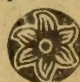
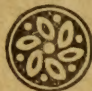
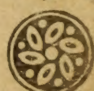
Початкова Географія

Київ-Львів-Відень,

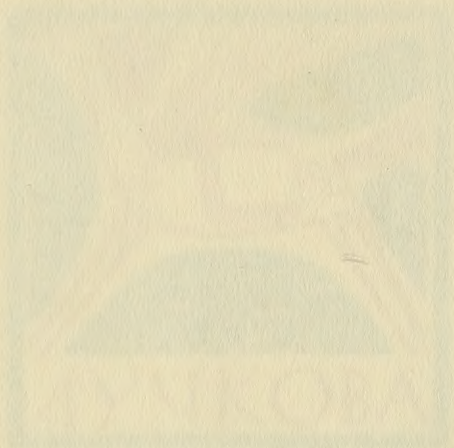
 Р. Б. 1918

В другому році відбудування Української

 Держави.

Т-во „Вернигора“

EX LIBRIS
ІВАНА
ЛУЧКОВА

ШКІЛЬНА СЕКЦІЯ Ч. 21.

Степан Рудницький

ПОЧАТКОВА ҐЕОҐРАФІЯ
для народніх шкіл

З багатьома малюнками і картою.

Коштує 12 гр.

КИЇВ — ЛЬВІВ — ВІДЕНЬ, Р. Б. 1919.
У третьому році відбудування Української Держави
Т-во „ВЕРНИГОРА“

Друковано 50.000 примірників.

Наша рідна земля.

Що року бачимо, як з теплого вирію прилітають до нас птахи, що покинули нас у осени перед лютою зимою. Хоч і як гарно їм жилося в теплих краях, та вони всетаки вертають на своє давнє гніздо, в свою вітчину. Птах знає й любить своє гніздо, польовий чи лісовий звір теж знає й любить свою домівку. І нам людям таксамо люба наша батьківщина.

Наша батьківщина називається У к р а ї н а. Велика й славна ця земля! Тут жили наші працурі, діди й батьки. Вони захищали Україну своїми грудьми, поливали її своєю кровю в боротьбі й потом при праці. На Україні ми родилися, на Україні живемо, вона нас годує й зодягає, в українській землі зложимо наші кости.

Ми винні Україні нашу гарячу любов. Ми повинні для неї жити й з усіх сил цілий наш вік працювати, щоб вона велика була між державами світу, щоб український народ був щасливий і великий між иншими народами.

Ґеоґрафія України.

Щоб ми могли нашу Україну як слід любити, мусимо її як слід пізнати.

До доброго пізнання чого небудь у світі веде тільки наука. Тому треба нам як найбільше вчитись про Україну.

Ця наука, що дає нам всі найважніші відомости про землі й народи, зветься ґ е о ґ р а ф і я або з е м л е з н а н н я. Ґ е о ґ р а ф і я У к р а ї н и розказує про українську сушу й

українське море, про гори, горби, височини й низи України, про її ріки, озера, болота, про підсоння України, про ростини й звірів, що живуть на Україні. Ґеоґрафія України вчить нас пізнавати український нарід, його села й міста, його хліборобство, ремесло й торговлю — просто сказать, усе життя-буття українського народа.

Учимося ґеоґрафії України, щоб знати, яка велика й богата Україна, яка гарна її природа, який великий її народ, яким щасливим може він бути, коли свою батьківщину гарно пізнає, кріпко любитиме й з усіх сил попрацює для її й свого добра!

Перші розглядини по небу й землі.

Коли вийдеш на таке місце, що на всі сторони можна вільно розглянутись, побачиш над собою небо наче велику баню, довкола-ж себе землю наче широченну площу. По синьому небу ходять сонце, місяць і зорі, деколи воно закрите хмарами. На землі-ж бачимо всяке: гори й долини, ріки й озера, ліси й поля, людські домівки, села, міста, шляхи й т. и.

Дуже цікаве й важне це, що бачимо на небі. По нім ходять небесні світила. Між ними найважніще **сонце**. Воно своїм світлом і теплом творить всяке життя на землі. Від його світла й тепла ростуть ростини, живуть звірі й люде. Сонце що дня рано сходить, заточує по небу великий лук. стає найвище все в одній стороні неба, потім опускаєть ся знов униз і ввечері заходить. Тим робом сонце показує нам **час**. Коли воно нам світить, є **день**, коли воно зайде, починається **ніч**. День і ніч творять разом **добу**. Пори дня: ранок, полудень і вечір теж вказує нам сонце.

Сонце вказує нам також **сторони світа**. Там де воно стоїть що день найвище, є **південь**, у противному напрямі є **північ**, там де сонце сходить, є **схід**, де заходить — **захід**.

Сонце не все ходить одною дорогою по небу. В з і м к у воно сходить пізно, заточує тільки невеличкий лук, стає опівдні невисоко, заходить скоро. Тому воно ні не має часу добре нагріти землі, ні не має спромоги до цього, бо його проміння падає дуже скісно. Тому маємо зиму з її морозами й метелицями.

У л і т к у сонце сходить дуже рано, заточує дуже великий лук по небу, стоїть опівдні височенько, заходить пізно. Оттому воно довго й сильно може огрівати землю — маємо літо з його спеками.

На в е с н у і в о с е н и сонце ходить посередньою дорогою, тож освітлення й огріття землі тоді середнє.

Цей кружок, що на нім нібито сходиться небо з землею, зовемо о в и д о м. Він завсігди і всюди круглий. Колись думали люде, що ген далеко на овиді спирається небо на залізних стовпах, що вбиті в землю. Наш найбільший поет Тарас Шевченко малим хлопцем пускав ся в дорогу до цих залізних стовпів.

Та нині ми знаємо, що в нашому овиді міститься тільки малесенька частина нашої землі. Коли станемо йти, щоб дібратись до границь овиду, не найдемо їх, а побачимо тільки інші гори, ріки, села, міста, таки наші, українські. Колиж ще дальше підемо, прийдем у чужі краї. І коли так все та все в однім напрямку йтимемо, прийдемо по роках на те саме місце, з якого ми вийшли — тількиж з противної сторони.

З цього пізнали вже давно вчені люде, що наша з е м л я не плоска. Вона в е л и ч е з н а к у л я. На її поверхні лежать ріжні землі — краї. Між ними Україна, хоч і яка вона велика, займає тільки одну пятьсотну частину всеї поверхні землі.

Тому що земля куля, наш овид завсіди круглий і невеликий. Круглість землі заслонює нам все, що дальше од нас віддалене. Колиж вийдемо на якесь високе місце — на

дзвіницю, могилу, на горбок або гору, тоді наше око сягне дуже дальше. Тоді бач можемо заглянути понад круглість землі.

Ґльоб.
(Віденський шкільний ґльоб Ротґанда, накл. картоґраф. закл. Ґ. Фрайтаґ-Берндт, Відень).

Тому що наша земля кругла, бачимо з далека тільки шпилі гір, верхи дзвіниць, дерев. Колиж підійдемо ближче, побачимо вже цілу гору, цілу дзвіницю, ціле дерево. Колиб наша земля була плоска, не булоб нічого такого. Наш овид бувби необмежений, ми бачилиб у суміш від разу усе, що є на земній поверхні.

Тому що наша земля куля, мусить її докладний образ теж кулею бути. Таку кулю, що на ній нарисована ціла поверхня землі з морями, сушами, горами, ріками, державами, містами, зовемо ґльобом. Ґльоб дає нам образ усеї землі, хоч дуже-дуже зменшений. Бо наша земля дуже велика. Щоб її раз навкруги обійти, треба доброму піхотинцеві більш як півчверта року.

Що таке овид? Розкажи й покажи рукою, як ходить сонце по небу! Покажи всі сторони світа! Розкажи про зиму, весну, літо, осінь, що й як знаєш!

Опиши свою рідну хату, село чи місто! Що бачиш на своїм овиді, коли ти вийшов на яке відкрите високе місце в твоїй рідній стороні? Розкажи про свою рідну сторону!

Ґеоґрафічні карти.

Найкраще вчитися ґеоґрафії, коли пізнаємо всі земні краї на власні очі. Та до того треба цілий свій вік подорожувати по всіх краях. І то людського життя не стане, щоб перезнати бодай свій рідний край як слід. Тому мусимо вчитися ґеоґрафії з книжок і малюнків, що представляють нам описом і рисунком ріжні краї нашої землі. Між малюнками, що їх уживаємо до науки ґеоґрафії, найважніші ґеоґрафічні карти або мапи. Це докладні картини земної поверхні, тільки багато разів поменчені. На кожній мапі є число, що каже нам, на скільки дійсні довжини на мапі зменчені. Це число зоветься розмір карти або мірило. Коли розмір $\frac{1}{1,000.000}$, то значить, що один аршин на цій мапі рівний міліонові аршинів у дійсности. Коли на такій мапі віддаль між Київом та Харковом 400 міліметрів, то значить, що в дійсности вона міліон раз більша або 400 кільометрів*).

Тому що образ землі на картах так сильно зменчений, не може там бути всього того, що є в дійсности на

*) 1 кільометр — коло одної верстви.

поверхні землі. Та все таки на мапах, що мають дуже великий розмір, є навіть більші будинки — ось церкви, палати, залізничі двірці.

На мапах трохи менчого розміру є села, шляхи, криниці, потічки. На картах малого розміру богато менче нарисовано, та є суші й моря, гори, горби, височини, низи, ріки, річки й озера, сади, міста, містечка й деякі великі села, шляхи, границі держав і земель та багато дечого иншого.

Ґеоґрафічні карти показують нам усе найважніще, що находиться на земній поверхні. Тому при науці ґеоґрафії треба завсіди мати перед очима мапу й на ній слідити це все, чого вчимося з книжки. При цій книжці находиться карта України, де закрашені всі ті простори, на яких живе великий український народ.

Що таке ґеоґрафічна карта? Покажи на карті України її розмір! Чи можна на мапі зміряти віддалення двох місць і як? Розглянься по карті України й розміркуй, що всі знаки, що там є, можуть означити!

Українське море й його береги.

Поверхня земної кулі тільки в одній третині є сухопутна, більш як дві третині заливають води світового моря або **океану**.

Є три головні океани: **Великий**, **Індійський** і **Атлантійський**, що обливає нашу частину світа, **Европу**. Одну десяту частину Европи займає наша рідна **Україна**.

Україну обливає від півдня море, що зветься **Чорне море**. На мапі України бачимо його на низу. На ґеоґрафічних картах на **низу** завсіди буває **південь**, на **горі північ**, по **правім боці схід**, по **лівім захід**. На мапі море розмальовується синьою фарбою. Чим глибше море, тим темніша синя фарба.

Море це величезне збірнище води. Коли відпливемо далеко від берега, нічого не побачимо крім води й неба.

Море дуже глибоке. Глибина Чорного моря більша як дві тисячі метрів*) (два кільометри або версти).

Своєю шириною і глибиною Чорне море дуже величне і гарне. Воно одно з найгарніщих морів на світі, для нас Українців воно з усіх найгарніще, бо воно наше рідне, українське море. По нім вже тисячу років тому плавали українські купці, щоб торгували на чужині, ходили наші київські князі морськими походами на Греків, буяли наші славні козаки-запорожці своїми чайками й воювали Турків і Татарів. Багато-багато вкраїнської крови змішалось з водами Чорного моря, багато українського люду й добра у нім потонуло. Та це повинно лиш підбадьорювати нас, щоб ми наше море ще більше любили й ним дорожили.

Бо море це найкращий шлях для торговлі й усякої лучби. Нікуди людей ні добра так дешево не перевезеш, як морським кораблем. З українських берегів Чорного моря вільна дорога українським кораблям до всіх морів світу, у всі закутини земної кулі, щоб туди везти наше збіжжя чи що наше й звідсіля привозити всяке заморське добро.

Вода в Чорному морю, як у всякому иншому морю, не плине а здебільша стоїть. Та вона рідко коли непорушна наче велитенське дзеркало. Звичайно на морі їде хвиля. Вітер розгойдує воду й вона здіймаєтьсь у водяні вали. Коли вітер слабий, вони невеличкі, тихо шумлять при березі. Колиж вітер сильний або прийде хуртовина, тоді хвилі Чорного моря здіймаються високо наче хати, їх верхи запінені, вони з шумом і ревом розбивають береги. Горе тоді кораблеві чи иншому судну, що плаває по розбурханому морю! Коли керманичі заздалегідь не причалять до берега, або не втечуть на повне море, вітер і хвиля розбивають судно об беріг або об підводні скелі чи лави.

---

*) Метр — коло півтора аршина.

На всіх морях вода що шість годин прибуває, підноситься й заливає беріг, то знов опадає і відступає від берегів. Це зветься приплив і відплив моря. На

Буря на Чорному морі.

Чорному морі приплив і відплив дуже слабенькі, так що їх важко добачити. Це тому, що Чорне море з усіх боків оточене сушею.

По всіх океанах і морях є морські струї. Морська вода пливе там наче велитенськими ріками серед спокійної води. І на Чорному морі є така струя. Вона йде здовж берегів України від сходу до заходу (на мапі від правої руки на ліву) а коло дунайських гирл завертає на південь.

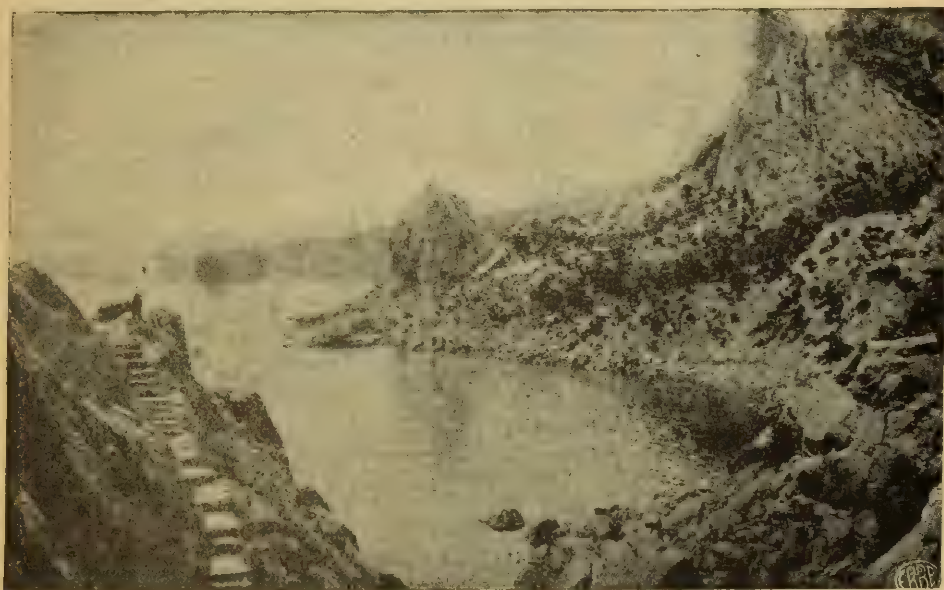
Вода всіх морів солона, з неї можна добувати сіль. Це й робиться на берегах України. В Чорному морю вода менче солона як в инших морях, бо в Чорне море вливається багато великих рік, що приносять сюди багато прісної води.

Таке море, як Чорне море, зовемо середземним, бо воно зі всіх усюдів окружене сушею.

Українські береги Чорного моря не прості а сильно повигинані й повизублювані. То суша висувається ширшими чи вужчими виступами в море, то море втискається в сушу своїми відногами.

Великі відноги моря, що врізуються в сушу, звуться затоками, менчі — сагами. Є маленькі саги, дуже вигідні для кораблів. Там вони безпечні від морських хвиль і вітрів, можуть вільно стояти при березі, там їх навантажують і вивантажують. Такі саги зовуться пристані або порти.

При берегах України бачимо теж виступи суші, облиті з усіх боків водою, та все таки сполучені з сушею,

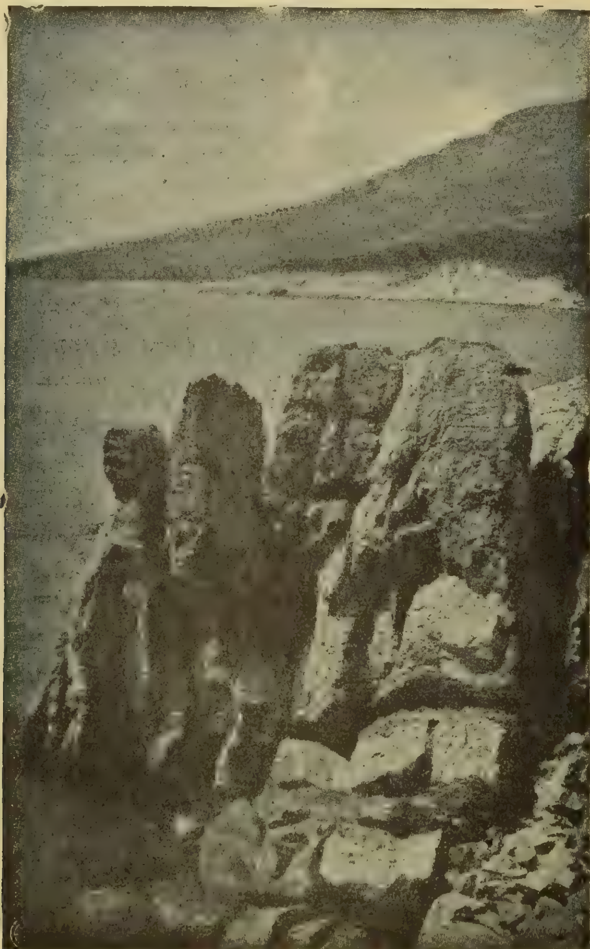
Сага на березі Криму.

часто вузькою шийкою. Такі великі виступи суші звуться півострови.

При берегах України є теж один більший півострів, що зветься Крим. Є й менчі півострови, цілком малі, що гостро врізуються в море, вони звуться роги. Частини суші, облиті з усіх сторін водою, звуться острови.

Вони часто виступають громадами. При берегах України островів мало.

На західній стороні Криму творить Українське море велику затоку, що зветься дунайсько-дніпровська

Високий беріг моря на Криму.

Тут є декілька саг, тут виходять лимани Дністра, Бога й Дніпра на море; тут є гарні пристані: одеська, миколаївська й севастопільська.

На східнім боці Криму бачимо другу відногу Чорного моря — Озівське море. Це маленьке середземне море.

Керченська протока лучить його з Чорним морем. Протока це вузька смуга морської води, що лучить із собою два моря.

Озівське море мілке й має воду ледви солонувату. Його віднога це Гниле море, відділене арабатською косою, цебто довжезною піскуватою смугою суші. Таких кіс багато на Чорному й Озівському морю при українських берегах.

Береги України низинні, хоч доволі високі здаються від моря. Тільки південний беріг Криму гористий,

Високий беріг Криму зі скалистим рогом.

з дуже гарними краєвидами. Щоб ними намилуватись і викупатись у морі, зїздяться сюди що року люде з далеких сторін. Таксамо гористе й дуже гарне побереже української Чорноморщини. Є тут гарна пристань у Новоросійську.

Чорне й Озівське море здавна славляться тим, що повно в них усякої риби. Цілі валки українських чумаків розвозили ще недавно чорноморську сіль і рибу по

всій Україні. Тепер здебільшого розвозиться таке залізницями.

Покажи на мапі Чорне море! Де воно найглибше? Чому плавба морем така користна? Що це морські хвилі, приплив і відплив, струї? Що це середземне море? Що це затока, сага, пристань, протока? Що це півострів, ріг, шийка, острів, коса? Де береги України високі, де низинні? Покажи на мапі! Покажи все, що читаєш у книжці, відразу на мапі й запамятай собі обриси моря й суші!

Гори, височини й низи на землі.

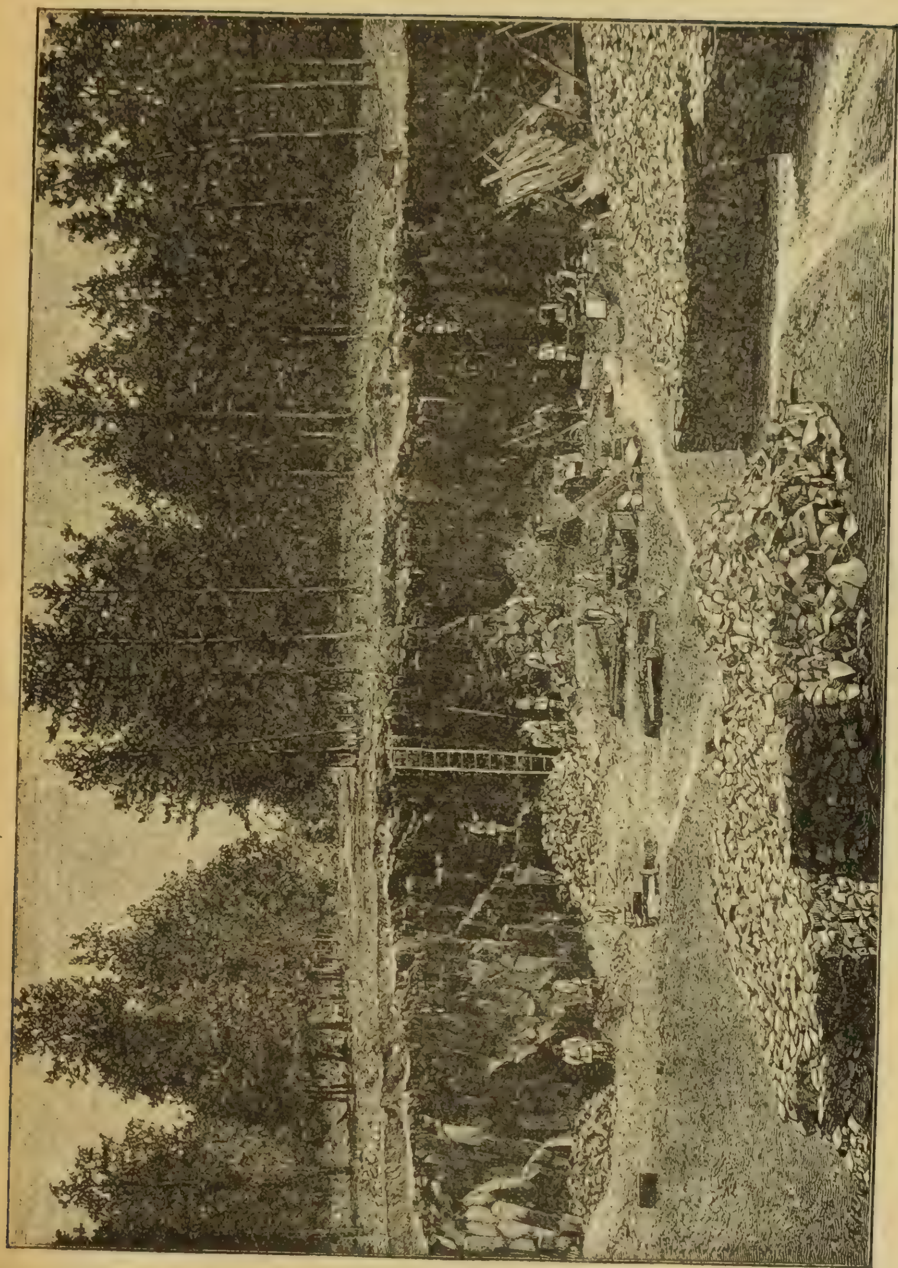
Живемо на цінкій поверхні землі. На ній стоять наші домівки, села, міста, на ній сіємо збіжжя, садимо городнину й садовину, на ній проходять шляхи.

Цінка поверхня землі є звичайно зверху пухка, сипка. Цей верхній шар землі зоветься ц і л и н а або ґрунт. Цілина може бути або чорноземна, або піскувата або глиняста. Найбільше родюча цілина є чорноземна. Її на Вкраїні дуже багато, мало де її нема. Тому Україна може найбільше родюча між усіми краями світа.

Під пухкою цілиною залягає звичайно камяне румовище а ще глибше тверда лита с к а л а. Декуди виходять скали й на саму поверхню землі. І скали не є байдужі для чоловіка. З них він добуває камінь і вапно на свої будівлі.

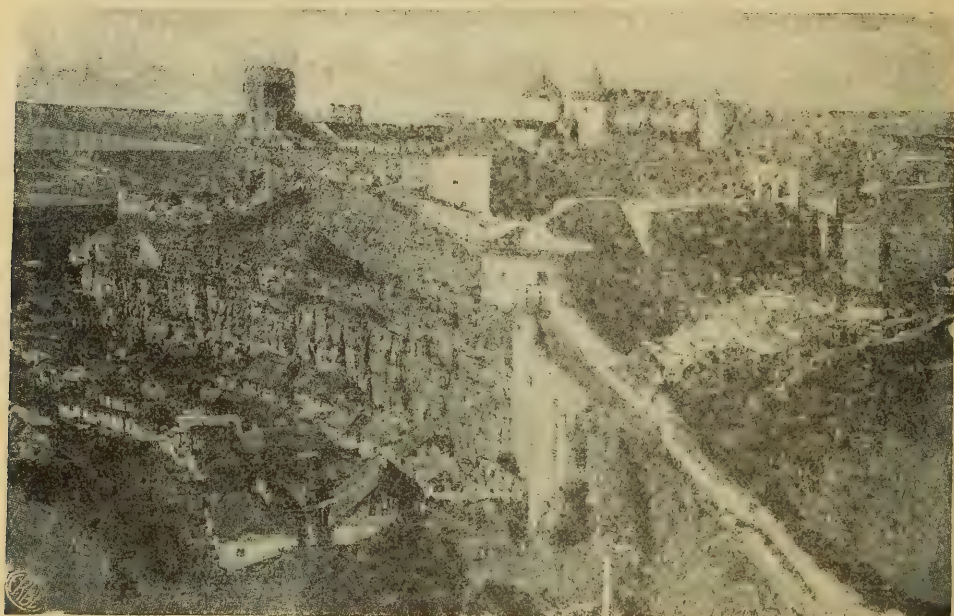
В скельних шарах України є і всіляке инше добро: вугіль, залізо, сіль, ртуть і инші чоловікові дуже к о р и с н і нерости — м і н е р а л и. Добувають їх у к о п а л ь н я х — шахтах.

Сама поверхня землі буває або рівна, або нерівна. Такий простір землі, що рівний наче стіл або легко хвилястий, зветься р і в н и н а. Рівнини звичайно простягаються над морями. Нераз вони далекі від моря та всетаки невисоко над його зеркалом положені. В и с о т у ріжних місць на земній поверхні м і р и т ь с я бач все в і д з е р к а л а м о р я.

Кам'яний лім на Волині. (Під тонким шаром цілини видко скалу, що її ламають на камінь.)

Рівнина невисоко положена зветься низиною або низом. Бувають часом рівнини положені високо на сотки або й тисячі метрів чи сяжнів понад зеркало моря. Такі рівнини звемо височинами. Щоб зватись височиною,

мусить всякий простір земної поверхні лежати бодай на 100 сяжнів (200 метрів) понад зеркалом моря.

Подільська височина коло Камянця.

По низинам і височинам зустрічаємо дуже часто узгірря або горби. Це невеличкі знесіння земної поверхні. Вони невисокі, їх узбіччя звичайно пологі, верхи круглаві. Такий край, де багато горбів, звемо горбовиною.

Великі знесіння земної поверхні звемо горами. У кожної гори є обнога, цебто те місце, з якого вона підноситься. Над обногою здіймаються узбіччя — боки гори. Найвище місце гори зветься вершок або шпиль,

Гори мають ріжну подобу. В одних узбіччя пологі, вершок круглий—це щовби. У других узбіччя стрімкі, верх наче стіжок — це стоги. В инших узбіччя стрімкі верх гострий—це острицї. Вони бувають у дуже високих горах, виходити на них тяжко й небезпечно.

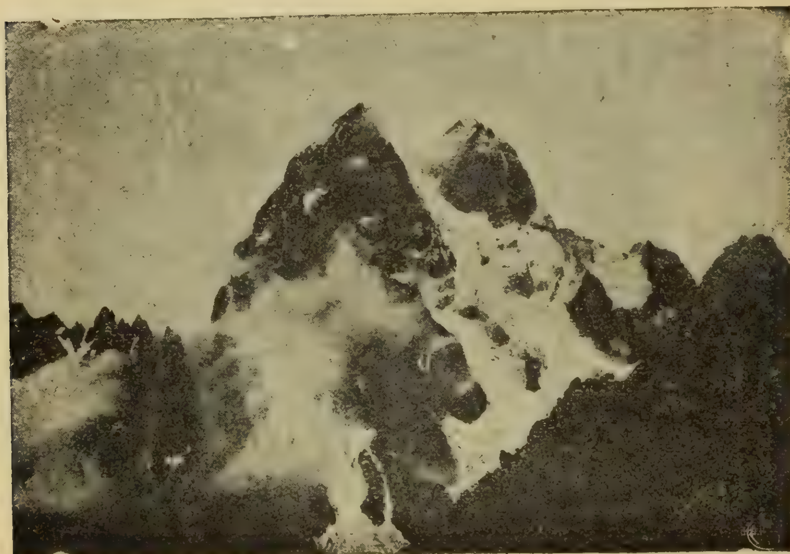
Країна, вкрита горами, зветься верховина.

Стіг. Гора Сивуля в Ґорґанах.

Горби й гори рідко де стоять самітно. Звичайно вони або згуртовані в громаду — тоді це *громадні гори*, або впорядковані в ряди. Тоді це *пасмові гори*.

Пасмо гір або гірський хребет це ряд гір, що тягнеться в однім напрямку. Воно має подобу велитенської пили або закріплої водяної хвилі, після того чи верхи гір у пасмі є гострі чи круглаві. Заглублення між верхами звуться прислопи. Коли прислопи широкі й глибокі й

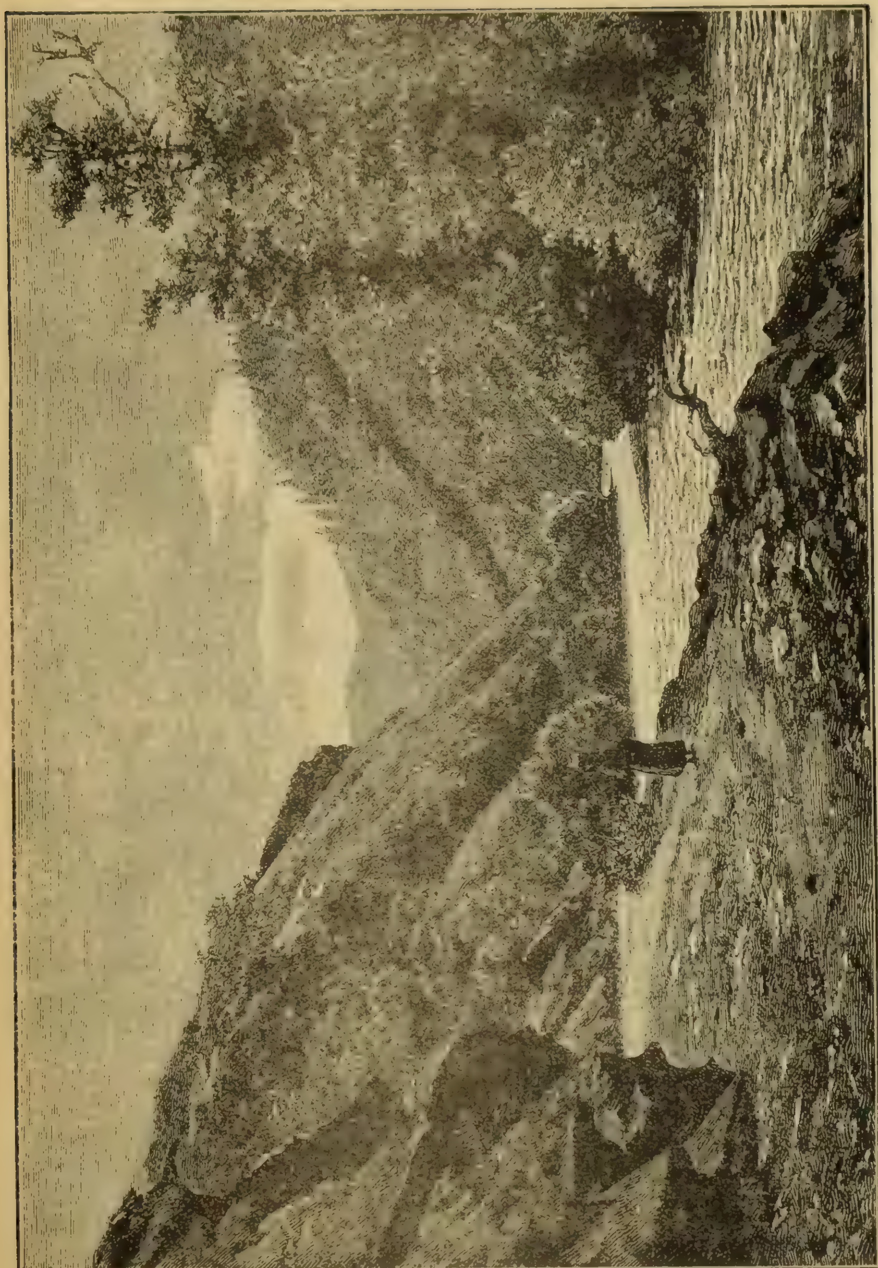

Острица.

позволяють легко перейти в поперек гірського пасма на другий бік, звемо їх провалами.

Поміж горами й горбами простягаються долини. Це повздовжні заглиблення земної поверхні наче великі борозни. В них пливуть ріки, річки й потоки — вони й повижолоблювали собі ці долини. Долини бувають ріжні. Одні є довгі, глибокі й широкі — тоді їх звемо головними долинами. Другі бувають коротші, вущі, менче глибокі — це побічні долини.

У пасмових горах долини або проходять поздовж хребтів — тоді їх звемо поздовжні долини, або йдуть у поперечному напрямові, тоді їх звемо поперечні долини. Бувають і такі долини, що продомлюють у попе-

Гірська долина

рек цілі гірські пасма. Такі долини звемо **проломовими долинами.**

Долини є й на височинах і на низах. На височинах

вони звичайно тісні, крутобокі. Звуть їх **ярами**. На низині долини бувають широченні й неглибокі.

На ґеоґрафічних картах мож значити всю подобу земної поверхні. І так: значиться низини звичайно зеленою краскою, височини жовтаво бурою, гори бурою, червоною то що. Крім того зазначується тінюванням або дрібонькими черточками всі ті місця, де земна поверхня нерівна. Чим більше поверхня землі нерівна, чим стрімкіщі склони гір, тим темніщу кладеться тінь, тим черточки грубші й густіще одна коло другої стоять.

Гори, височини й низи України.

Наша рідна Україна це край переважно рівний. Нераз і сотню верст переїдеш та не побачиш ні гір ні навіть вищих горбів. Більше як девять десятих пайок України залягають великі низи або пологі височини. Тільки деінде бачимо горбовину. Лишень одна десята пайка України вкрита верховинами.

Є три верховини на Вкраїні: **Карпати**, **кримські гори** й **Кавказ**. Вони стоять наче три велитенські вали на південних межах України.

Карпати це дуже довга наче серп вигнута зморщка на земній поверхні. Середуща третина довго простягненої карпатської верховини споконвіку заселена українським народом.

Карпати дуже гарні гори. Їх узбіччя вкриті дрімучими чагиними лісами, по хребтах тягнуться розкішні, багаті всіляким зіллям і квітами луки-полонини, ще вище здіймаються стрімкі скали. Чудовими долинами біжать по скалах і камінню хрустально-прозорі карпатські річки.

Українські Карпати складаються з чотирьох частин. Від заходу до сходу чергують по собі: **Низький Бескид**, **Високий Бескид**, дуже скалисті **Ґорґани** і най-

вищі між усіма Чорногори, що здіймаються вище 2000 метрів. Найвищий шпиль зветься Говерля.

По північнім боці Карпатів простягається довга полоса горбовини, що зветься Підгірря.

Кримські гори це невеличка пасмова верховина, що доходить 1500 метрів висоти. Її плоскими верхами простягаються гірські пастівники, що звуться по татарськи Яйла. Найвищий шпиль це Роман Кош.

Кавказ це найвища верховина України. Це величні пасмові гори, що здіймаються до таких висот, що їх верхи окуті вічною кригою — ледняками, й білі від снігу, що ніколи не тає. Найвищий шпиль зветься Ельбрус і має звиш 5600 метрів висоти.

По північному боці Кавказу простягається підкавказька горбовина.

Височин на Вкраїні багато й вони займають великі простори. Найдалі на захід висунена височина Розточе, на схід од його лежить Волинська й Подільська височина. На півдні від Поділля простягається Бесарабська височина, на схід од його Подніпрянська височина. На сході України лежать височини Слобіжанська й Донецька.

Всі височини на Україні невисокі, поверхню мають рівну, легко хвилясту. Вони поперерізувані долинами, які звичайно глибокі й кругобокі. Найглибші долини це подільські яри, замаєні розкішними садами.

Низин на Вкраїні ще більш як височин. Низини на північній Україні лісисті й болотами вкриті. На південній Вкраїні низи степові.

Низини на Вкраїні розміщені ось як: На північ од Розточа лежить низина Підляшша, на північ од Волині низина Полісся, між височиною Подніпря й Слобожанщини є Наддніпрянська низина, між Слобожанською

та Донецькою височиною — низина Донецька, на схід од донецької височини — низина Донська.

Над Чорним морем простягся довжезною смугою Чорноморський степовий низ; його частини це низини: Кримська і Кубанська.

На самі східні межі України сягає Каспійська низина.

Часть Каспійської низини лежить понище зеркала моря. Такий земний простір зветься депресія.

Українські низи безкраї своїм простором. Немов море простяглись вони навкруги. Тільки високі могили, що їх висипали наші предки на вічну память оборонцям — героям України чорніють на широкому овиді.

Яка цілина в твоїх сторонах? Чи є там які корисні мінерали під землею? Яка околиця твоеї рідної хати? Що таке рівнина, низина, височина? Чи є вони в твоїй рідній стороні? Що це узгірря, гори? Чи бачив коли долину, горб, гору? Розкажи, що знаєш про них! Чи бачив, як вода жолобить собі долину? Покажи на мапі всі верховини, височини й низи України! Як вони супроти себе розміщені по сторонам світа?

Води на землі.

Кожний з нас знає, що таке дощ чи сніг. Це вода плинна або замерзла, що паде з хмар, що несуться по повітрям, на землю.

Одна частина тієї води випаровує назад у повітря, друга частина відпливає по поверхні землі, третя входить у нутро землі і там розходиться по шарах землі.

Шари, з яких складается земна кора, бувають звичайно верхом сипкі. Вони пропускають воду. Та в більшій глибині звичайно бувають камяні шари, котрі води не пропускають. Підземна вода мусить збиратися над ними. Там, де непропускальний шар виходить на поверхню землі, випливає на верх також вода і творить джерела.

Джерела бувають звичайно на узбіччях гір, горбів, склонах [illegible]н, над ріками й річками. Коли підземної води мало, джерело ледви слезить, колиж її багато, то сильно бє зпід землі.

Вода, пливучи під землею, розпускає в собі ріжні мінерали — сіль, залізо то що, Часто буває, що в воді джерел розпущені цілючі мінерали, така вода зветься мінеральна. У нас на Вкраїні багато таких мінеральних джерел на Підкарпаттю й Підкавказзю.

Джерела доставляють чоловікові питної води. Де джерел мало або їх зівсім не має, там копають люде ями, так глибоко, аж докопаються до підземних збірників води. Такі ями звемо криницями. З них черуть воду журавлями, помпами то що.

Криниця.

Вода з джерел випливає малими струйками. Вони лучаться в потічки, потічки лучаться в потоки, потоки в річки, річки в ріки. Все те пливучі води. Вони все спливають у тому напрямкові, в якому похилена земна поверхня. Між потоком, річкою і рікою є тільки ріжниця в величині.

Крім джерельної води пливе в потоках і ріках доцова й снігова вода. Коли її відразу багато прибуде, тоді буває на потоках і ріках повінь. Найбільші повені бувають у гірських ріках України.

Кожен потічок, кожна річка й ріка пливе в своїй долині. Кожна річна долина витворилася тим способом, що вижолобила її довгими віками ця сама річка, котра в ній тепер пливе. Пливуча вода бє об підложжа, по якому пливе, відриває його кусничка й несе зі собою. Ці камінчики, що їх вода несе, труть теж об підложжа́ і жолоблять його. Так творить собі вода рівчак і пливе в нім. Всі пливучі води, чи малі чи великі, мають все на дні своєї долини такий рів, котрим пливуть. Він зветься русло або корито і має два береги: правий і лівий. Правий беріг ріки це той, що є по правій руці, коли ми лицем звернені в цю сторону, куди ріка пливе.

Вода, як пливе в руслі, то жолобить його дно й підмиває його береги.

Все, що відірве від дна й берегів, несе вода зі собою: глину, намул, пісок, каміння. Каміння по дорозі обточується і з нього робиться кругла рінь або дрібна жорства. Все таке, що вода не може вже унести зі собою, вона осаджує на дні або на берегах русла. Тому на ріках бачимо так часто зарінки, замулки, пісчані лави.

В горах України — ось в Карпатах чи Кавказі — пливуть річки прудко й бурхливо по скелистім дні, сильно його жолоблять і несуть зі собою багато каміння й ріни. Їх дно сильно похилене — кажемо, що вони мають великий спад. Деколи дно річки нагло заломлюється й вода кидається долі з гуком і шумом. Такі місця звуться водопади. Декуди річка спадає наче по ступінях — це пороги або шипоти. Скількість води в верховинських ріках дуже змінна, бувають то повені то маловіддя. Кажемо: стан води змінчивий. Ось тому й задля підводних каменюк і

великих рінищ годяться верховинські ріки тільки до сплаву дерева. Цю частину ріки, що проходить у горах, звемо горішньою течвою ріки.

У горбовинах або височинах пливуть ріки значно повільніще. Їх дно менче похилене — спад менчий. Ріки жолоблять уже слабійше, несуть багато піску й осаджують його великими лавами. Стан води робиться постійніший, ріки бувають вже не тільки сплавні але й придатні для річних суден. Цю частину ріки, що лежить у горбовині або височині, звемо середньою течвою ріки.

В низинах пливуть ріки цілком повільно. Дно їх дуже нахилене, спад малий. Ріки мало що вже жолоблять, зате

Низова ріка.

дуже багато осаджують, та звичайно тільки пісок і намул. Ріки низин розливаються широко і вються по широких долинах, великими закрутами. Стан води постійний, глибина значна, бродів — себто таких місць, де мож ріку перебристи, майже нема. Томуто всі більші ріки низин є доступні для плавби великим річним а то й морським суднам. Цю частину всякої ріки, що лежить на низині, зовемо долішньою течвою.

Не всі ріки мають усі роди течви. У деяких є тільки горішня течва, в инщих тільки долішня і т. и.

Усі пливучі води стремлять до того, щоби влитись у море. Такі ріки, що вливаються просто в море, звуться головні ріки; річки, що вливаються в инші ріки, зовемо притоками. Головна ріка разом з притоками творить водяну сіть.

Простір, який займає водяна сіть якоїсь ріки, з якого то простору всі води течуть у цю саме ріку, зветься сточище цеї ріки. Простір, з якого всі води спливають в одно море, зветься область цього моря.

Границі між двома сусідніми сточищами чи областями називаємо вододілами. Отці вододіли проходять не тільки по гірських гребтах а частенько таки й по височинах і низах.

Коли вододіл низький і плоский, легко получити ріки двох областей чи сточищ сплавним каналом. Канал це широко й глибоко викопаний рів, по котрім можуть ходити судна.

Це місце, в якім ріка входить у другу ріку, в озеро або в море, зветься устям цеї ріки.

Дуже ріжнородні бувають устя рік до моря. Звичайно буває устя отверте: ріка просто вливається в море; буває й таке, що ріка перед уходом у море розширюється як лійок — це устя лійкувате. Буває таке, що ріка перед устям розділюється на два або більше рукавів, поміж ними є багато острівців. Таке устя зветься дельта.

На берегах України вливаються ріки в море звичайно так: ріка розливається в широке й довге озеро, що зоветься лиман. Лиман відділений від моря довгою косою з піску чи намули. В цій косі буває одна прірва (або більше). Ці прірви звуться гирла — ними вода з лиману вливається в море.

Ріки значимо на мапах так, як би вони нам уявлялись

з великої висоти. Отже — як тончі чи грубші лінії синьої або чорної краски, вужовато повигинані.

Чи бачив коли джерело? Які криниці в твоїм селі? Чи бачив коли повінь? Які долини мають річки в твоїй рідній стороні? Які корита? Що таке рінь? Що таке водопади, пороги? Чого треба, аби ріка була сплавна? Що таке устя, лиман, гирло? Покажи сточище Дніпра, Дністра, Кубані!

Ріки України.

Води України спливають переважно в Чорне й Озівське море.

До Чорного моря вливається першою від заходу ріка Дунай. Вона по величині друга ріка в Европі. Її устя це велика дельта, в якій здавна живуть потомки славних Запорожців. Дунай має дуже багато приток. Поміж ними деякі випливають і проходять на наших українських землях. Це Тиса з її притоками, буковинський Серет і бистрий Прут із хрустальним Черемошем, що пливуть у Чорногорах.

Недалеко Дунаю впадає в Чорне море лиманом річка Кундук.

Дальша ріка України це бистротечний Дністер. Випливає в Бескиді, пливе по Підгіррю й Поділлю, де творить величній яр і пороги (коло Ямполя). Вливається в море великим лиманом.

Правобічні притоки Дністра це бистрі верховинські річки: Стрий, Свіча, Лімниця, Бистриця, та бесарабські ліниві ріки Реут і Бик. Лівобіч приймає Дністер: карпатську річку Стривігор і подільські річки: Верещицю, Гнилу Липу, Золоту Липу, Стрипу, Серет, Збруч, Смотрич, Ушицю, Лядаву, Мурахву, Русаву, Ягорлик і Кучурган. Всі ці річки маловідні, пливуть глибокими ярами. Дністер придатний до плавби, та мало по нім суден ходить.

На схід від Дністра вливаються в свої лимани річки: Куяльник і Тілігул, маловідні і невеличкі.

Дальша велика ріка України Бог, розмежовує височини Поділля й Подніпря. В скалистому кориті Бога не багато води; тому він не сплавний. Аж випливши на Чорноморський низ, стає Бог сплавний і творить глибокий лиман, що лучиться в одно з дніпровим.

Притоки Бога, правобічні: Рів, Кодима, Чичиклея й лівобічні: Соб, Синюха з Ятраню, Гірним і Гнилим Тикичем і Виссю, Мертвовод і Інгул всі небагаті водою.

Найбільша ріка України це Дніпро. Він святий для кожного Українця чи Українки, святий своїми споминами про давню славу й давнє лихоліття нашого народа. З Дніпром звязана вся доля й недоля України, над його берегами творили ся українські держави, гуртувався споконвіку в одностайну громаду український народ. Над Дніпром все був осередок України, все било її серце.

Дніпро це одна з найбільших рік Европи (третя по Волзі й Дунаєви) і цілої землі. Випливає Дніпро на Білій Руси, далеко на півночи від України. Вже яко величня судохідна ріка входить він на Україну, ділиться на безчисленні рукави й обливає багато островів і острівців. Його долина широченна, що рік весною заливає її ріка на десяток кільометрів (верстов) широко. Навіть у малу воду Дніпро широкий тут на кільометер і більше. Правий його беріг високий, гористий. Тут на горах розсівся старезний наш Київ, тут на канівських горах здіймається свята кожному Українцеві могила Тараса Шевченка.

Напрямок течви Дніпра на Вкраїні спершу південно східний. Там, де він змінюється на південний, оба береги долини Дніпра стають високі, долина стає вузька й скалиста, камяні шари виходять по її узбіччях і загорожують лавами корито ріки. Отсут починаються славні дніпрові

пороги. Дніпрові води спливають тут по камяних лавах, скажено бють о скали й каменюки, творять страшні крутіжі-вири і вкриваються широкими платами білої піни. Рев і шум чути далеко-далеко.

Усіх порогів є девять; найстрашніщий між ними це Дід або Ненаситець, що має дванайцять лав. Пороги й дотепер творять велику перешкоду для плавби по Дніпрі. Тому тепер думає український уряд зробити довкола порогів обхідні канали, куди моглиб плисти долі й у верх рікою всілякі судна.

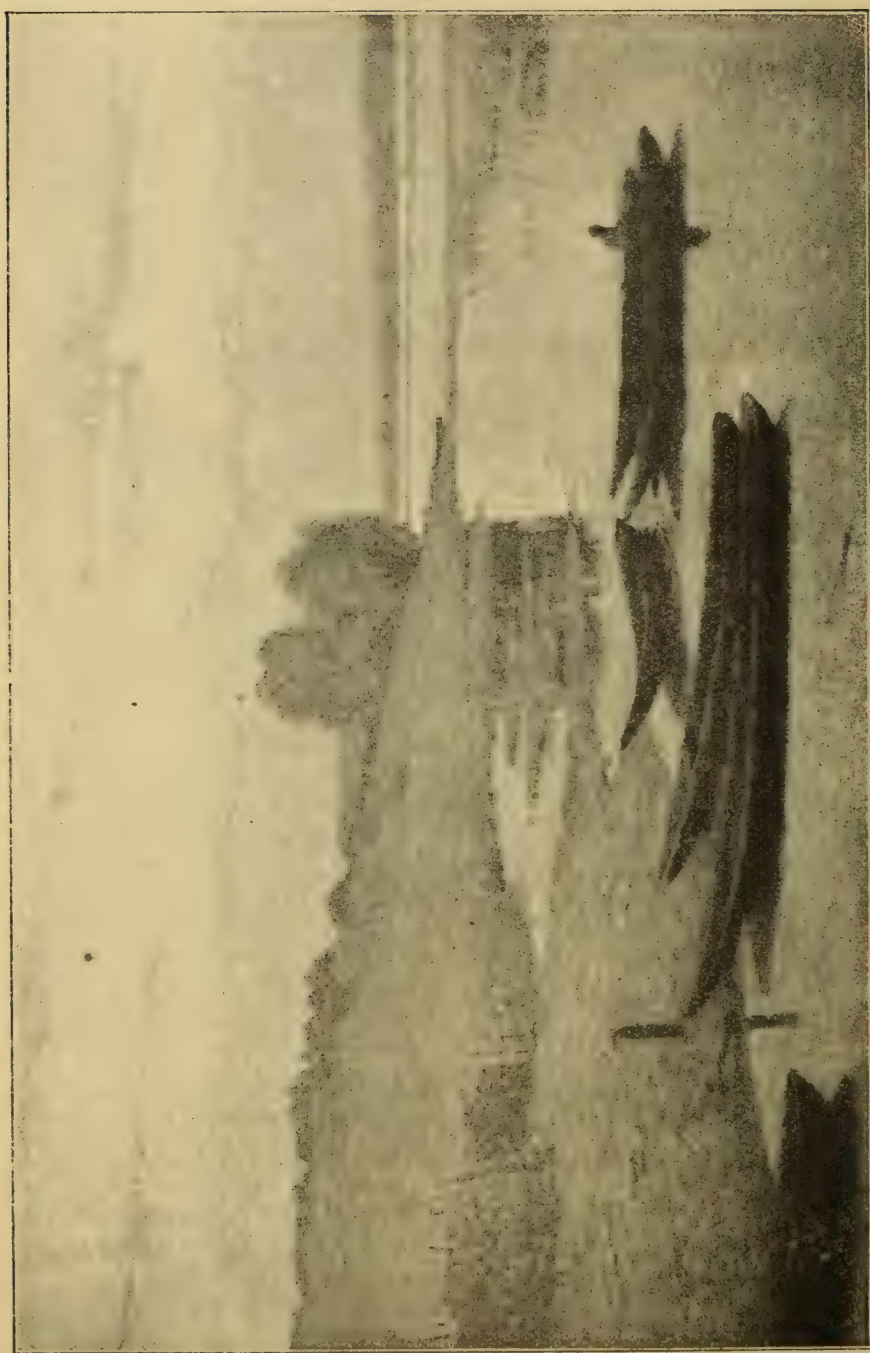
Вийшовши з порогів, завертає Дніпро круто на південний захід. Його долина й корито розширюються відразу дуже сильно. На Дніпрі являється багато островів. На них колись була преславна Запорозька Січ, де виховувались наші герої, що буйними орлами вилітали на Вкраїну боронити її від Турка і Татарина, Ляха й Москвина.

Дніпро на Запоріжжі дуже велика й тиха ріка, доступна навіть морським кораблям. Над його берегами, по безлічі його островів, простягається Великий Луг, де колись Запорожці ловили рибу й звірину, де рубали дерево на свої чайки, що ними пускалися Чорним морем на турецькі й татарські городи.

Аж по своє устя в лиман простягаються понад Дніпром і його рукавами великі плавні. Це гущавини очерету й шувару з підмоклими лісами й лугами. Перед самим устям творить Дніпро дельту. Девятьма гирлами падуть його води в дніпровий великий лиман. З його веде одно широке гирло в море.

Дніпро є на 2100 кільометрів довгий, його сточище таке велике, як ціла французька або німецька держава. Приток він має дуже багато. Колиб їх всіх разом узяти, можнаб опоясати ними одну третину цілої земної кулі.

Поза межами України дістає Дніпро правобіч Березину, велику лісову ріку. В межах України первою вли-

Ріка Припять.

вається в Дніпро велика ріка Припять, що збирає води Полісся й Волині. Праворуч падуть у неї Турія, Стоход,

Стир з Іквою, Горинь зі Случею волинською, Уборть і Уж. Лівобіч приймає Припять: Пину, Ясельду, Случ поліську й Птич.

Припять ріка сплавна, по ній ходять пароплави і безліч сплавів, що везуть дерево з Полісся на степову Україну.

Дальші праві притоки Дніпра: Тетерев, Ірпень, Рось, Тясмин й Інгулець (до якого вливаються Жовті води), невеликі й маловодні.

Найважніщі лівобічні притоки Дніпра це сплавна Сож, судохідна Десна з Сеймом, Сула з Удаєм, Псьол з Хоролем, Ворскла, Орел, Самара й Кінська.

З невеличких річок, що пливуть з Донецької височини в Озівське море, найбільші: Молочна, Калміюс і Міюс. На Криму є тільки одна більша річка: Салгир.

Дальша велика ріка України це Дін. Він витікає на Московщині й пливе тільки частю своєї течви на Вкраїні. Дін небагато коротший Дніпра, та води в його багато менче й він тому для плавби менче важний, хоч порогів у його не має. Його правий беріг всюди високий, лівий низький.

З правих приток Дону найважніший сплавний Донець з Осколом і Калитвою, з лівих Вороніж, Битюг, Хоцер, Медведиця, Сал і Манич.

Ця остання річка дуже цікава. Вона випливає як Калаус на Підкавказзю. Вийшовши на низ, вона розпливається на два рукави. Один правцює до Дону й Озівського моря, другий до Каспійського озера. Такий розплив ріки зовемо розтокою або біфуркацією.

Останні ріки чорноморсько-озівської области це невеличка степова річка Єя і велика ріка Кубань. Вона випливає з Кавказу як бистра верховинська річка. Вона швидко росте иншими гірськими річками й виходить як велика сплавна ріка на підкавказьку низину. Тут приймає багато

бурхливих кавказьких річок, між ними **Лабу й Білу**, творить величезні плавні й великою дельтою вливається в море. Одні рукави її йдуть ув Озівське, другі в Чорне море.

Західні межі України належать до сточища **Висли**, що вливається в Балтійське море. З правих приток Висли проходять на межах України Дуваєць з Попрадом, Вислока, Сян з Вислоком, гранична ріка України Вепр. Найбільша притока Висли це Буг з притокою Мухавцем, що сполучений каналом з Припятю.

Східні окраїни нашої батьківщини сягають знов у область каспійського моря. Це не море а величезне озеро, що не має сполуки з морем. До його вливаються на межах України дві річки: Кума й Терек; обі випливають з Кавказу. Такі ріки, що не вливаються в море а в безвідпливне озеро, звуться середземні. Їх сточища називаємо безвідпливними просторами.

Покажи на карті вододіл між Чорним і Балтійським морем! Покажи горішню, середню й долішню течву Дністра, Кубані! Котрі ріки України пливуть тільки по низинах? Котрі мають пороги? Розкажи після мапи, який напрямок має Дніпро в ріжних частинах своєї течви від джерела по устя! Які ріки пливуть на Волині, на Слобіжанській височині?

Нетечі.

Крім пливучих від є на земній поверхні ще й стоячі води – нетечі. Нетечі творяться там, де вода не може свобідно відплисти. Таке буває, коли вода натрапить на заглибину й у ній збірається або коли воді загородить дорогу яка гребля.

Люде самі часто спирають воду. Або копають для неї широкі й глибокі збірники — саджавки, або сиплють у поперек річки насип — греблю. Тоді твориться став. Це штучні нетечі.

Колиж вода розіллється у природній заглибині або

зіпреться поза природною греблею, тоді твориться о з е р о — великий природний збірник стоячої води.

До озера звичайно вливаються потоки чи ріки. Відпливає вода з озера все одною струєю: потоком, рікою

Став на Україні.

або підземною норою. Вода в таких озерах, що мають відплив, таксамо прісна як у ріках. Звемо такі озера р і ч н и м и о з е р а м и.

Є теж о з е р а б е з в і д п л и в н і. З них вода не відпливає, бо вся вода, що прибуде, випаровує. Вода в таких озерах є солона, нераз ще більш, як у морі.

Озера бувають у верховинах (у нас в Карпатах і на Кавказі), на височинах, та найбільше їх по низинах.

На Вкраїні найбільше озер на Поліссю (озера: С в и т я з ь, П о г о с т, В и г о н і в с ь к е, К н я з ь о з е р о) і на Чорноморському низу при морських берегах. Там вони солоні й добувають з них сіль. По українських степах густо

Верховинське озеро в Чорногорах.

розсіяні невеличкі озерця, що сухими роками висихають. Каспійське море, це тільки велике безвідпливне озеро.

Озера значимо на мапах, зазначуючи їх береги й замальовуючи синьою краскою.

Коли вода не може свобідно відплисти, а її за мало, шоби утворити озеро, то вона розмочує землю на грязюку. Такі місця, де земна поверхня скрізь болотяна, зовемо болотами, багнами або мочарами. Багна, порослі мохом й иншою болотяною рістнею, звуться руди або рудавини.

Найбільші багна Вкраїни є на Поліссю, над Припятю й її притоками. Це славні поліські або пинські болота.

Їх що року заливає повінь, так що з села до села мож дістатись під її час тільки човном. Хоч повінь й уступить, то лишаються всюди глибокі ковбані; болото вкрите мохом, шуваром та лозами, всюди таке грузьке, що пройти може тільки бувалий чоловік, що знає всяку стежину й купину серед болота. Тільки в дуже суворі зими болота замерзають і тоді мож свобідно проходити чи проїзжати всюди.

Менчих болот і руд багато на північній Україні, над Дніпром, Дністром і їх нритоками.

Болота значимо на мапах громадами точок або черток.

Що таке саджавка, став, озеро? Чи є такі речі у твоїй рідній стороні? Коли так, то розкажи, що знаєш про них!

Підсоння.

При перших розглядинах по землі й небу бачили ми, що сонце що дня сходить, заточує великий лук понад нашим овидом і заходить. Так повстає зміна дня й ночі, які разом творять добу.

Бачили ми також, що цей лук, що його заточує сонце, не є рівний. В оден час він не великий, сонце коротко, ледви 8 годин ходить понад овидом, стає в полудне невисоко. День тоді короткий, соняшне проміння паде скісно

на землю, не може як слід огріти повітря — є з и м а з її снігами й морозами.

Спровола починає соняшний лук на небозводі більшати, день продовжується. Сонце щораз вище підбивається в полудне, раніще сходить, пізніще заходить, має спромогу й час лучче огріти землю — настає в е с н а — за теплом будиться життя ростин і звірів.

Чим раз вище ходить по небу сонце, чим раз ранче сходить, пізніше заходить, в полудне стає дуже високо. День стає найдовший, ніч найкоротша. Сонце сильно огріває землю — маємо л і т о з його спекотою.

Та спровола знов починає соняшний лук менчати, сонце ходить щораз нище по небу, пізніще встає, ранче заходить. День від того стає коротший, ніч довша. Сонце має менче часу нагріти землю, його проміння скісніще паде на неї. Від того стає щораз холодніще — настає о с і н ь з її мрякою і хлякою.

По осени знов приходить зима і переміна починається наново. Кажемо: оден р і к скінчився, почався другий, новий.

Весну, літо, осінь і зиму називаємо п о р а м и р о к у.

Переміна дня й ночі, переміна пір року дуже важні для людей. Ніч темна й холодна, день ясний і теплий, зима морозиста, літо гаряче. Це для людей дуже важні справи. Вони їх приневолюють будувати хати, сіяти весною, збирати літом і осінню, робити собі лекшу чи грубшу одежину то що.

Всі ті переміни походять від того, як сонце ходить по небу протягом доби й року.

Люде довгі віки думали, що сонце дійсно кружить по небу довкола землі раз вище, раз нище, Та показалося, що воно не так. Учені люде дослідили далековидами, що сонце це розпалена, страшенно гаряча куля, більше як мілїон разів більша від земної кулі. Вони дослідили, що не

сонце ходить довкола землі а земна куля вертілкою крутиться довкола себе й кружляє по великому колі довкола сонця.

Через те, що земля крутиться довкола себе раз на 24 годин, повстає день і ніч. Все одна половина землі є освітлена сонцем, — має день, друга половина, відвернена від сонця, є в тіни, — має ніч. Земля вертиться наче на оси. Оба кінці цеї оси звуться бігуни: північний і південний.

Через те, що земля кружляє довкола сонця так великим колом, що треба цілого року, заки його земля пролетить, повстають пори року. Вісь нашої землі трохи скісно держиться. Тому раз північна половина землі є прихилена до сонця, раз південна.

Коли північна половина (півкуля) землі є прихилена й обернена до сонця, тоді його проміння паде просто на неї й може її добре нагріти. Тоді на північній півкулі — а на ній лежить і наша Україна — буває все літо.

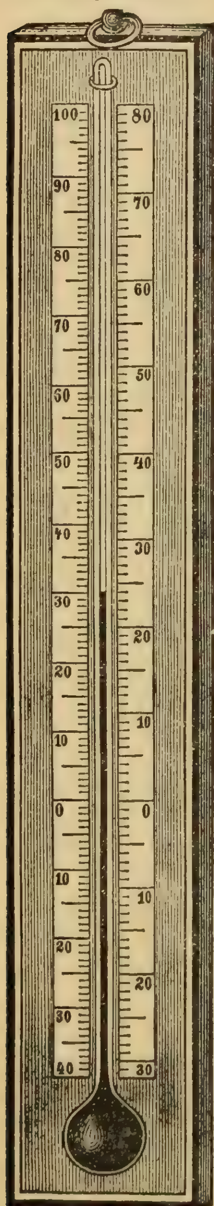
Колиж південна півкуля прихилена до сонця, тоді на ній буває літо а в нас на північній півкулі й на Україні зима. Бо тоді північна півкуля відхилена від сонця, його проміння падуть на неї ускісно й не можуть її як слід огріти.

Два рази до року сонце огріває зарівно обі півкулі землі. Тоді буває весна й осінь. І все на обох півкулях нарізно. Коли в нас, на північній півкулі, є весна, то на південній тоді осінь, колиж у нас осінь, то по противному боці земної кулі — на півдні є весна.

Обі півкулі землі переділені колом, що опоясує землю по середині між обома бігунами. Це коло зветься рівник. Коло рівника сонце все стоїть у день дуже високо. Там цілий рік гарячий, пір року таких, які у нас є, там не має.

Усі ті переміни в освітлюванню й огріванню земної кулі сонцем у першій мірі відбиваються в повітрі.

Наша земна куля окружена довколісінько обволокою повітря. Ця обволока хоча звиш 60 км (верстів) груба, то в порівнанню до величі земної кулі вона тільки така груба, як лушпинка на великому яблукові. Ось на оцю повітряну оболоку паде соняшне проміння й огріває її та викликує у ній ріжні явища, як тепло і холод, мряку, хмари, дощ, сніг, град то знов посуху, вітер чи тишу і т. и.

Термометер.

Ці всі явища це прояви *піцсоння* або *клімату*. Підсоння це пересічний, звичайний стан повітря. Хвилевий стан повітря звемо *погодою*. Кажемо: погода гарна, коли небо синє, сонце гарно сяє або в ночі викотиться срібний місяць та розжевріються зорі по небу. Колиж дують сильні вітри, небо заснується хмарами, ллє дощ або мете сніг, кажемо: погода лиха.

Може найважніще явище в повітрю це тепло і холод. Його міримо тепломіром або термометром. Це скляна дудка, закінчена кульочкою, й наповнена ртуттю (живим сріблом). Дудочка причіплена до дощинки, на якій нарисована поділка на ступені. Ступені числяться в гору й у долину від місця зазначеного знаком 0. У тому місці стає стовпик ртути, коли всадимо тепломір у таючий сніг. Коли повітря стає тепліще, стовпик підходить у гору від знаку 0, колиж є мороз, то він опадає понизше цього знаку.

Повітря є прозоре, воно пропускає соняшне проміння свобідно крізь себе й не нагрівається від їх. Свою теплоту дістає повітря від земної поверхні. Соняшне проміння

її нагріває й вона своєю чергою нагріває повітря. Длятого в горі, хоч там здавалосьби блище до сонця, є дуже холодно. У високих верховинах України, найбільше на Кавказі, високі верхи гір окуті вічною кригою та засипані цілий рік снігами.

Чим стрімкіще паде соняшне проміння на поверхню землі, тим сильніще вона нагрівається, а від неї повітря. Знаємо, що наша земля є кулею. По середині її, там де її оперізує велике коло, що зветься рівник, там сонце стоїть у полудне цілий рік що найменче так високо, як у нас у літку, або й ще вище, просто над головою. Краї, що лежать недалеко рівника, мають підсоння гаряче. Цілий рік там панує така спека, як у нас у Петрівку або й ще гірша. На півночі від нас, недалеко бігуна північного (а так само і південного) лежать країни зимного підсоння. Там сонце навіть у літку мало що вище підбивається на небу, як у нас в зимі. А що вже в зимі, то сонця сливе цілком не видко. На самих бігунах пів року тріває страшна ніч зі страшними морозами й метелицями. Пів року, цебто у літі, день. Тоді там так тепло, як у нас вчасною весною або пізною осінню.

Що таке погода? Що це підсоння? Яке підсоння на бігунах? Яке на рівнику? Чому на високих горах так холодно? Що це тепломір?

Підсоння України.

Україна майже однаково віддалена від гарячих країв, що лежать на півдні, у вирію, та від зимних, що лежать на півночі. Підсоння України є умірене. Ні великого гаряча, ні великого холоду на Україні не буває, хоч нераз спека в літі чи мороз у зимі добре дошкулить.

Всюди на Україні маємо, як це звичайно буває в уміренім підсонню, чотири пори року, весну, літо, осінь і зиму. Кожна з них приносить із собою переміну теплоти й погоди, переміни в життю ростин, звірів і людей.

Наше українське підсоння дає нам протягом року велику ріжнородність теплоти й погоди — не так, як це буває в гарячих чи зимних краях.

Українська зима гостра и сувора, та морози звичайно не трівають довго. На південній Україні море змягчає зиму, морська вода, як і всяка вода, поволі нагрівається та зате довго держить тепло й оддає його повітрю в осени і в зимі. Тому на південній Україні стоїть зима ледви два місяці. На південному березі Криму зими сливе цілком не має, бо там від півночі захищають гори від студені. В инших землях України тріває зима не більш як три або чотири місяці.

Весна на Україні буває коротка і тепла, по ній дуже скоро приходить літо. Воно по всій Україні три до чотири місяців довге і все буває гаряче. На південній Україні спека буває нераз дуже прикра. Українська осінь звичайно гарна і тепла. Що йно під її кінець, у жовтні та падолисті приходять холоди й хляки, що трівають пару тижнів. По тім уже настає знов зима.

В українських горах підсоння холодніще як на долах і то в продовж цілого року. На найвищих верхах Карпатів і Кавказу підсоння таке холодне, як у зимних краях під бігунами.

Повітря дуже рідко буває цілком супокійне. Тоді кажемо — **тиша**. Звичайно повітря рухається, пливе струями в ріжні сторони, то сильніще, то слабіще. Струї повітря звемо **вітрами**.

Коли вітер слабенький, ледви ворушить листячком, тоді кажемо: — це **легіт**. Сильніщий вітер звемо просто **вітром**, дуже сильний, **вихром**. Вихри бувають дуже небезпечні, найбільше на південній Україні, де вони можуть свобідно розігратися по широких, рівних степах. У зимі такі вихри наводять снігову метелицю, весною, в посушний час вони розвівають родючу землю хмарами пили. Це суховії.

Сильні вихри зовемо також б у р я м и. Буря ломить і вириває з корінням дерева, зриває дахи й заподіває великі шкоди.

У повітрю все й всюди находиться вода в виді пари. Вона приходить сюди з парування моря, озер, рік, болот, ростин, то що. Чим тепліще повітря, тим більше водяної пари воно може в себе вмістити. Коли тепле й вохке повітря починає остуджуватись, тоді воно не може вдержати в собі цеї водяної пари, що її мало спершу. Ця пара тоді з а г у щ у є т ь с я і творить маленькі водяні баньочки. Водяної пари ми не можемо звичайно в повітрю бачити. Аж тоді ми її бачимо, коли вона згуститься в оці дрібні баньочки.

Водяна пара згущується або при землі — тоді бачимо при землі м р я к у, або в горі високо. Тоді кажемо, що це о б л а к и або х м а р и.

Коли повітря ще більш охолодиться, тоді водяні баньочки с к р о п л ю ю т ь с я у водяні каплі. Коли такі каплі скропляться на поверхні землі, тоді кажемо: впала р о с а. Колиж скроплення водяної пари відбувається в горі в хмарах, тоді на землю паде вода в виді більших або менчих капель. Це зовемо д о щ е м. Коли дощ дуже сильний і рясний, тоді кажемо: це з л и в а, плова.

Коли повітря дуже холодне, тоді водяна пара з а м е р з а є. Коли вона замерзне при земній поверхні, то це зовемо і н е є м. Колиж водяна пара земерзне в горі в хмарах, тоді з них паде на землю с н і г. С н і г складається зі самих дрібоньких кристаликів замерзлої води. Він збивається часто у платки. Часом замерзає водяна пара на подобу к р у п о к, що падуть на землю. У літку замерзає вода у хмарах часто на подобу круглих наче горіхи ледяних кульок. Це г р а д.

Град повстає звичайно при г р о м о в и ц і. У повітрю, бач, є багато громовини або електричности. Вона виладо-

вується звичайно із хмар до землі великими іскрами, що їх називаємо перунами. Коли перун жене з хмари до хмари або з хмари на землю, бачимо дуже ярке клесовате світло. Це блискавка. Громова іскра летючи, роздирає повітря з великим гуком. Це грім. В часі громовиць віє звичайно сильний вихор, лле струями дощ і паде град.

На Україні підсоння доволі вітряне. Буйні українські вітри свобідно гуляють по широких просторах. Північна Україна має переважно вітри від заходу, вони приносять з над океану дощові й снігові хмари. Над південною Україною панують східні вітри, звичайно сухі та приносять гарну погоду, літом спеку, зимою мороз. Північні вітри, від Московщини, приносять на Україну все холод і погану погоду, південні вітри, від Чорного моря та від верховин, тепло, деколи дощ, бурю та громовицю.

Підсоння України радше сухе чим вохке. Одначе по всій Україні паде води снігом чи дощем доволі. Ростини всюди по Україні можуть рости і розвиватися. Тільки в північному Криму та на східнім Підкавказзі буває дощу за мало. Зате в українських верховинах, в Карпатах, у кримських горах та на Кавказі дощу і снігу дуже багато. Там за рік впаде тільки води з повітря, що на низовій Україні у двох або й у трьох роках.

Найбільше дощу паде на Вкраїні у вчаснім літку, у червні, тоді, коли його найбільше треба ростинам. Тільки на південному кримському та кавказькому узберіжжю випадає найбільше дощу в зимі.

Українське підсоння одно з найгарніщих на землі. Тепле літо позволяє чоловікові плекати всіляке збіжжа, городнину, садовину, худобу, морозиста зима закалює тіло і душу Українця та не гнітить його довгим морозом і темрявою, як зима холодних країв, ось хочби як московська зима. Українська весна тепла і соняшна з її голубим небом і різьвим повітрям дала Українцям тиху погідну вдачу;

гарне гаряче літо й погідна осінь зробили Українця перед усім хліборобом а його землю найгарніщим, медом і молоком пливучим краєм, може між усіма краями цілої землі.

Яке підсоння у твойому рідному місці? Розкажи, що знаєш про його! В котрому місяці найхолодніще, в котрому найтепліще? Чому день у зимі короткий, у лігку довгий? Чи бачив коли росу, іней, крупи, град? Опиши громовицю! Заметіль у зимі! Чому північний вітер приносить холод, південний спеку?

Ростинний світ України.

Кожна ростина, щоб жити й розвиватися, потрібує ґрунту, аби на нім рости, повітря, щоб ним дихати, тепла й вохкости, щоб тягти із землі поживні єства. Найбільше значіння має тепло й вохкість. Де їх багато, там ростини буйно розвиваються, де їх обох або хочби одного з них мало, там ростини бідні.

Тому вся рістня землі дуже кріпко звязана з підсонням. На землі підсоння дуже ріжні, їх число дуже велике, — тому то і рістня в ріжних краях нашої землї дуже ріжнородна.

На нашій рідній Україні рістня дуже багата й буйна. Земля в нас гарна, родюча. Сливе три четвертини всієї України вкриті чорноземом. Це чорна, пухка цілина, що від віків славиться своєю родючістю. Тільки північна й західна полоса України чорнозему не має, та є всілякі глинки, що доволі родючі. Таксамо в горах України чорнозему не має, хибує його теж на піскуватих степах крайніх східних земель України над каспійським озером. Українське підсоння теж дає доволі тепла й вохкости для розвитку ростин.

Для того на Вкраїні не має таких місць, де нема ніяких ростин. Такі місця звуться пустині. Багато їх в ріжних чужих краях. У нас тільки над Каспійським морем бувають такі місця, що подібні до пустині. Там багато

неплідного піску, що його вітер звіває в високі насипи. Це кучугури. Їх мож зустрінути теж і деинде по Україні на пустих місцях, де нічо не хоче родитися. Такі місця звемо невжитками.

Пустиня.

Ростини рідко коли виступають осібняком, хиба на пустині або на найгірших неужитках, всюди инде на землі виступають вони великими громадами.

Найгарніша громада ростин це ліс. Густою громадою стоять коло себе високі, широкі дерева, поміж ними земля поросла гущавою корчів і тільки там і сям бачимо отверті місця, що вкриті травою і всіляким зіллям — поляни.

Ріжні бувають ліси на Україні. В карпатських горах ростуть по вищих узбіччях і хребтах самі шпилькові або, як там кажуть, чатинні ліси. Велитенські смереки струнко здіймаються в гору, попадається теж інколи кидрина, славна пахучим деревом.

По обногах гір і на підгіррю ростуть мішані ліси, цебто в суміш чатинні і листкові дерева. Там ростуть ялиці, сосни, мудрині, в суміш з буками, дубами й иншими лист-

ковими деревами та багато пребагато всіляких корчів: малини, ожини, глоду і т. и.

На кримських горах України ліса небагато, він подібний як у Карпатах.

Чатинний ліс.

Зате на Кавказі ліси величезні й дуже буйні. На південному збочі Кримських і Кавказьких гір задля мягкого підсоння трапляється вже багато таких південних ростин, що люблять рости в тепліщих краях. Вони вічно зелені.

По височинах і низах України ліса не дуже багато. Чим далі на схід і на південний схід України йдемо, тим менче стає ліса. У степовій Україні його сливе не має. Головна цьому причина підсоння. Воно чим далі на південний схід, тим менче має вохкости, до того ще і земля стає там часто солончакувата — із землі виходить сіль та шкодить ростинам.

Та найбільше українському лісові зашкодив таки нерозумом своїм чоловік. Він так прорубав українські ліси, що нині Україна це одна з бідніщих лісом країн Европи.

Колись Україна виглядала инакше як нині. Величезні ліси вкривали цілу північну і західну Україну одним зеленим покровом. Аж під Київ, Винницю, Камянець, Чернівці шумів по Україні один величезний ліс. На лівобічній височині, на

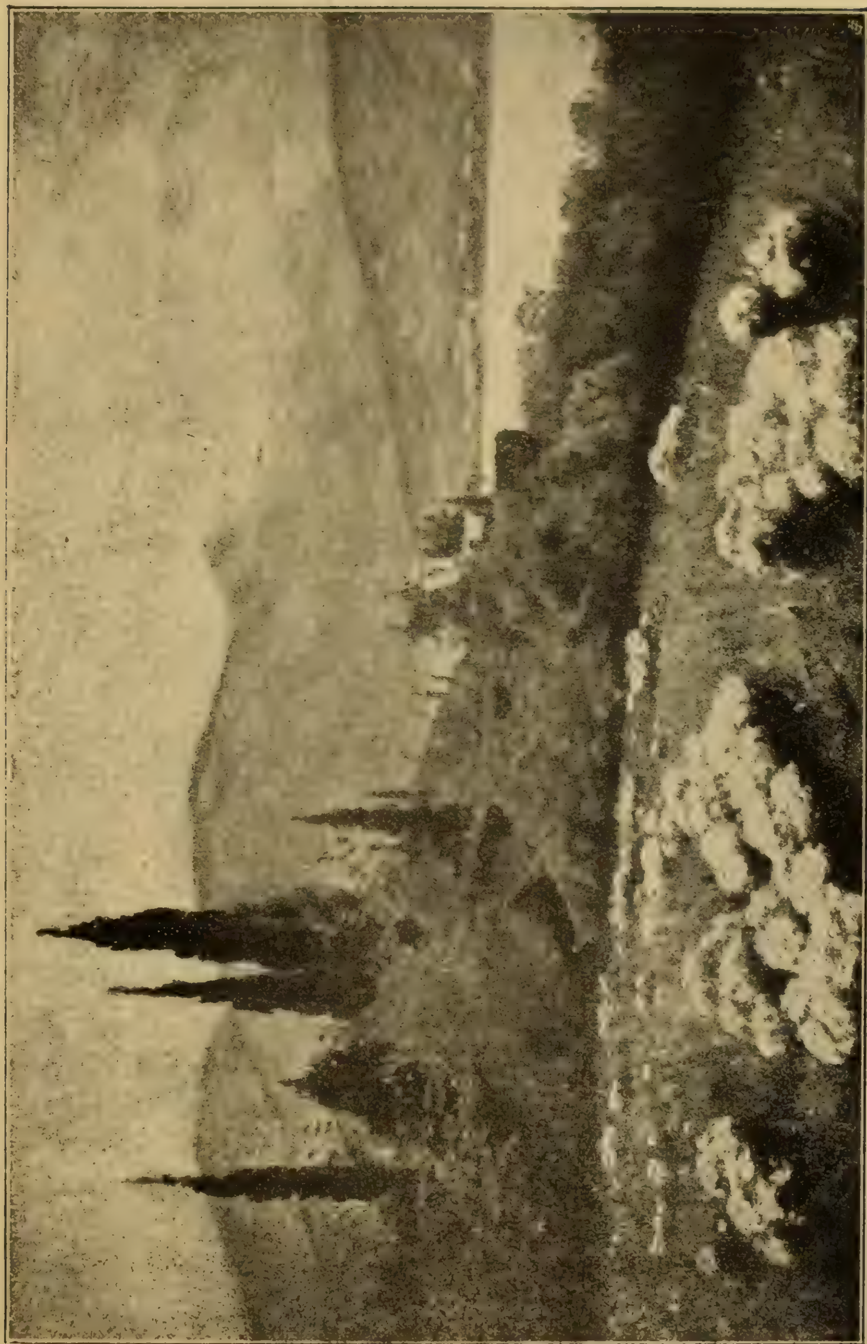

Мішаний ліс.

дніпрянському низу, на правобічній височині, Поділлю, Бесарабії, чергувались ліси з лугами, цебто просторами, що поросли буйною травою й зіллям та засіяні громадами дерев, а то й більшими гаями.

Ще далі на вівдень і схід простягалися степи — великі простори без дерев, вкриті тільки високою травою. Одначе і по степу були островами ліси, головно понад ріками. Щирий степ лежав тільки над самим берегом Чорного й Озівського моря доволі вузькою смугою. Ліса було тоді всюди по Україні доволі.

Та люде наробили по лісах України багато перемін. Перед тисячу рокаму давні Українці сиділи рідко розсипаними селитьбами, серед лісів, по полянах і над ріками,

Південна ростня на Криму.

серед лугів дещо густіще, та в степу теж рідко, звичайно понад ріками. В степу було тоді дуже небезпечно сидіти,

бо на степах південної України волочилися тоді ріжні півдикі народи зі своїми чередами, табунами й отарами. Вони заєдно нападали на селитьби Українців.

Та поволи людей на Україні ставало більше, вони корчували ліси в лісовій країні, вирубували гаї серед лугів

Степ.

і клали на їх місце ріллю, щоб більше хліба добути. Та ще більше як Українці вирубали ліса на Україні чужі народи. Степові народи випалили багато лісів на південній Україні, щоб розширити свої пасовища для худоби та щоб український народ не мав від їх набігів куди ховатися.

Та найбільше ліса на Україні винищили польські та московські вельможі підчас польського та московського панування на Україні. Вони вирубували і випродували в чужі краї українські ліси та не насаджували на зрубах нового ліса.

Аж до цього часу трівае велике нищення лісів на Україні. Ще тільки в українських верховинах, на Поллісю і на північній Волині ще лісу доволі. Всюди инде по Україні лісу обмаль.

І сам українсякий народ багато причинився до винищення ліса на Вкраїні, і до нині наш народ не вміє ліса шанувати. А цього шанування ліса нам доконче потреба.

Ліс дуже важний для України. Не тільки ізза того, що він нам дає дрова в печі топити чи хати будувати. Ліс з инчих причин багато важніщий для нас. Ліс перш за все лагодить спеку в літі і мороз в зимі, ліс спиняє вітер, щоб не шкодив засівам, ліс притягає до себе вохкість, там найдовше лежить сніг, там земля по дощі найдовше зостається вохка. В лісових околицях все більше дощу і цей дощ правильніще паде, як у безлісних околицях.

Тому в лісових сторонах і джерела бють постійно й обильно і криниці не висихають і річки та ріки мають доволі води. Ліси дають теж захист всілякій пожиточній звірині, найпаче ріжному птаству, що винищує всякі шкідні комахи.

Через знищення лісів Україна терпіла і терпить страшні шкоди. Не тільки що дров сливе по всій Україні тяжко дістати. Куди важніще це, що багато українських річок, що колись були добрими дорогами для всіляких суден, стали такі мілкі, що нині ледви маленький човник по них проховзнеться. Скільки то джерел та криниць висохло!

Підсоння України загострилося, збільшилася спека в літі, мороз у зимі. Дощі стали рідші та нагальніщі, за тим прийшли великі повені по ріках України, що приносять що рік величезні шкоди.

Земля українських нив зробилася менче родюча, дощова вода рік річно рие балками-водориями тисячі десятин найгарніщих ланів України.

Тому кожний Українець повинен як найбільше шанувати ліс. Це найбільша прикраса нашої рідної землі і найліпша її охорона перед запустінням. Доконче треба на Україні перестати нищити ліси а навпаки

треба насаджувати їх там, де вони давніще були і по всіх неужитках.

На південь і схід від лісового простору України простягається над українським морем степовий простір. Колись українські степи були вкриті такою густою травою і такою високою, що козак з конем цілий у неї ховався. Тільки трава трохи хвилювалась там, куди їхав їздець, його самого не було видко. Тут і сям блестіли степові озірця, оброслі густим очеретом, місцями були солончаки, де солона вода забагнювала землю та росло всіляке сіро-зелене зілля, що любить бути на солонім ґрунті. Там і сям росли густі чагарники, здовж рік та річок стояли плавні, порослі очеретом і шуваром а там і лісами.

Весною пишалися наші степи наче прегарний килим, прикрашений безліччю ріжнобарвних цвітів. Пізним літом степи від сонячного жару руділи, потім аж чорніли, аж приходила зима і вкривала все білою габою снігу.

Нині з давної краси українських степів мало що й осталося. Майже всюди замінено степ на ріллю і тільки деіеде полишилися ще невеличкі його сліди.

Є ще инші місця на Україні, на котрих не має здавна лісу, тільки трави і зілля. Це гірські верховинські луки. В наших Карпатах вони зовуться полонини і простягаються по високих гребтах і верхах, де вже деревина ізза холодного підсоння не може рости. На полонинах багато гарної трави, зілля і чудових верховинських цвітів. Дуже гарні полонини є теж на українському Кавказі; на кримських горах вони бідненькі.

Люде, як це бачимо, багато дечого змінили в рістні України. Корчуючи ліси, розорюючи степи, вони всюди поширили управу пожиточних ростин. На Вкраїні дуже розвите хліборобство. Пшениця, жито, ячмінь, овес, просо, кукурудза, гречка великими ланами ростуть по Україні. Цвіте теж у нас управа всілякої ярини: бараболі,

Плавні Дніпра.

капусти, бобу, фасолі, гороху і т. и. По баштанах плекають гарбузи, дині, кавуни, огірки. По розкішних сада

України ростуть яблуні, груші, вишні, черешні, сливи, персики, на південній Україні удаєгься гарно винна лоза. Щоб добути прядиво, плекають Українці коноплі й льон.

Що таке пустиня? Степ? Луг? Ліс? Чому на південному Криму є така гарна рістня? Чому ліс треба шанувати? Чому степи так тепер перемінились? Що таке полонини? Покажи на ростинно-географічній карті України лісові, лугові, степові простори!

Звірня України.

Звірята також є зависимі від підсоння, та все таки багато менче як ростини. Вони можуть дуже лехче переносити переміни тепла і погоди. Вони вкриті зимою грубою шерстю чи піррям, літом легкою, вони можуть шукати собі всілякого захисту від холоду і негоди. Наші птиці на зиму відлітають у теплі краї, у вирій і вертають домів аж на весну, коли зробиться тепло.

Звірята зависимі теж від рістні. Їх більшість кормиться ростинами або другими ростиноїдними звірятами. Тому то там, де рістня буйніша і підсоння тепліще, буває й звірні більше.

У лісах України живе і дотепер багато-пребагато всілякого звіря. З хижаків живуть у нас ведмеді, вовки, рисі, дикі коти, лиси, куни, видри, борсуки і т. и. Поміж гризунами найчастіщі заяці і білки — бобри попадаються вже дуже рідко. З травоїдних звірів живуть на Україні зубри, олені, серни, дикі кабани, то що. З поміж птахів треба згадати сови і пугачі, готури, тетереви, орябки, в горах орли, соколи, яструби і т. и. Дуже багато на Вкраїні всілякої дрібної птиці, що живиться головно комахами.

В степах України дуже багацько всіляких гризунів, мишей, хомяків, сусликів. Між степовою пташнею багато орлів, соколів, шулік, то що. Цілими стаями ходять по степу дрохви і стрепети, по плавнях над річками і морем тьма теменна усякої водяної та болотяної пташні.

З тим усім звіриний світ України нині дуже вбогий, а колись був несказано багатий. Чужі люде, що їздили по Україні, не могли цьому багацтву начудуватись. Ще перед 200 - 300 роками була на Україні така сила дичини і риби, що ціла Запорожська Січ і добра пайка городового козацтва головно ними кормилася. По лісах жило багато всілякого звіря, що давав дорогі футра, боброві гнізда були на кожній річці України.

По степах буяли цілі табуни диких коней. Диких волів, оленів били тільки задля шкіри, серн били тисячами, кожної весни набирали хлопці повні човна яєць дикої пташні, риби роїлося по ріках несказане множество. По всіх дуплах жили роями дикі бджоли. Зате бувало тоді теж багато сарани, що цілими хмарами налітала на Україну і робила хліборобам великі шкоди.

З тим великим багацтвом звіриним України поступив чоловік дуже нерозумно. Правда, він винищив багато шкідних звірів, от як хижаків, котрих треба було доконче винищити. Та не гаразд було, що винищилася уся та предивна сила пожиточної звірні. Ще і дотепер багато лиха накоюють наші люде, коли бють без розбору всю звірину, коли виловлюють і найменчу рибку по ріках.

Сільська дітвора робить несказані шкоди нашому хліборобству, огородництву і садівництву, бо виловлює всіляку дрібну пташню та нищить її гнізда. А ця дрібна пташня, цеж наша найкраща оборона перед усякою шкідною комашнею.

Звірню України треба так само шанувати і плекати, як і рістню, щоби вона стала знов така багата, як колись була.

Винищуючи дикі звірята, розмножив натомість український народ домашню звірню. На Україні здавна розводять рогату худобу, коні, вівці і кози, безроги, на південній Україні також буйволи і верхоблюди. Великою кіль-

кістю домашньої звірні від давна славиться Україна. І тепер вона одна з найбогатших земель усієї землі. Багато розводиться теж на Україні всілякої домашньої пташні, курей, гусок, качок, индиків, голубів, то що. Пасік по всій Україні дуже багато і вона славиться своїм медом. Зачинають теж розводити на Україні шовківницю.

Яких диких звірів ти бачив? Опиши їх словами! Чому треба шанувати дику звірню? Які знаєш домашні звірята?

Населення землі. Раси і народи.

Чоловік живе по цілій земній кулі. Тільки землі, положені недалечко самих бігунів землі, де підсоння страшенно холодне, пустині, малі острівці є безлюдні.

Чоловік теж зависимий від підсоння, таксамо як ростини й звірі. Та зависимий він багато менче. Чоловік хоронїться від холоду одїнням та домівкою. Та найліпший його захист вогонь. Завдяки тим способам охорони чоловік міг розжитися під усяким підсонням землі.

Та ці великі ріжниці, що є між ріжними краями землі, мусіли добути собі на чоловіка непереможний вплив. Не тільки підсоння впливає на чоловіка й робить його життя ріжним по ріжних місцях землі. Инакше живуть люде в горах, инакше на долах, инакше над морем, инакше в лісу, инакше на степу.

В наслідок того потворилися на землі ріжні породи людей або р а с и. Вони ріжняться між собою будовою тіла, краскою шкури, волоссям і т. и.

Українці й майже всі инші народи Европи належать до б і л о ї р а с и. Вона має ясну краску шкури, мягке волосся ріжної краски, у чоловіків буває на лици сильний заріст. Є инша р а с а ж о в т а з жовтою краскою шкури, чорним грубим волоссям, скісними очима. З наших сусідів належать до неї Мадяри, Татари, Кімлики, Кірґізи. Є теж ч о р н а р а с а, з чорною шкурою і кучерявим твердим во-

лоссям. До неї належать Мурини або Неґри. Є ще й декілька инших рас.

Люде одної раси далеко не одноцільні. Ось ми Українці належимо до білої раси, до цієїж самої раси належать Німці, Вірмене й Греки, Молдаване. Кожний бачить,

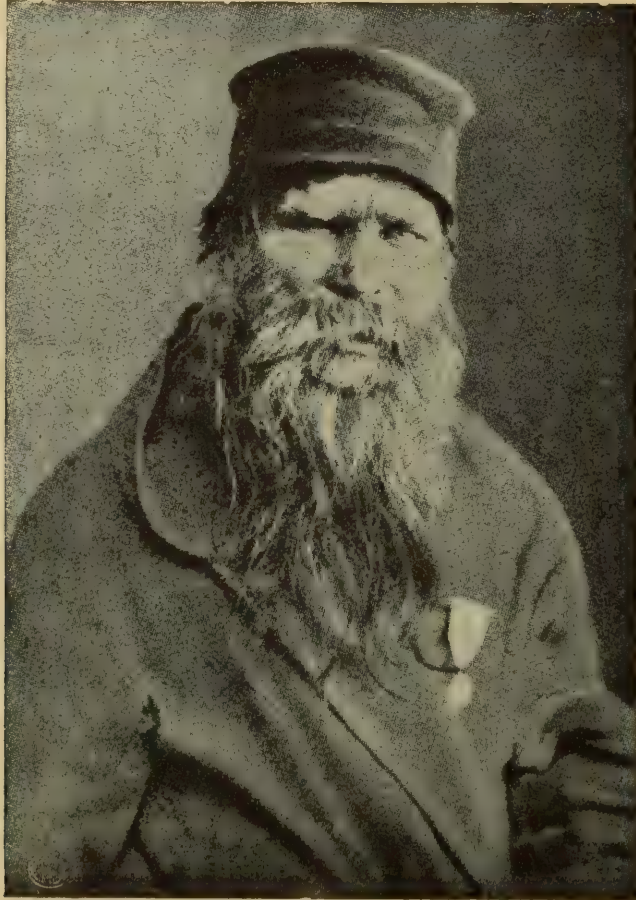
Українець.

що вони ріжні від нас. Найбільша ріжниця в мові. Їх мови ми не розуміємо цілком, таксамо вони не розуміють нашої мови. Це тому, що ці народи належать до иншого кодла білої раси, як ми.

Ми Українці належимо до **славянської** галузи **арійської** громади білої раси. Славянське кодло велике.

До його належать Українці, Сербо-Хорвати, Словінці, Болгаре, Білорусини, Москвини, Поляки, Чехи, Словаки.

Та серед одного кодла люде не однакові. Ось візьмім Українця й Москвина. Оден розуміє мову другого тільки

Москвин.

дуже мало, там одно, там друге слово. Та це тільки тому, що оба вони зі славянського кодла. Але як оден і другий скоро почнуть балакати, ні оден другого не зрозуміє.

Придивімся їм близче. Українець звичайно високий, довгоногий, Москвин присадкуватий, Українець звичайно

чорнявий, Москвин білявий або рижий. А що вже звичаї в них! Дуже ріжні від себе, цілком инакша теж вдача.

Типи Українців і Москвинів.

Томуто раси діляться не тільки на кодла, а перед усім на **народи**. Народів на світі дуже багато, оден з найбільших між ними наш український народ.

Народи діляться на **племена**, що говорять звичайно відмінами народньої мови. Ці відміни зовуться **наріччя**. Український нарід має кілька племен: Лемки, Бойки, Гуцули в Карпатах, Пинчуки на Поліссю, Волиняне, Подоляне, Правобережці, Чорноморці, Чернигівці, Полтавці і т. и.

Чи бачив людей иншої раси, народу? Коли так, то розкажи про них! Вичисли славянські народи! Вичисли українські племена!

Віра й культура.

Між людьми, що ріжними народами заселюють землю, є теж великі ріжниці з погляду на віру. Є народи, що вірять не в одного Бога а в багатьох богів і ріжних духів, ставляють їм святині й ідолів. Таких людей зовуть поганами. Їх є ще дотепер мало не половина всього людського роду. Перед тисячкою літ і давні Українці були такими: кланялися Перунові, Дажбогові, Велесові й иншим богам.

Друга половина людського роду вірить в одного Бога. Тут належать: Християне, Могамедане (з наших сусідів: Татари, Кірґізи, Кавказькі народи) і Жиди.

Українці є Християнами переважно грецького обряду. Девять десятих частин нашого народу визнає своєю церквою греко-православну, одна десята греко-уніятську церкву. Є теж багато Українців католиків і евангеликів (штундисти, баптисти).

Та найбільші ріжниці між людьми є з погляду на їх культуру, цебто на спосіб їх життя-буття.

Є народи, що цілком не мають постійних домівок. Де їх ніч захопить, там ночують під голим небом або роблять собі буди з галуззя чи шатра зі звірячих шкур. Вони живуть звіриною й рибою, що зловлять, збирають овочі, ягоди й корінці, зодягаються в звірячі шкури, а як що живуть у теплих краях, ходять цілком неодіті. Домашнього начиння в них дуже маленько, живуть вони з дня на день на подобу звірів.

Такі народи називаємо природними народами й кажемо, що вони некультурні. Мабуть колись і наші предки були також природним народом. Та це було десятки тисячів літ тому назад. Остали ще з цих давніх часів кремінні ножики, стрілки, топірці, що їх викопують нераз у землі.

Багато гарніще живуть ці народи, в яких водиться багато домашніх звірят: коней, верхоблюдів, рогатої худоби, овець і т. и. Ці народи живуть звичайно по степах і займаються головно скотарством. Ловля звіря й риби в них вже не має цього значіння, що у півдиких природних народів. Домівки цих скотарських народів теж не є постійні. Це шатра зі шкури або з войлоку.

Коли стада худоби випасуть степ довкола шатрів, люде переносять їх на друге місце, або, як кажемо, кочують. Длятого такі скотарські народи звуться кочові народи або кочівники. Вони теж мають небагато домашнього статку й начиння, хиба таке, що можна його легко возити зі собою. Кажемо: вони півкультурні.

Таких кочових народів жило колись дуже багато на степах південної України. Кочували тут Гуни, Обри, Хозари, Болгари, Мадяри-Угри, Печеніги, Половці, Татари, Кімлики. Всі кочові народи хижі й грабіжні — їм треба бач хліба до мяса й молока, всяких тканин на одежу, всякого домашнього начиння, бо самі нічого такого не виробляють.

Тож усі ті кочівники більш як тисячу років раз по раз нападали на Українців, яким сиділи під боком. Найгірше було татарське лихоліття, що трівало цілих пятьсот років і ледви перед півтораста літами покінчилось. Що рік, нераз по кілька разів до року, набігала Татарва на Україну, грабила всяке добро, старих людей різала, молодих брала в неволю і продавала потім як невільників у далекі краї. Татарське лихоліття страшенно ослабило український народ. Тепер кочівників на Вкраїні не має. Татари стали тепер мирним народом, таксамо Кімлики й Кірґізи на східних землях України, над Каспійським озером.

Найвище між усіма народами стоять ці, що живуть у постійних домівках. Їх зовемо осілими народами. Осілі народи займаються хліборобством. Вони орють чи

копають землю й сіють або садять всілякі пожиточні ростини. Длятого їм багато менче землі потреба, як кочівникам, а вже без порівнання менче, як народам природи. Ті землі, що в них живуть кочівники або народи природи, заселені дуже ріденько.

В землях осілих народів густота населення велика.

Осілі народи, живучи густо, мусять пильно дбати, щоб могли в такій тісноті вижити. Тому вони працюють. Цього нема ні в народів природи ні у кочівників. Праця осілих людей мусить бути постійна і второпна. Вони мусять використувати всі засоби цих невеликих клаптиків землі, що їм належать. Осілі народи розвинули для того дуже високо хліборобство. Вони плекають всіляке збіжжя, городнину, садовину. Вони ведуть теж скотарство та не на лад кочівників, але в звязи з хліборобством. Де і як можна, займаються осілі народи теж польованням і рибальством.

Що таке природні народи, кочівники, осілі народи? Чому природні народи розсипані так рідко по своїх землях?

Промисл, торговля, лучба.

Та найважніще це, що осілі народи розвивають у себе промисл, цебто вироблювання з ріжних сирих плодів природи всякого статку, потрібного для чоловіка: чи то поживи чи то одежини чи то знарядів і приладів.

Для цеї ціли осілі народи добувають із земного нутра всілякі металі, як: золото, срібло, мідь, оливо, залізо й инші мінерали: вуголь, сіль, нафту. Ця діяльність людей зветься гірництво.

Добувши управою землі й гірництвом всілякі потрібні сирівці, осілі люде перероблюють їх або на малий розмір — ремеслом, домашнім промислом, або на великий розмір — у фабриках.

І ремесла і фабрики виробляють всі потрібні осілим

людям предмети, тільки що фабрики виробляють свої вироби скорше й дешевше, тому то їх вироби, хоч гірші, та більше розходяться між людьми. Наслідком цього ремесло й домашній промисл, хоч і як вони у нас на Україні гарні, мусять підупадати.

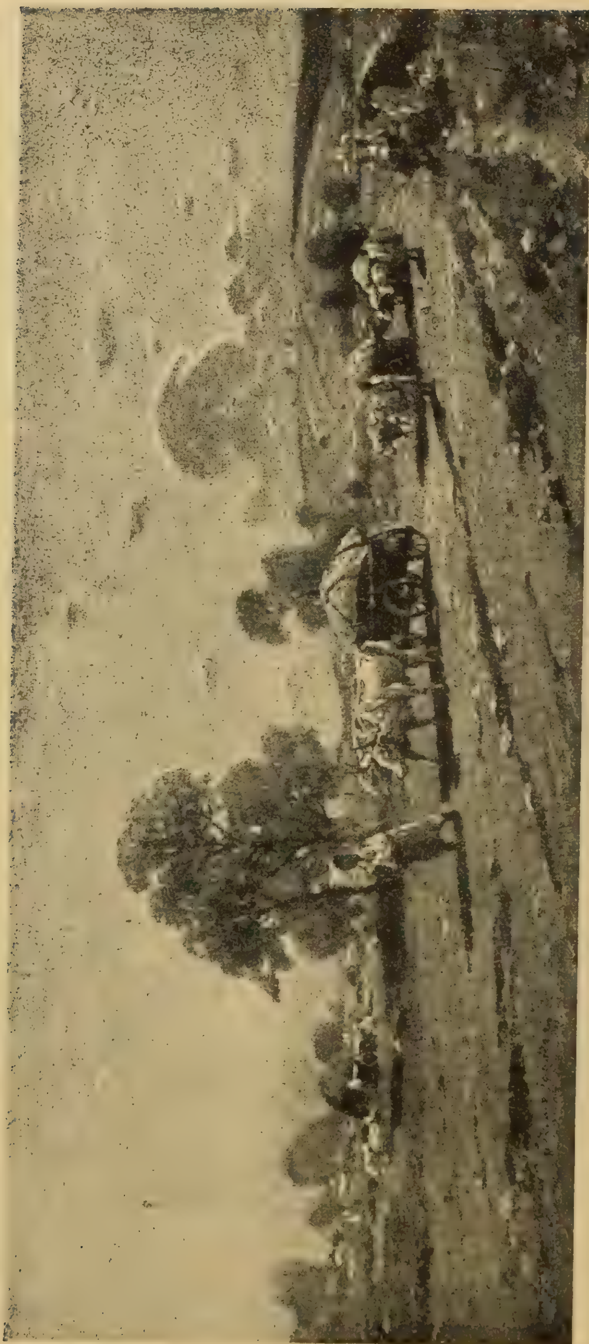
Не всі осілі люде можуть заниматися одною роботою. Одні роблять коло хліба, другі коло ліса, треті роблять ткацьку роботу, инші ковальську, шевську то що. Тому то виходить їм потреба мінятися посполу своїми виробами. Хлібороб потрібує чобота чи цвяха, коваль хліба чи одежини.

Такий обмін ріжним добром між людьми зветься торговля.

У некультурних і півкультурних народів буває звичайно замінна торговля. Там міняють люде просто одно на друге: звірину за хліб, звірячу шкіру за залізні вироби і т. и. Така торговля невигідна, тому в осілих народів здавна заведено гроші як загальний замінник між людьми. Між осілими людьми ведеться тому грошева торговля.

Для потреб торговлі мусить бути легка лучба між людьми. Навіть народи природи й кочівники дбають, щоб одним людям до других по змозі як найлекше було дістатись. Вони протоптують стежки по лісах і степах, шукають на ріках бродів. Оці стежки це перші шляхи лучби, які чоловік вже від найдавніщих часів придумав для своєї вигоди. Та по цих стежках можуть хиба ходити піші ношаки або вючні звірята.

Осілі люде мусіли подумати про ліпші способи лучби. Цей спосіб це віз на колесах, санки в зимі. Для них проведено спершу тільки звичайні дороги (ґрунтові). Та вони для сильнішої лучби не надаються, за багато на них болота, вибоїв, пороху, вони занадто мучать людей і тяглу худобу. Тому взялися осілі люде до мощення доріг ка-

Давній шлях Ромодан у Полтавщині.

мінням. Такі б и т і ш л я х и, з ровами по боках, з мостами на потоках і ріках, позволяють легко перевозити людей

і добро з місця на місце. На жаль таких битих шляхів на Україні за недбайливістю давнішого московського уряду дуже мало.

Від сотки літ придумали люде ще ліпший спосіб переводження всілякого добра й людей а то з а л і з н и ц і. По залізних рельсах тягне паровіз-л ь о к о м о т и в а велике число возів за собою. На залізничі вози мож набрати ба-

Залізниця.

гато всілякого грузу і вигідно перевозити людей. Залізниці їздять зі скорістю 30—100 км. (верстів) на годину.

В останніх часах придумали люде також повітряну лучбу: бальонами до кермування і літаками, які з великою скорістю перевозять людей і невеличкі грузи повітрям.

Так само важні, як сухопутні, є й в о д я н і ш л я х и. Вже від багатьох тисяч літ привчився чоловік плавати по морю, ріках, озерах. Навіть народи природи плавають по водах своїми човнами, що видовбані в пнях дерев або зроблені з кори чи шкури.

У культурніщих народів вже від дуже давна уживаються **вітрильні судна** (парусні), котрі гонить по морю вітер. В останнім століттю заведено **пароплави**, які тепер головно служать до водяної лучби.

Водяні шляхи подекуди навіть вигідніщі як сухопутні. Передовсім вони дешевші і позволяють відразу перерезти далеко більші скількости всілякото добра, як хочби

Пристань у Київі на Дніпрі.

залізниці. Длятого у всіх культурних краях дуже дбають про **пристані**, **будівлю кораблів**, про **поглиблення і розчищення річних корит**, про будування **каналів** і т. и.

Щоби передавати скоро думку з місця на місце, уживають культурні народи **пошти**, **телеґрафу** і **телефону**. Поштові посилки перевозиться нині головно залізницями і пароплавами, телеґрафічні і телефонічні вістки передаються силою електрики по проведених дротах понад поверхнею землі, в її глибині або й на морському дні.

Останніми часами винайдено теж бездротний телеґраф.

У осілих народів, які звемо теж культурними народами, розвилися теж дуже високо духові спосібности чоловіка. У культурних народів винайдено письмо і повстало письменство, розвинулися науки й мистецтво. Науки вчать чоловіка пізнавати природу і людей, мистецтво уприємнює й ублагороднює людське життя.

Що знаєш розказати про промисл, торговлю, шляхи в твоїй рідній стороні? Які ремісники є в твоїм віднім селі? Чим торгують там люде?

Людські селитьби і держави.

Навіть народи природи рідко коли мешкають осібняком, звичайно і вони живуть громадою. Осілі народи ще рідше живуть осібняком, по самітних дворищах, хуторах і т. и.

Звичайно домівки осілих людей згуртовані в більші або менчі громади. Вони звуться: присілками, селами, місточками, містами, городами, після того як вони великі і як будовані.

В останніх часах всюди по землі ростуть великі міста й туди стягається щораз більше народу з сіл і місточок. Та хоч у селах хати малі і низькі, будовані з дерева або ліплені з глини, часто і соломою криті, а в містах великі муровані будинки, вигода життя більша, то зате життя по містах нездорове й дуже миршавить народ.

Увесь гурт людей, що замешкує якусь країну землі, творить її суспільність. В суспільности є ріжні стани або кляси: хлібороби-селяне, робітники, багате міщанство, духовенство, великі власники землі, люде, що займаються науками і мистецтвом і т. и.

Щоб у відносинах між поодинокими людьми був лад і порядок, завели культурні народи з давен давна закони й ними управляються.

Осілі народи усе творять держави. Держава, це звязь людей, що осіли на якімсь докладно відмеженім просторі землі, мають однакові закони і підчинені одному найвищому начальству.

Є ріжні форми держав. Одними управляють дідичні володарі, королі або цісарі, або князі, звичайно при помочи вибраних заступників народу, згуртованик у великі ради, що їх звемо парляментами. Такі держави звуться конституційні монархії. Иншими державами управляє вибраний начальник, президент, у нас на Україні гетьман, при помочи вибраної ради-парляменту. Такі держави називаємо республіками.

Всяка держава обовязана дбати про тілесне й духове добро своїх підданих, цебто людей, що в ній живуть. Вона повинна дбати, щоб усі її громадяне мали вистарчаючий прожиток, щоб мали гарні закони, якими їм слід управлятися, щоб усі галузи людської праці розвивалися як найгарніще, щоб громадяне держави мали як найгарніщі школи і були всі як найвище просвічені, щоб у кінці громадяне мали від держави як найкращий захист від внутрішніх і внішніх ворогів.

Що таке хутір, присілок, село, слобода, місточко, місто? Як вигдядає твоя рідна селитьба? Чому в місті життя нездорове?

Український народ. Наша рідна мова.

Землезнання учить нас про всі народи землі зарівно. Та найсвятіщим обовязком кожного чоловіка є пізнати передусім свій рідний народ. Серед свого рідного народу кожен з нас виріс, мова цього рідного народу це наша рідна мова, звичаї цього народу це наші рідні стародавні звичаї, це, що наш рідний народ пережив у своїй бувальщині, дуже дороге нашому серцю. І кожен з нас повинен такої будуччини хотіти, якої хоче посцільно увесь наш рідний народ.

Український народ один з найбільши народів землі. Він обіймає більш як 40 міліонів громадян. Український народ, це **самостійний народ**, окремішний од московського, білоруського і польського народу.

Український народ жив зпоконвіку своїм окремішним життям, потім довгі століття гнобило його чуже панування, тепер він знов бажає жити своїм самостійним життям серед инших культурних народів світа.

Український народ відріжнюється від своїх сусідів дуже видатно. Вже на перший погляд мож розріжнити дуже легко Українця від Поляка або Москвина. І тільки тому, що Українці були такі довгі століття під польською і московською кормигою, могли Поляки і Москвини голосити усьому світу, що Українці це частина польського чи московського народу. Вони й тепер таке говорять, та вірити цьому вже сливе ніхто не хоче.

Буває теж і до цього часу доволі таких людей, що хоч самі українського роду, та вважають себе Поляками або Москвинами. Та це лише або непросвічені, темні люде, або народні зрадники.

Українці ріжняться від сусідних собі народів перед усім **будовою тіла**. Українці найвищі зростом між своїми сусідами, мають найширші груди, найдовші ноги і найкоротші руки. Москвини чи Поляки зате між собою дуже з того погляду подібні. Українці мають голову круглішу, зарівно від Москвинів і Поляків, вони переважно чорняві волоссям і очима, Москвини і Поляки переважно біляві.

Українці, що до будови тіла, це одна з найгарніщих пород людей на світі. До того український народ кремезний, кріпкий та витревалий на всякі труди.

По будові тіла друга головна прикмета самостійного народа, це **мова**. Окремішна мова, це найважніщий видимий знак самостійности народу. По мові пізнають у цілім світі, хто до якого народу належить та найважніще це, що

рідна мова це одинокий спосіб освіти народа, одинокий орудник його поступу. Тільки його ж рідною мовою можна просвітити народ і повести його на шлях поступу на всіх полях людського життя.

Кожен Українець, чи він мужик, чи міщанин, чи він учений, чи він неграмотний, знає, що його рідна мова є цілком відмінна й окремішна від усіх инших мов на світі. Що правда, кожен Українець розуміє може що десяте слово московське чи польське, але тільки так само, як чеське або сербське. Це бач усе славянські мови.

Мимо того аж до найновіщих часів голосили Москвини й їх правительство, що нема ніякої української мови, а є тільки малоруське наріччя, мужицький говір, якого не можна пускати ні в церкву, ні в школу, ні в уряд. Голосячи таке, Москвини не то, що не позволили Українцям мати свої українські школи й говорити всюди і все своєю рідною українською мовою, а навіть заборонили 40 літ тому, щонебудь по українськи друкувати, аби український народ не міг освічуватися рідною мовою а навчився говорити, читати і писати по московськи. 30 літ трівала оця заборона, якій рівної у цілому світу не було і нема. Аж перед 10-ма роками вона поволі впала та аж тепер, коли український народ здобув собі самостійну українську державу, може наша рідна мова добути собі на Україні рівноправність з московською.

Наслідком того, що українська мова була майже по всій Україні просто заборонена, потерпіла дуже народня освіта на Україні. Наука йшла по всіх школах України незрозумілою московською мовою. Тяжко було навчитись московської грамоти та за те легко було забути.

Томуто нині ледви малощо більше як $^1/_{10}$ пайка Українців знає грамоту. Українці між усіма словянськими народами мабудь найменче просвічені і живуть наслідком московського утиску у страшній темноті

Темнота, що панує серед українського народу, має просто погубні наслідки. Неграмотні люде наче діти не вміють повернутись нікуди, ні в дорозі, ні в городі, ні в уряді, ні у війську.

Неграмотний чоловік не має спромоги навчитися з книжок, як плекати здоровля своє і своїх дітей. Через те що року мруть сотки тисяч Українців старих і малих цілком безпотрібно.

Неграмотний чоловік не має спромоги навчитись, як робити коло хліба, чи коло саду, чи коло ремесла, чи коло торговлі.

А вже найгірший наслідок неграмотности Українців це те, що мало котрий з них знає, що вони великий самостійний народ. Вони лиш чують, що вони щось инше як сусідні народи та не знають, як і що робити, щоби стати господарями на своїй рідній землі.

Щоб український народ вирвався з вікової темряви, в яку його віпхнули його вороги, треба, щоб усі Українці, чи бідні чи багаті, чи вчені чи неграмотні, шанували свою рідну мову, дорожили нею і все та всюди її уживали.

Українська мова заслугує на це, щоб ми її шанували й нею дорожили. Не тільки тому, що вона наша рідна. Також тому, що вона між усіма мовами світа одна з найгарніщих.

Українська мова дуже одноцільна. Українець з над Сяну розуміє кожне слово Українця з над Кубані чи Каспія, хоч ділить їх дві тисячі кільометрів.

Українська мова несказано багата. В неї стільки ріжних слів, висловів, зворотів, що ніяка инша славянська мова й рівнятись із нею не може.

Українська мова дуже гнучка, всяку думку віддати нею дуже легко.

Українська мова дуже звучна й мила для вуха, говориш нею, наче пісню співаєш!

Українська мова дуже чиста, вона має так багато своїх, питомих слів, що не потрібує добирати так багато чужих слів, як хочби московська.

Українська мова має велике й дуже гарне письменство або літературу. Її творив по части сам простий нарід, — це устна словесність, по части творили її письменники-поети; це писана література.

Ніякий народ на світі не може рівнятись з нами, Українцями, що до народньої словесности. Скільки в нас давніх дум, думок, козацьких, чумацьких і инших пісень, скільки в нас приказок, пословиць, байок!

Та є в нас і великі письменники-поети. Найбільші це Тарас Шевченко й Іван Франко.

На українській мові плекають теж від дуже давніх часів науку. На Вкраїні були вже 900 років тому назад школи, писалися книжки. Тоді між Поляками й Москвинами ще ніякої просвіти не було.

Наша рідна історія.

Третя головна прикмета кожного самостійного народа це те, що він має одну минувшину й бажає поспільно одної будучини. Український народ має велику і славну, хоч дуже сумну, минувшину. Про неї розказує нам українська історія.

Український народ пережиeав поспільно цю минувшину й має в ній славних великих героїв, що їх память і до нині живе в народі.

Уже тисячу літ тому мав український народ свою велику й могучу державу. На золотокованому престолі сиділи у Києві великі князі. Вони володіли не тілько всією нинішньою Україною, але й Білою Русю й Московщиною. Там на Московщині сиділи тоді півдикі фінські племена. Між ними осіли славянські та неукраїнські посе-

деиці й так зачав там творитись мішаний славянсько-фінський народ Москвинів.

Та київська держава не довго була могутня. З одної сторони вічно з нею воювали степові кочівники, з другої сторони князі поділили державу між своїх синів, а ті постійно зі собою сварились і бились.

Тоді вперше Москвини зросли в силу, зараз почали війни з українськими князями й поруйнували Київ.

Колиж 700 літ тому прийшли на наші степи найстрашніші й найсильніші між кочівниками, Татари, українська держава не змогла остоятись і впала. На неї тиснули з півдня Татари, від заходу Поляки, від півночи Литвини й Москвини.

Українській народ опинився в чужій неволі. Чужі володарі не давали йому относе захисту перед хижою Татарвою.

Тому витворив український народ сам собі охорону, а саме славне наше запорозьке козацтво. Це було неначе військове брацтво, що поклало собі метою боронити Вкраїну проти всяких ворогів. Козаків ставало щораз більше, цілі села, міста, околиці козакували. Славні були бої наших козаків з Поляками, Москвинами, Татарами й Турками, на суші й морі за волю й долю України. Всі запорозькі козаки були вольні й рівні між собою, старшину вибирали вольними голосами, вся власть була в руках громади. Таке з давна подобалося Українцям, тож простонароддя та й вищі стани Українців лучилися з козаками й підіймали боротьбу проти польської держави, що гнобила український народ й українську віру.

Перед 270 роками повстав у кінці цілий український народ від Дону по Сян, від гирл Дніпра по Припять, визволився під проводом гетьмана Богдана Хмельницького зпід польського панування й заснував самостійну українську державу — гетьманщину.

Та з усіх сторін стояли по давному вороги: Поляки, Москвини, Татари. До того між Українцями не було згоди. Кожен тягнув за своє: пани, духовенство, козаки, селянська чернь. Забували вони, що Україна дорожча, як власна мізерна користь, забували, що як Україна буде велика й сильна, то всім у ній буде добре жити, не буде холопа ні пана.

Ось тому Хмельницький мусів шукати помочі й погодився з Москвою в Переяславі 1654 року. Після того договору Україна мала бути в нутрі цілком свобідна — мала мати автономію, тільки на зверх мала вона признавати владу московського царя.

Та гетьман Хмельницький скоро помер і Москва почала всіми силами неволити Україну. Наводила свої війська, обдирала народ, віддавала його в кріпацтво, заборонювала українську мову, гнобила українську віру. На дармо силувався великий наш гетьман Іван Мазепа при помочі Шведів визволити Україну з під московського ярма. Московський цар Петро побив його под Полтавою 1709 року і ще гірше закріпостив Україну.

Недовго потім Москвини знесли гетьманщину, зруйнували Січ і силоміць прилучили Україну до Московщини. Все українське селянство зробили Москвини невільниками-кріпаками, що їх пани могли наче худобу продавати й купувати.

Школу, церкву, уряд змосковщили цілком, український люд держали в безпросвітній темряві й щоби він не міг сам просвічуватись, заборонили Москвини вкінці навіть українську мову.

Та в 1917 р. повстав український народ як оден муж проти московського панування, визволив з під його Україну й заложив нову, третю українську державу з гетьманом на чолі

Тепер Українці хочуть вже раз за все бути господарями на своїй рідній землі. Вони не хочуть забирати чужих земель, так як сусідні народи, не хочуть нікого ніяк неволити.

Всі Українці, малі чи великі віком, багаті чи бідні, вчені чи не вчені, мусять тепер згуртуватися в одну велику одностайну громаду, щоб зробити нашу українску державу як мога найсильніщою й дати їй гарний народоправний устрій Добро української держави мусить бути для всіх Українців без міри важніще як добро нашого стану чи нашої одиниці. Для України треба нам класти душу й тіло!

Наша рідна культура.

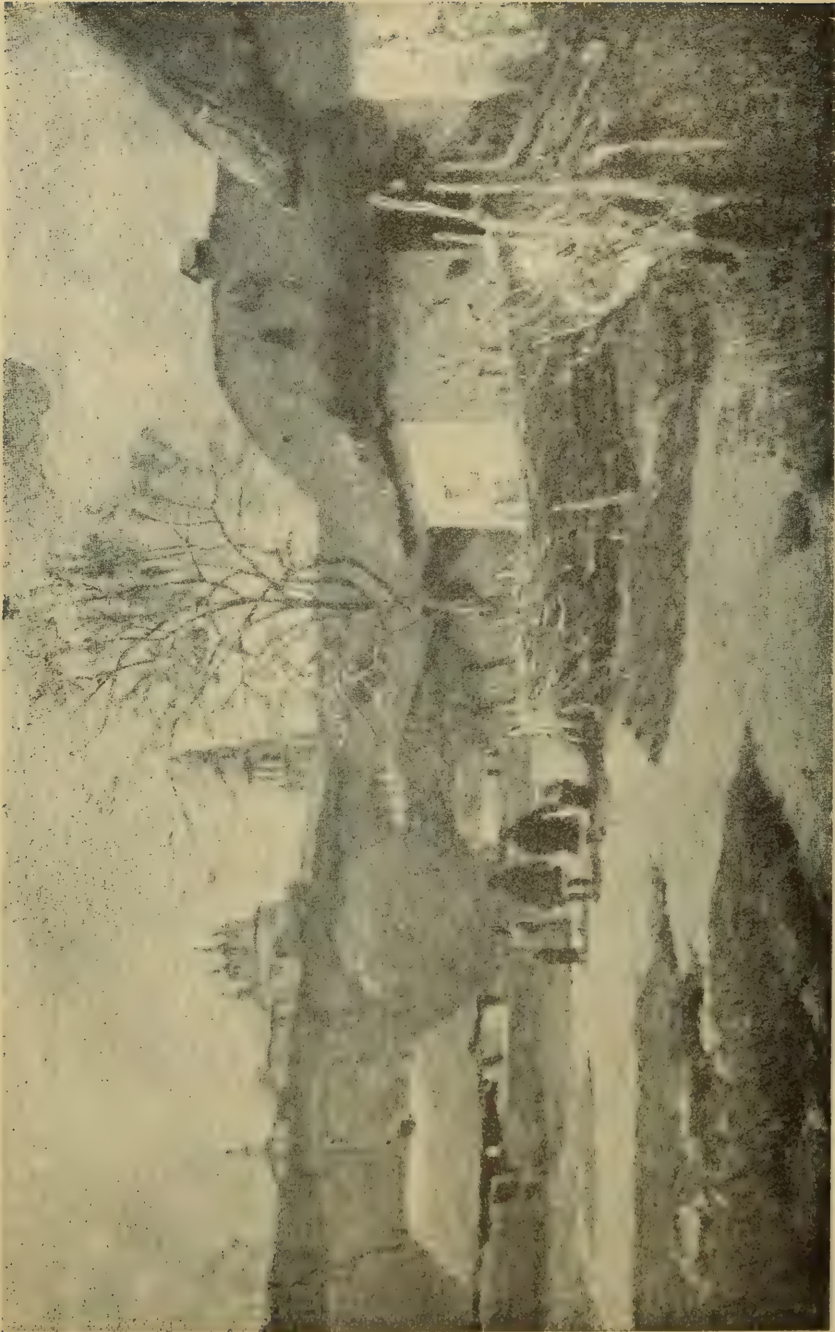
Кожен народ має свою питому культуру. Вона є признакою всякого самостійного народу.

Культура це все те, що ми дістали в спадщині по наших предках. Культура проявляється ві всім, що робимо руками: в хліборобстві, промислі, торговлі й у всім, що робимо умом-розумом: у вірі, письменстві, науці, всяких штуках-мистецтвах, у поведенню з иншими людьми.

Наша рідна українська культура певне менча, як англійська чи французька або німецька. Ми бач переживали тисячлітнє татарське лихоліття, ці щасливі народи ні. Ми були до недавна під чужою кормигою, ці щасливі народи жили собі свобідно. Та все таки українська культура стара, багато старша від польської чи московської й од цеї останньої багато вища.

Наш український простолюд, хоч віками давили його злидні, вспів витворити собі таку високу, питому людову культуру, що ніяка инша людова культура не може з нею рівнятись.

Українське село зараз на перший погляд відрізнит

Українське село в Полтавщині.

від московського. Воно все розкинене на красвидно гарнім місці, воно все сховане в зелених садках та роскішних

цвітниках. Москвин не любить дерева ні цвіту. Необгороджені хати так і стоять рядом здовж болотяної вулиці.

Українська хата, хоч і як вона нераз бідна, та все добре обгороджена, чистенько вибілена, у нутрі гарно вихарена, домашній статок чистий. Що супроти неї московська нехарна »ізба«, де живуть у купі з людьми телята, поросята, блощиці й уська погань!

Вулиця в українському селі.

Українська народня ноша без порівнання гарніша як незугарна московська ноша. З осібна жіночі одяги, з їх гарними красками, чудовими вишивками, дивують своєю красою всіх культурних чужинців. Супроти нашої народньої ноші виглядає московська дуже некультурно. Таксамо їда нашого люду, хоч простенька, та він вміє її зробити дуже ріжнородною.

Український народ споконвіку найбільше любить хліборобство. Українець далеко ліпший хлібороб, як Москвин, Білорусин, Поляк. Колиб український хлібороб мав

ще вищу освіту, то він, що так любить свою землю й працю коло неї, ставби на дуже високому становищі в хліборобстві.

Ще гарніше свідчить про висоту нашої людової культури наш домашній промисл. Українські килими, полотна, гончарські вироби, деревляні вироби славні у світі своїм мистецтвом.

Багато краще, як у творах рук, видно висоту нашої рідної культури в творах ума. Українець поважніщий і степенніший від Москвина чи Поляка. Хоч Москвин поворотніщий, Поляк рухливіщий, та в Українця думка глибша. Москвин хоче панування одного чоловіка над иншими. Це зветься самодержавіє. Поляк хоче панування небагатьох людей — панів — над усіма иншими людьми. Це зветься аристократія. Українець бачить у кожному чоловіці собі рівного. Він свободолюбний. Тому Українці були споконвіку й все є за народоправством, щоб усі мали рівні права в державі й посполу нею управляли. Це зветься демократія.

Свободолюбність Українців проявляється дуже гарно в родині. Батько людяно веде її та не гнобить, як московський голова родини. Жінка має в родині пошанівок і значіння, в Москвинів вона прямо невільниця. Український батько відділює своїх дітей зараз, як тільки підростуть, у Москвинів вони живуть разом у одному господарстві під необмеженою владою голови родини.

У зносинах з иншими людьми Українці чемні, вважливі для других, бо шанують у кожному чоловіці самого себе.

Українці дуже побожні та для чужої віри вважливі. Москвини дуже нетерпимі до чужої віри. В їх самих обряд важніщий чим віра й тому в них стілько ріжних дивних розколів.

Український кобзар.

Українці переховали між собою дуже багато **народніх звичаїв та обрядів.** Вони всі дуже гарні й мають своє глибоке значіння, тому треба їх і далі переховувати. Та є теж між українським людом багато **забобонів.** Вони всі безглузді й треба, щоб вони як мога найскорше щезли. Найгарніщі звичаї й обряди в нас є на Різдво, Новий Рік, Щедрий вечір, на Великдень, на Купала. У Москвинів таких народніх звичаїв не має, ці що є, багато багато бідніщі наших і не такі гарні.

Українці мають теж гарно розвите **народнє мистецтво.** Воно проявляється в чудових ткацьких виробах — полотнах і килимах, у різьбі на дереві, в гончарських виробах, у вишивках, писанках. Польське й московське людове мистецтво до українського й умитись не може.

А вже найвище піднеслася українська народня культура **в українській пісні.** Де на світі найдеш таку гарну народню пісню, як українська? Де найдеш їх більше? Де ще найдеш таких народніх кобзарів, як у нас, що голосять під згуки музики славу предків?

Українська народня пісня це оден із найбільших скарбів України. Кожен Українець повинен як найбільше дорожити своєю рідною піснею, як найбільше її вивчувати й співати. Щож є супроти української московська пісня, звичайно погана, солдацька, що вандилась навіть до нашого села на сміх розумним людям?

Має отже український люд свою питому, високу культуру. На цій людовій культурі будує всесторонню українську культуру наша інтеліґенція, цебто люде вищої освіти між нами. Будує вона рідну культуру та злидні й чужа кормига не дають до нині. Найбільша шкода виходить нашій культурі від цього, що **багато самихже Українців** не знає гаразд своєї рідної культури і **приймає московську,** що дуже шкідлива для Українців.

Чужі народи на Україні.

Крім Українців живуть на Вкраїні ще й чужі нам народи, розсипані між українским народом. На більше як 40 мілїонів Українців є 10 мілїонів чужих народів. Що пятий чоловік на Вкраїні це чужинець.

Найбільше на Вкраїні живе Жидів. (Єврей у нашого люду це згірдна назва.) Вони живуть по містах головно правобіч Днїпра й займаються промислом, торговлею й грошовими оборотами.

По Жидах найчисленнїщі між чужинцями Москвини. Їх переселив на Україну давній московський уряд. Московських селян-хліборобів є доволі на Слобожанщині й на південній Україні. Москвини по містах це звичайно давні урядники, військові старшини, вище духовенство, купці й промисловці. Є теж доволі московських робітників по фабриках і копальнях. Між Москвинами на Україні є більшість таких, що або їх батьки або вони самі колись були Українці, потімже обмосковщились.

На західній Україні живе теж доволі Поляків. Найбільше їх у Галичині. В українській державі є їх доволі багато на Холмщині, менче на Підляшші й на Волині, на Поділлю й у Київщині. Поляки на Вкраїні це переважно великі земельні пани й їх слуги. Багато живе їх теж по містах.

Білорусини живуть на Полїссю на північних межах України. Вони всі селяне-хлібороби.

Болгаре живуть розкинені на південній Україні.

Німці живуть на Вкраїні по своїх селах (кольоніях) і займають ся хліборобством. Найбільше німецьких кольоній є на Холмщині, Волині, Херсонщині, Катеринославщині, Бесарабії й Таврії. Доволі Німців живе теж по містах України промислом і торговлею.

Молдаване (Румуни, Волохи) творять половину населення Бесарабії й живуть між Українцями на Херсонщині й Буковині.

Греки й Вірмене розкинені по південній Україні.

Татари живуть на Криму, де займаються хліборобством, садівництвом і скотарством, по трохи в Бесарабії й також на Каспійських степах разом з Ногайцями й Кімликами.

На Кавказі живе багато верховинських малих народів: Черкесів, Кабардинців, Чеченців, Карачаївців, Осетинів і т. и.

По Україні волочаться скрізь Цигани.

Крім цього багато-багато людей ріжних инчих народів розсипано осібняком або маленькими гуртками по Україні, найбільше на півдні по містах.

Українці повинні відноситися до цих усіх чужинців з уважливістю для їхньої народности, чужинці-ж знов повинні памятати, що вони гості на українській землі, господарів шанувати й працювати посполу для добра України.

Означи на народописній карті України, де живуть у нас чужі народи! З якими народами межує український народ?

Лісове й водяне господарство на Вкраїні.

Тепер будемо по черзі переходити всі галузи праці, якими займаються люде на Україні й розглядати, як український народ користується багацтвами своєї рідної землі.

Ловецтво колись гарно цвіло на Вкраїні. Ще двісті літ тому воно кормило дичиною цілі околиці України. Нині звірини дуже мало лишилося, бо вибили її нерозумно й ніхто не дбає, щоб її на ново розмножити собі на користь. Довгі віки господарювали чужинці наче грабіжники по лісах і полях України й довели до цього, що вже ніде по Україні не приносить ловецтво більшого хісна. Тільки на Кавказі, в Карпатах і на Поліссю воно декому виплачується.

Тепер, добувши знов самостійну державу, мусить український народ подбати, щоб знов наповнити пожиточною звіриною свої ліси. Инші культурні народи, що живуть у своїх землях багато густіше, як ми на своїй Україні, мають по своїх лісах звірини багато більше, бо її розводять і охороняють. За те вони тягнуть великі бариші з дичини.

Лісове господарство на Вкраїні дуже занедбане. Лісів має Україна, як на свій простір, дуже не багато. Ледви сема пайка простору України вкрита лісом, тимчасом в Німеччині четверта, в Австрії третя пайка!

Тільки деякі землі України, ось як карпатська Верховина, Холмщина, Підляшшя, Полісся, північна Волинь, Київщина, Чернигівщина, Кавказ мають доволі ліса. Всі инші землі України дуже бідують від безлісся. І щораз більше терпіти буде Україна від цього, щораз гіршатиме підсоння, щораз мілітимуть ріки, висихати джерела й криниці, коли й на дальше так без тямку нищитимуть люде ліс на Вкраїні.

Вже тепер мусить Україна за великі міліони що рік купувати дерева. Люде топлять соломою, кизяками, бурʼяном а то й мерзнуть у нетоплених хатах. Будівельного дерева з року на рік стає менче. Потім ще гірше буде.

Одна на це рада: щоб український народ тямив, що ліс це найбільша краса й найлуччий захист української землі від збідніння і щоб український народ для того запровадив скрізь у себе плекання лісів на німецьку чи французьку моду. Треба скрізь завести добру лісову управу зі самих учених знавців лісового діла, треба всі невжитки по Україні залісити, всі шляхи обсадити деревами, всі ліси при вирубуванню на ново засаджувати. Одним словом: треба розумно господарювати по наших лісах.

А українська дітвора нехай памятає, що кожне ви-

рване молоде деревце, кожна пусто-дурно зломана галузка, це кривда для природи України й для її народу!

Покажи на карті України землі багаті ще лісом!

Хліборобство на Україні.

Хліборобство, це споконвіку найважніше й найлюбіше зайняття українського народу. На десятьох Українців більш як вісім займається хліборобством. Не дивно! Українська земля найбільше

Праця коло ріллі на Україні.

родюча між усіма землями Европи, українське підсоння дуже пригідне для всякого збіжжя. Тож споконвіку славиться Україна як житниця для цілої Европи, як земля, що тече медом і молоком. Що року сотки великих кораблів і тисячі залізничих валок везуть українське збіжжя на всі сторони світа.

Дійсно! Українське жниво велике. Що року українська земля родить до 300 міліонів сотнарів (1800 міліонів пудів) всякого збіжжя й картоплі. Колиб його наладувати на залізничі ваґони, то булоб це 60.000 довжезних валок, кожна по 50 ваґонів. Колиб усі ті валки хто уставив в один ряд, то він бувби на 30.000 кільометрів довгий, значить

Косовиця на Україні.

опоясував би землю в трьох четвертинах довкола рівника. На Вкраїні є ріллі багато більше, як у деяких европейських великих державах (Анґлії, Італії) усього простору!

Найважніше збіжжя України це **пшениця**. Її найбільше сіють у Херсонщині, Катеринославщині, Таврії та Кубанщині, найменче в Галичині, на Волині й Поліссю. **Жита** найбільше управляють на північній Україні, менче у південній, де знов багато **ячменю** й **вівса**. **Проса** управляють найбільше в Київщині й Слобожанщині, **гречки** в Чернигівщині й на Поділлю, **кукурудзи** на Буковині й Бесарабії. **Картоплі** садять багато тільки в Галичині

й на Холмщині. Поволі вона поширюється по всій північній Україні. А шкода — картопля дуже добра, з осібна для малоземельного хлібороба, бо з малого клаптика землі вона дає багато більше поживи як зернове збіжжя.

Кладення стирти на Україні.

Українські хлібороби плекають теж багато всілякої городнини: гороху, бобу, квасолі, сочевиці, капусти, редьки, ріпи і т. и. Та все таки за мало. Це все ростини дуже видатні, дають багацько доброї поживи. Яринні городи можуть головно малоземельним хліборобам дати нетільки добру поживу протягом цілого року, але й добрі бариші з продажі. На Вкраїні на жаль тільки огірків, динь, гарбузів, кавунів багато розводять по баштанах — таких яринних огородів, як у західній Европі, в нас не має. Таксамо не привчилися ще наші хлібороби сіяти всякі пастівні ростини для худоби: ось як конюшину, люцерну. З них є великий хосен.

Ростин промислових, себто таких, що дають сирівці для промислу, можна скрізь по Україні управляти. Та поки що їх ще недуже плекають Українці. Ще най-

більше плекають у нас цукрового буряка для цукроварень та це по більшій части тільки великі земельні власники Вони тільки таксамо сіють ріпак на олій. Льону й конопель доволі зустрінеш усюди по Україні, найбільше на Поліссю та в Чернигівщині, соняшники скрізь по Україні, найбільше на південній. Хміль управляють на більший розмір тільки на Волині. Тютюну найбільше в Полтавщині, Чернигівщині, Кубанщині й Таврії,

Садівництво розвите на Україні багато краще як огородництво. Українець кохається в деревині, коло кожної хати є садок. Найбільше садів і доброї садовини є в Бесарабії, Таврії, на Поділлю і на Підкарпаттю, хоч і подекуди инде, ось як у Київщині та Переяславщині, Слобожанщині є багато садів і великі збори усякої садовини: яблук, груш, вишень, черешень, слив і т, и. Винна лоза може по всій південній Україні рости й овочі давати. Та на більший розмір плекають її тільки в Бесарабії, Таврії, Донщині і Підкавказзю.

Бджільництво споконвіку любе заняття для українського народу. Найбільше його було в лісовій части України, це по дуплавинах старих дерев осажували бортники рої бджіл. Таке бортництво лишилося ще тільки денеде на Поліссю, всюди инде плекають бджолу по вулиях, що згуртовані в більші або менчі пасіки. Бути пасічником, це любе заняття на старість.

Українські пасіки видають дуже багато меду і воску, багацько його вивозять до чужих країв. Та треба сказати, що і тут мала освіта українських селян робить їм великі шкоди. По инших краях, пр. в Німеччині, бджільництво стоїть багато вище як у нас і дає тому багато більше користей при менчих трудах і коштах. На Україні найбільше пасік має Кубанщина, Полтавщина і Чернигівщина, менче Харківщина, Київщина і Галичина.

Шовківництво може розвинутися скрізь по Укра-

їні і доставляти населенню доброго і легкого заробітку. Та до цього часу воно що йно почалося розвивати по трохи в Київщині.

Хоч Україна це, так сказати, найкращий зразок хліборобського краю, то треба всім Українцям знати, що ста-

Українська пасіка.

новище хліборобства й усіх звязаних із ним галузей зайняття людей є доволі сумне.

Перша причина цього сумного стану це некорисний розділ землі. Ледви дещо більше як пів століття минуло від цього часу, як знесено кріпацтво й панщину на Вкраїні. Перед їх знесенням вся земля була панська, при їх знесенню великі земельні власники задержали за собою більше як половину всеї землі й то що найгарнішої. За пів століття прибуло багацько народу, землі-ж не прибуло й прикупити її було дуже трудно.

Длятого по всій Україні селянство має за мало землі на свою потребу. В Галичині випадає на одно селянське господарство середньо тільки $3^1/_2$ гектара (десятин), на Поділлю тільки дещо більше, ніде на Вкраїні, хиба у Таврії й на Підкавказзю, більше як 10 десятин. А найбільша скіль-

кість селянських родин на Вкраїні має ледви по одній або дві десятини землі. На таких маленьких клаптиках землі ніяк не мож ні самому розгосподаритись, ні дітей обділити, як підростуть.

Добувши собі тепер свою самостійну державу, мусить весь український народ посполу подбати за це, щоб український селянин міг дістати для кожного господарства таку скількість землі, яку сам власними руками зміг обробити. Селянство, це головна основа всякого культурного народу на світі, тим паче українського народу й держави!

Друга причина сумного стану хліборобства на Вкраїні, це мала освіта українського селянства. Воно майже все неграмотне, ніяк йому навчитись, як добре ходити коло землі, щоб добре родила.

Німецький чи французький мужик добуває з одної десятини ріллі три до чотири разів більше жниво, як український селянин. До того ще памятаймо, що німецькій землі дуже далеко до нашого чорнозему. Це переважно глинка або пісчуга. Але Німець свій ґрунт гарно навезе гноєм і штучними навозами, справить наче огородову грядку, засіє що найлуччим зерном, виполе як слід, заводить добрий плодозмін, сіє багато пашних трав, плекає на полі багато всілякої ярини, має до всего добре снаряддя.

В нас на Україні ходять селяне коло землі переважно так, як батьки й діди ходили. За недостачею освіти наше хліборобство не поступає наперед. Народу щораз прибуває, землі ні, тож селянство біднїє й мусить часто густо покидати рідну землю й переселюватися в Сибір чи в Америку, шукати луччої долі в далеких краях.

А це все тому, що наш селянин не знає новітнього, доброго господарювання. На таких 5 чи 10 десятинах, на яких Українець бідує, німецький чи французький хлібороб живби в великих гараздах.

На Поліссю й у Карпатах ведуть наші селяне подекуди лядне господарство. Випалюють кусень зрубу з корчами й сіють кілька років під ряд овес чи жито. Це дуже виснажує землю. На цілій північній Україні ведуть селяне переважно двопільну господарку. Половину землі що рік засівають, другу половину запускають на пастівник. Це так, якби хто половину своєї землі просто подарував кому! На степовій Україні теж водиться таке, що кусень степу кілька літ що року управляють, а потім на стількиж літ запускають.

Найзвичайніще на Вкраїні є трехпільне хліборобство. Одну третину землі засівають озимим збіжжям, другу ярим, третю призначають на пастівник. Це знов так, якби хто третину своєї землі комусь подарував. Гноїти землю що йно починають на Вкраїні. Звичайно гноять тільки ці кусні ріллі, що близько хати. А навозити землю гноєм чи штучним навозом доконче треба, бо инакше вона виснажується й перестає родити!

Тільки там, де наше селянство має дещо більше освіти, заводиться поволі удобрення землі, гноєння, штучні навози, многопілля, добрий плодозмін, уліпшене новітне знаряддя: добрі залізні плуги, борони, сіялки, жниварки, молотілки.

Тепер, коли Україна добула собі державну самостійність, український уряд мусить напружити всі свої сили, щоб як найскорше подати українському селянству як найкращу просвіту. Треба, щоб уже в початкових школах хліборобські діти навчались як слід ходити коло землі, треба, щоб всюди по Україні були хліборобські школи, курси й спілки хліборобів.

Скотарство на Україні.

Від найдавніщих часів славиться Україна з того, що тут найкраще можна возводити всіляку домашну звірину.

По українських степах ще до недавна свобідно буяли великі табуни коней, череди рогатої худоби, отари овець. Це степове скотарство поволі перевелося, бо треба було степ замінювати на ріллю. Та остало ще багато по Україні великих пасовиць, лук, сіножатей і скількість худови по Україні хоч правда дещо зменчилась, та все таки остала дуже велика, — одна з найбільших в Европі.

Україна має більш як 30 міліонів голів худоби і кормить мясом не тільки себе а розвозить багато його до сусідних і дальших країв.

Тепер скотарство на Україні тісно звязане з хліборобством. Головний годівельник худоби на Україні це український мужик — дрібний земельний власник. Вирахувано, що дрібний селянин у десятеро більше годує худоби на такому самому кавалкові ґрунту, як великий земельний власник. На жаль наше селянство що йно тепер починає привчуватися, як добре плекати худобу. Майже всюди по Україні більше випасають худоби по пасовищах як годують по стайнях, а це затрата труду і коштів. До того рідко коли плекають наші селяне добрі породи домашньої звірини.

Коней годують на Україні дуже багато. Найкращі породи коней це чорноморська, що пішла від давніх козацьких коней і гуцульська, малих верховинських коників. Є і инші мішані породи коней, хоч малого зросту, та дуже сильних і витрівалих. Найбільше коней на Кубанщині, Таврії, Херсонщині і Катеринославщині.

Рогата худоба водиться по Україні в доволі гарних породах. Одна з них сива українська, друга червона степова. Одначе українська рогата худоба на мясо і молоко багато гірша як заграничні: голяндські швейцарські, тирольські, та инші породи, що їх деколи спроваджують ва Україну. Молочарство, яке приносить у инших краях великі користи населенню, у нас що-йно починає розвиватися.

Овець до недавна було на Україні так багато, що вона була одним з найбогатіщих у вівці країв Европи. Та степи розорано, заморська вовна була дешевша як українська, тому вівчарство мусіло підупасти. Одначе і до тепер

Українські воли.

багато ховають овець на Кубанщині, Бесарабії і Чернигівщині. Славна є українська порода решетилівських овець з Полтавщини. Заводять теж у нас заграничні тонкорунні породи овець.

Кіз на Україні держать мало.

Натомість безроги попадаються в кожнім навіть найменчім господарстві на Україні. У надрічних плавнях і дібровах до нині бродять великі череди безрог через ціле літо. Біда тільки, що наше селянство плекає майже тільки самі найгірші породи свиней, що їх тяжко утучити.

Дуже багато плекає українське селянство дрібної домашньої птиці: курок, гусок, качок, декуди і пантарок та индиків і голубів. Дуже багато що року вивозиться домашньої птиці, її піря і яєць у чужі землі.

Підземні скарби України.

Головне багацтво України це її родюча земля — чорнозем. Хочби як колись розвинувся промисл і торговля по Україні, то вона все таки буде на завсіди головно хліборобським краєм. Одначе природа не поскупила Україні й инших земельних багацтв.

Під землею, в скельних шарах підложжя нашої батьківщини є багато всіляких хосенних мінералів а найбільше вже є найпотрібніщих: заліза, вугля і соли. Є що правда на Україні сліди золота і срібла, та їх дуже маленько. Багато важніще є живе срібло (ртуть), яке добувають коло Бахмута на Донецькій височині.

Мідь добувають на Україні на Донеччині, в Херсонщині, Таврії та на Кавказі, марганцеву руду на Запоріжжю коло Никополя і на Поділлю. Найбільше одначе з усіх металів має Україна заліза. Його добувають головно в Херсонщині коло Кривого рогу, на Донеччині і в Криму.

Дуже багато має Україна мінерального топлива. Вугілля для залізниць, кораблів, всяких заводів, добувають на Вкраїні дуже багато, так, що Україна мусіла до недавна постачати вугля сливе для цілої великої московської держави. На Донеччині добувають блескучий антрацит і чорний вугіль. Бурий вугіль, на топливо трішки гірший, копають на Підкавказзю, в Київщині й Галичині. По цілій північній Україні є по рудавинах дуже багато торфу. Коли його висушити, він дає дуже добре топливо. Тільки на жаль за мало його ще на Вкраїні добувають і приладжують.

На Вкраїні є теж дуже великі багацтва нафти, найбільші в цілій Европі. На цілім галицькім Підкарпаттю добувають дуже великі скількости нафти, коло Борислава також земний віск. Ще більші багацтва нафти лежать на Підкавказзю, та їх тільки коло Грозного більше використовують.

Дуже багато має Україна соли. На солоних озерах і лиманах над Чорним морем добувають її так, що відпаровують морську воду а сіль, що остане, вичищують. З над Чорного моря розвозили колись чумацькі валки сіль по всій Україні. Крім того копають на Донеччині під землею камяну сіль, дуже добру і використовують солоні озера та джерела, що там находяться. На галицькім Підкарпаттю є багато камяної соли, але більше виварюють там сіль із солоних джерел.

Крім цих найважніщих має Україна ще багато инших підземних скарбів. Всюди по Україні зустрічаємо добру глину на цеглу і черепицю, добрий камінь на будівлю та каменярські вироби, декуди також на млинські камені і точила. Так само багато по всій Україні доброї гончарської глини. На Поділлю, Підкарпаттю і Донеччині багато ґіпсу. Фосфорити, дуже добрі, щоб ними, змоловши навозити, ріллю, добувають на Поділлю. На Запоріжжю є лупак на таблички. На Волині, Київщині і Запоріжжю дещо ґрафіту на олівці. Багато пребагато чим инших мінералів мож добувати на Україні.

Багато підземних багацтв має Україна, та український народ не знав до цього часу їх добре використати. При їх добуванню Українці є звичайно тільки простими робітниками, коли чужинці набивають свої кишені великими баришами. Це походить з малої освіти українського простолюдина, задля неї він не може дійти до ліпшого місця при копальні, задля неї запродує він за малий гріш свою землю під копальні.

Промисл на Україні.

По деяких землях Европи промисл виріс на найважніще зайняття населення. Це землі між усіми найбогатіщі, — ось Анґлія, Німеччина, Франція. У нас на Україні промисл ніколи не стояв високо. У нас був тільки гарний домашній

промисл. Та московське панування не то, що не розвело як слід промислу на Вкраїні, але ще й дуже зруйнувало наш домашній промисл. Московщина заливала бач Україну лихими та дешевими виробами своїх фабрик.

Український домашній промисл визначується тим, що його вироби дуже гарно виконані, по мистецьки прикрашені і дуже трівкі. На своїх простих верстатах виробляють українські ткачі не тільки грубі валовини і сукна але й дуже гарні тонкі полотна, скатерті, рушники, хустки, сукна з ріжними взорами, килими, ліжники. Українські вироби домашнього ткацтва аж дивують чужинців своєю красою.

Найгарніще розвилося ткацтво в Полтавщині, Чернигівщині і Харківщині, (Кролевець, Зіньків, Миргород), та на Підкарпаттю коло Косова і т. п. Кравецтво розвинулося на Полтавщині і скрізь по більших містах України.

Тесельство по цілій Україні доволі розповсюднене. Найгарніщі теслі є на Поліссю і на Гуцульщині. Деревляні кораблі будують на Припяті, Дніпрі, Дністрі, Дону, в багатьох місцях. Столярство найкраще на Гуцульщині, Полтавщині й Київщині. Колодійство й виріб возів та санок є всюди по Україні, найгарніше у Полтавщині, Харківщині, Чернигівщині й Київщині. В Таращі виробляють славні на весь світ тарантаси. Бондарство найзнатніще в Полтавщині, Харківщині й у лісових сторонах північної України. Там також виробляють деревляну посудину, кошики, решета, то що.

Дуже гарну славу має українське гончарство. Воно цвіте всюди, де лиш трапляється добра глина. Найкращі вироби, деколи просто мистецької robори, дає гончарство на Полтавщині (Опішня), на Поділлю і на гуцульскім Підкарпаттю.

Ковальство по всій Україні розвите. Найгарніщих ковалів має Харківщина, Полтавщина, Катеринославщина

і Херсонщина. Вони роблять навіть складні хліборобські машини.

Водяні й парові млини та вітряки є скрізь по Вкраїні, та їм багато шкодять великі парові млини. Добрих

Вітряк.

різників багато по всіх містах, місточках і більших селах України. Гарбарі, кушнірі і шевці найліпші на Чернигівщині, Полтавщині і Харківщині, у Курщині та Вороніщині.

Український домашній промисл находиться тепер у дуже сумному стані. Давніще домашній промисл заспокоював усі потреби українського простолюддя і збирав добрі бариші. Та від коли фабричні вироби стали щораз більше поширюватися по Україні, положення домашнього промислу зробилося дуже тяжке. Фабричні вироби, хоч гірші як домашні, та дешевші й нераз гарніще виглядають. Фабрика робить скорше, на великий розмір, машинами, тож може

свій виріб пустити дешевше. Не диво, що домашні промисловці примирають голодом або беруться до иншого діла. Їх до цього часу ніхто не підпирав. Затеж тепер остання пора і найлучча нагода врятувати український домашній промисл від остаточного занепаду, бо він собою дуже гарний і дає світові чудові докази української людової культури і мистецтва.

Фабричний промисл України дуже недавно почав розвиватися. Московський уряд, як міг, його спинював. Та на Вкраїні є багато більше підземних скарбів як на Московщині. Тому, хоч були всякі перепони, то таки стали виростати на Вкраїні фабрики-заводи наче грибп по дощі.

Найсильнійше розвинулися фабрики заліза ось як: залізні гути, гамарні, фабрики машин. Найбільше їх на Донеччині, на Запоріжжю коло Катеринослава й по надморських містах України. За те майже нема на Вкраїні фабрик дрібних залізних виробів.

Більше як 200 цукроварень є всюди на Вкраїні. Вони мусіли робити цукор для Московщини. Всюди по Україні розсіяні горальні-винокурні, що виробляють спіритус і горівку. Великі млини, парові й моторові мелють збіжжя по всіх містах і багатьох місточках України. Більш як сотня фабрик тютюну розміщена по всій Україні. Таксамо всюди по більших містах України є великі цегольні.

На обобічному Подніпрю багато олієрень, що переробляють на олій насіння льну, конопель, ріпаку, соняшників. Великі тартаки ріжуть на дошки дерево по всіх більших містах здовж Припяти й Дніпра. Багато їх є також на галицькім Підкарпаттю. У тих самих місцях, що тартаки, бувають теж фабрики сірників. На галицькім Підкарпаттю є багато рафінерій нафти.

Крім цих важніщих галузей фабричного промислу

є ще багато всіляких менче розвинених. Є на Вкраїні по більших містах трохи броварів, що виробляють пиво, **гончарські заводи** є в Харківщині й Галичині, **скляні гути** в Харківщині, **механічні фабрики** по більших містах України і т. п.

Натомість майже нема на Вкраїні **фабрик сукна і полотна**. До їх утворення не допускав давніще московський уряд, щоб тільки московські фабрики зо́ирали барниші на Вкраїні. І багато инших галузей фабричного промислу не має на Вкраїні.

Українські фабрики є всі переважно в руках зайшлих чужинців. Українці дають тільки чорного робітника. До того дуже за мало Українців береться до промислу. Ледви що двацятий Українець при нїм працює.

Тепер повинен український народ узятись всіми силами до розвитку промислу на нашій Україні. Треба його так поставити, щоб він обнимав рівномірно всі галузи і заспокоював усі потреби населення України, щоб не треба нам спроваджувати за дорогі гроші чужих виробів а самим собі вистачати!

Торговля на Україні.

Торговля України була за старих княжих часів дуже велика. Україна була тоді одним з найбільше торговельних країв Европи. До Київа й Галича прямували довжезні купецькі валки з Німеччини, Угорщини, Болгарії, Греції, Перзії, плили громади кораблів з Византиї, Малої Азії. Ще и потім, хоч кочеві народи багато шкодили торговлі, проходили крізь Україну великі торговельні шляхи, що лучили східні краї з західними.

Та польське и московське панування знищило давню торговлю України. Українців відсунено від торговлі, вона вся нині в руках чужинців, головно Москвинів, Жидів, Греків, Вірмен. Що йно в останніх часах почали Українці

братися до торговлі й оснували багато торговельних спілок, що мають гарну будуччину.

Тепер прийшла пора, щоб український народ узяв сам торговлю України в свої руки. Великі торговельні шляхи світа тепер знов починають поволі завертати на Україну. Треба нам це добре використати.

Тепер ведеться торговля України головно на ярмарках. Їх є на Вкраїні що рік до 4000. З того є 11 великих: у Харкові, Київі (контракти), Ромнах, Полтаві, Курську, Кролевці, Єлисаветі, Сумах, Бердичеві, Дубні.

Гуртову торговлю ведуть на цих ярмарках московські й жидівські купці. Українці тільки дрібні покупці і продавці та перевізники — заробляють мало.

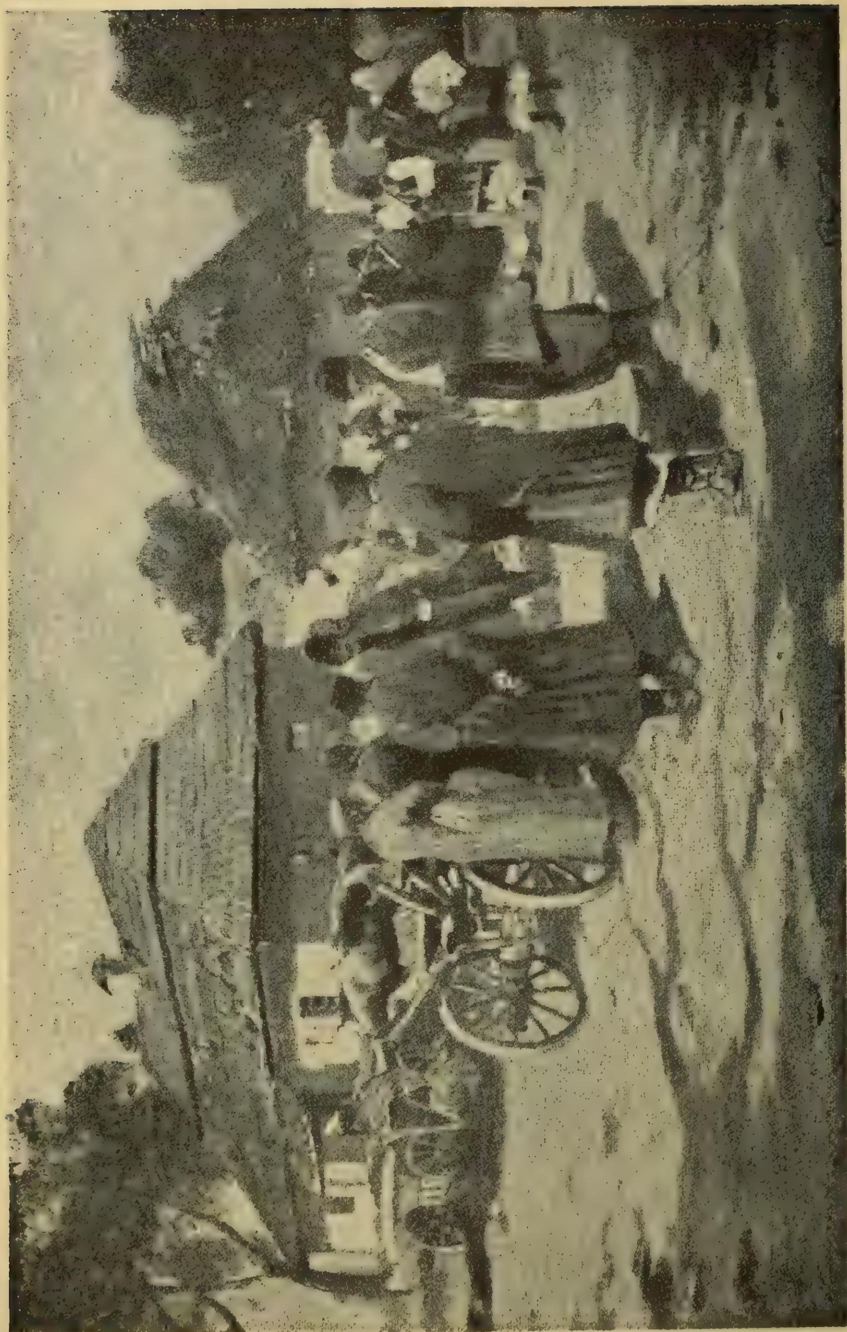
Колись бувало українські чумаки розвозили цілими великими валками збіжжя, сіль, рибу й усяке инше добро по ярмаркам. Вони збирали добрі бариші й розживалися.

Тепер, по проведенню залізниць по Україні, чумацтво підупало цілком. Возами чи санками щораз то менче добра перевозять. Хиба довозять його до залізничої станиці або до річної чи морської пристані з недалеку.

Тепер уся торговля України є в руках великих капіталістів-торговельників. Вони сходяться із собою по біржах — великих будниках, де вони токмять між собою й перепродують усяке добро.

Найбільше Україна торгує збіжжям. Вона його вивозить кораблями й залізницями до західних країв Европи, також на Московщину, Білу Русь, Польщу, Литву. В ці самі краї йдуть теж з України: худоба й її шкури, дріб, піря, яйця, сало, мясо, олій, прядиво, вовна. Вугілля, залізо, сіль, цукор вивозить Україна головно на Московщину. Загалом вона вивозить сирівці — себто сирі, необроблені плоди землі. Вони на загал дешеві, тож прибуток з їх невеликий.

Натомість привозить Україна всякі вироби чужого

Торг на Україні.

промислу з за границі. Ось: полотно, сукно, машини, дрібне металеве знаряддя аж до ґудзика й голки! Всі ті промислові вироби зглядно дорогі.

Кожен зрозуміє, що Україна на такій торговлі не може добре вийти. Вона мусить своє добро за дешеві гроші продавати, чужі-ж вироби за дорогі гроші купувати. Для-того що року заробляла Московщина на Вкраїні сотки міліонів карбованців.

Тому негайно треба нам Українцям подбати, щоб наш промисл гарно й всесторонно розвився. Тоді торговля України з иншими краями буде їй приносити великі бариші!

Лучба й її шляхи на Вкраїні.

Щоб торговля могла гарно розвиватися, треба щоб лучба була добра, щоб усякі дороги, биті шляхи, залізниці були добрі, щоб плавба по ріках, каналах і морю була гарно розвита.

Поки що лучба на Вкраїні стоїть доволі погано. Звичайні возові дороги по всій Україні дуже лихі. Вони перш за все звичайно за широкі, забирають даром багато родючої землі. Цими дорогами ніхто не піклується. В суху пору вони виглядають наче насипи страшної, глибокої куряви. В дощову пору чи розталь вони подабають на смуги бездонного болота, повні вибоїв, глибоких колій і калюж. Дуже бідують по цих дорогах люде, ще більше маргається тягла худоба — з обох боків велика шкода для українського народу!

Битих шляхів на Вкраїні дуже мало. Одна Галичина, хоч теж бідна на биті шляхи, то має їх стількиж, що вся остання велика Україна.

На полі шляхів стоять перед українською державою й українським громадянством величезні завдання. Треба негайно взятись до поправи цих шляхів, що тепер є і до будування нових. Всі шляхи України повинні бути мощені камінням — його-ж по Україні всюди під землею доволі. Україна повинна вкритись густою сіткою битих шляхів.

Залізниці на цілій Україні проведені так, щоб була легка сполука з Московщиною. На це, що треба Україні, вони не оглядаються. Ось між Київом та Харковом і Одесою нема прямих сполук — треба кругом обїзжати. До того залізниць на Україні ще дуже мало, трішки густіще їх тільки в українській Галичині.

Український народ повинен тепер подбати, щоб по цілій Україні були проведені густою сіткою залізниці, щоб усі не то міста але й місточка України були зі собою сполучені залізницями.

Водяні шляхи були колись найважніщими дорогами лучби на Вкраїні. Битих шляхів ні залізниць не було, тож людей і добро перевожено човнами й кораблями по ріках, що тоді були багато більші й до плавби придатніщі як нині. Нераз тепер находять давні великі якорі й останки великих суден на дні таких маленьких річок України, що нині ледви човники по них можуть плавати.

Та все таки є ще на Україні 7000 кільометрів (верстів) таких рік, що по них можуть ходити більші судна. Найважніщий водяний шлях України це Дніпро. По нім ходить багацько пароплавів, сотки великих барок, берлинів, байдаків, дубів, лодок, ґалярів, чайок. Це все річні судна — від найбільших до найменчих. Крім цього ходять по Дніпру тисячі плотів з дерева. Одна біда, що давній московський уряд не подбав, щоб поробити на дніпрових порогах добрих переходів для кораблів. Тому то плавба по Дніпрові перервана між Катеринославом й Олександрівськом.

Що йно тепер українська держава задумує провести здовж дніпрових порогів канали для кораблів. Коли це зробиться, значіння Дніпра як водяного шляху в десятеро зросте.

Дніпро вже получений каналами з ріками: Вислою, Німаном і Двиною, що пливуть до Балтійського моря. Нині

ці канали за вузькі й за мілкі для кораблів, бо занедбані московським урядом. Коли їх тепер наладиться, стане Дніпро одним величнім водяним шляхом для кораблів, що плаватимуть між Чорним і Балтийським морем.

Пароплави на Дніпрі.

Усі більші притоки Дніпра теж сплавні для пароплавів, найпаче Припять.

Багато менче придатний для плавби Дін. В його мало води, багато мілин. Та всетаки й по нім ходить кількасот суден.

По Дністрові й Кубані плавба невеличка. По Богові ходять судна тільки близько його устя в море.

Плавба по морях України мала свої найліпші часи теж за давньої великокняжої київської держави. Потому вона на довгі століття цілком занепала.

Коли південна Україна прийшла під московську влацу, почала знов відживати плавба по українському морю. Хоч московський уряд спинював її, щоб вона не шкодила плавбі

по московських морях, то всетаки вона поволі розвилася дуже гарно.

Тепер у вкраїнській державі розкриваеться перед українською фльотою на Чорному й Озівському морі велика будуччина. Вже тепер числить українська торговельна фльота звиш тисячу парових і парусних кораблів. Твориться теж українська военна фльота з кораблів налаштованих гарматами й укритих сталевими панцирями.

Описання всіх земель України.

Межі України.

Земля, на якій живе український народ, є дуже велика. Україна, це одна з найбільших країн Европи, тільки одна Московщина від неї більша. Такі великі і могутні держави, як Німеччина або Франція, два рази менчі як Україна, Анґлія або Італія тричі менчі. Зате населення України значно рідше, як у всіх тих державах, що ми назвали, за виїмком Московщини. На Україні живе 50 міліонів мешканців.

Від півдня творить границю України Чорне море й устя Дунаю. Звідси йде границя України попри міста: Килія, Акерман, Бендери, потім здовж ріки Дністра попри міста Оргіїв, Білці до річки Прута, продовж усеї Бесарабії. Потім переходять межі України в буковинську землю і переходять попри Чернівці, Серет, Радівці, Кімполюнґ в межі Угорщини. Досі сусідують Українці з Молдаванами.

На Угорщині мешкають Українці в карпатській верховині і на Підгірю аж по міста Сигіт, Мункачево і Ужгород, де сусідують з Уграми або Мадярами. Дальше межують Українці на Угорщині зі Словаками коло міст Бардієва й обног татерських гір. Поза річкою Попра-

дом переходять межі України в галицьку землю, де починають сусідами Українців бути Поляки.

Границі України від польської землі йдуть у Галичині попри оці містечка і міста: Грибів, Горличі, Дукля, Сянік, Динів, Радимно, Ярослав, Сінява і переходять над річкою Сяном до колишньої російської держави. Границя між Україною а Польщею проходить тепер попри місцевости: Тарногород, Білгорай, Щебрешин, Красностав, Радин, Межиріччя, Дорогичин і Більськ до джерел річки Нарви у Біловежській пущі. Тут кінчиться границя України з Польщею а починається її межа з білоруською землею, заразом завертає звідси ґраниця України на схід.

Границя України й Білої Руси йде попри місто Пружани, озеро Вигонівське й озеро Князь до міст: Річиці, Гомля, Новозибкова, Мглина.

Тут починається границя України з Московщиною, що є з усіх найдовша і найбільше повигинана. Вона йде попри міста: Путивль, Рильськ, Суджу, Миропіль, Обоянь, Корочу, Новий Оскол, Острогожськ, Бобрів, Бутурлинівку і Новохоперськ. Звідси завертає границя України на південь, здовж ріки Хопра, Доцу, Калитви і Донця аж недалеко усть Дону коло міст: Новочеркаська і Ростова. Звідси завертає межа України знов на схід здовж річки Салу а потім здовж горбів Єрґені, прямує на південь і південний схід до Каспійського озера на півночі від устя ріки Куми.

Каспійський беріг творить тільки на короткім просторі межі України. Південна границя України, виходячи від його, йде попри міста Кизляр, Моздок, Владикавказ до головного Кавказького хребта і прямує ним до берегів Чорного моря, до яких доходить коло містечка Сочі. Звідси аж знов по устя Дунаю творить південну границю України Чорне й Озівське море.

Оце велика й гарна земля, яку суцільним гуртом замешкує український народ. Та він живе не лиш на Україні. Утиск чужинців, біда і злидні погнали Українців з рідного краю у далекі безвісти. Розлився український народ сливе по всіх частях світа, по ріжних далеких землях, де лиш підсоння нашим людям сяк так пригоже. Вони сіли по тих землях більшими і менчими громадами. Оці оселі Українців на чужій землі зовемо українськими кольоніями.

Деякі українські кольонії розміщені недалеко від меж України. Багато таких кольоній є між Волохами в Бесарабії і на Молдаві, в Добруджі і на південній Буковині, між Мадярами на угорській рівнині, між Москвинами в Курщині, Вороніщині, над Доном і Волґою, коло Саратова, Самари, Астрахані, у кавказьких краях між ріжними кавказькими народами.

Інші українські кольонії відбились дуже далеко від рідної землі. Довжезним рядом простяглися вони здовж південних границь азійської Росії аж по Тихий океан.

Великі українські кольонії находяться в закаспійській области, в Туркестані, в кірґіських степах акмолинської области, в південній Сибірі, в томській і енісейській ґубернії, в алтайських горах на границях Китаю, на »Зеленому клині« над Амуром, над Тихим океаном коло Владивостока і ріки Уссурі. Так само далеко, як на схід, зайшли Українці з своїми кольоніями також на захід, до Зєдинених держав північної Америки, до Канади, Бразилії й Арґентини.

Всюди, де поселюються Українці, приносять вони свою мову, свої звичаї і держаться їх цупко. Українські біленькі хатки, українські строї, українську пісню найдеш і по найдальших українських кольоніях.

Положення України.

Український народ живе на своїй землі від непамятних часів. Вже найдавніщі вісти, що переховались про наш народ в старих рукописах і книгах, подають, що наш народ жив в Карпатах, над Бугом, Дністром, Прутом, Припятю, Дніпром, Богом, Доном, над Чорним морем, гень гень аж під Кавказ. Що більше! Є сліди, що український народ жив на своїй теперішній землі ще перед Христовим Різдвом.

Українська земля, це не новизна, видерта иншим народам. Україна, це споконвічна батьківщина й власність українського народа. Ніякий инший народ не має права бути господарем на українській землі, тільки український народ.

Коли Анґлійці, Французи, Італійці хваляться, що вони споконвіку задержали у своїх руках і захищували від ворогів свої землї, то невелику ще втяли штуку. Їх землі відділені від сусідів глибокими морями і ріками, піднебесними, ледом критими горами.

Нам Українцям не дав Бог такого щасливого положення. Україна, це немов багата, родюча нива та необгороджена при битому шляху. Тисячу літ гнобили Україну степові кочівники своїми нападами. Та не зломили української сили. Могутньою ногою станув український народ на своїй рідній землі, неначе об могутню скалу морські хвилі, так розбивалися кочеві орди об груди українського народу.

Українці захищували своїми грудьми цілу Европу, цілу культуру, ціле христіянство і пережили це страшенне лихоліття, вдержалися на своїй рідній землі. Та наслідком того, що Україна не була добре захищена від заходу й півночи, її сусіди, Поляки й Москвини могли використати це, що український народ мусів добувати останніх сил, щоб одборонитися від кочевиків. Поляки й Москвини пішли вій-

нами на обезсилену Україну і закріпостили її під свою власть.

Та тепер, коли український народ двигнувся зі свого занепаду і здобув собі знову власну державу, стає положення України дуже корисне. Небезпеки від кочевих народів вже не має. До Чорного моря, куди довгі віки не пускали Українців кочеві народи, доступ знов свобідний. Чорне море лучить Україну з найдальшими культурними краями землі. Дуже легке получення України сухопутними каналами із всіма сусідними землями. Україна може свобідно торгувати великими своїми багацтвами з цілою землею.

Україна лежить на великому торговельному шляхові, котрий веде з культурних, промислових і торговельних країв Европи на схід до багатих країв Азії.

Поділ України.

Україна, це дуже великий край. Хоч вона дуже одноцільна собою, хоч нераз цілі сотні верстів переїдеш і здається тобі, що бачиш все таке саме, то є прецінь на Україні багато ріжних земель, відмінних й окремішних посполу. Кожна із них має відмінну будову поверхні, одна гориста, друга височинна, инша низова, кожна має инакші води, дещо відмінне підсоння і рістню, в кожній живе инакше племя єдиного українського народу. В кожній землі України дещо відмінно живуть люде, є инші городи і села, инші памятки славної бувальщини.

За часів московської держави ділилася Україна на більші і менчі округи. Найбільші округи звалися ґуберниї. Вони ділилися на уїзди, що тепер звуться повіти, повіти знов на стани і волости. Цей поділ удержується покищо в самостійній українській державі, яка обіймає майже усі землі України, що належали передтим до московської держави.

В межах давньої московської держави обіймає Україна отсі ґубернії і їх части: 1) холмська ґубернія, лівобіч ріки Буга, 2) південні повіти городнянської ґубернії, 3) волинська ґубернія, 4) південні повіти минської ґубернії, 5) київська ґубернія, 6) чернигівська ґубернія з гомельським повітом, 7) полтавська ґубернія, 8) херсонська ґубернія, 9) подільська ґубернія, 10) хотинський і акерманський повіт в Бесарабії, 11) таврійська ґубернія, 12) катеринославська ґубернія, 13) харківська ґубернія, 14) південні повіти курської ґубернії, 15) південні повіти вороніжської ґубернії, 16) західні повіти земель донського війська, 17) земля кубанського війська, 18) чорноморська ґубернія, 19) ставропільська ґубернія, 20) земля терського війська і західні частини астраханської ґубернії.

Крім української держави обіймає Україна ще українські землі, що були під владою австрійсько-угорської держави. Це Галичина, Буковина й угорська Україна. Галичина й Буковина це коронні краї, відповідають ґуберніям. Вони теж поділені на повіти. Угорська Україна поділена на великі повіти, що називаються комітати.

Такий поділ країни на ґубернії, краї й повіти називаємо політичним або адміністративним поділом. В ґеоґрафії неконче треба нам його держатись. Ми будемо описувати Україну після того поділу, який зробила сама природа. Вона поділила Україну на значну скількість земель, які називаємо природними краями.

Київщина.

Осередок і серце України лежить над середньою течвою Дніпра, правобіч його; це правобічне Подніпря. Воно ціле височинне, ця височина виглядає наче поздовж-

ний неправильний чотирокутник. Від північного заходу обмежує її долина ріки Тетерева, від північного сходу ріка Дніпро, від південного сходу й полудня запоріжський низ, від південного заходу скалиста долина ріки Бога.

Стрімкий беріг Дніпра в Київщині.

Правобічна височина не уявляє собою рівнини. Вона розділена на кілька височинних частей широкими розділлями, в котрих пливуть річки Рось, Тясмин, Синюха й инші. Річні долини широкі, то болотняні, то залиті ставами, там знов виходить на верх скала на берегах і в кориті ріки. Тверда скала, що творить підложжа правобічної височини, зветься ґраніт.

Найгарніщі краєвиди правобічної височини бачимо над Дніпром. Там опускається височина до ріки стрімким берегом. Він розритий долинами і проваллями, виглядає неначе гори. Це святі гори, на яких розсівся золотоверхий Київ, ще святіщі для кожного Українця канівські гори, де спочив у могилі наш батько Тарас.

Коли вийдемо від Дніпра на верхи цих гір, бачимо перед собою тільки одностайну, легко хвилясту височину. Тільки тут й там здіймаються круглі горби й пологі узгірря. Цілими милями тягнуться по хвилястій рівнині »змі-

Краєвид у Київщині.

ві« вали, там і сям розложилися старі городища. Це все укріплення, що їх збудували давні Українці для оборони від хижих кочевих орд. Цілі ріки крови, української крови, тут плили колись. Тепер тільки цілими громадами чорніють і з вітром розмовляють високі могили. Тут лягли спочити в своїй крівавій славі наші великі прадіди. Від їх учімося ми, їх мізерні правнуки, що за рідну землю солодко й життя своє покласти!

Колись, перед тисячкою років, сиділи на цій землі українські давні племена: під Київом Поляне, долі Дніпром і Богом Уличі. Тепер живуть тут їх потомки — **правобічні Українці**.

Це високий ростом, гарний народ, стрункий, чорня-

вий. Иого ноша гарна й скрізь поширена по цілій наддніпрянській Україні.

Чоловіки носять короткі сорочки з низьким, вишитим ковніром, передником і рукавами. Широкі штани ріжної

Краєвид у Київщині.

краски, часто сині опущені в чоботи, куртки без рукавів, чемерки або свитки, короткі до колін, доповняють убору. На холод чи слоту вбирають Наддніпрянці широку кирею або довгий кожух. Голову накривають широким капелюхом (брилем), у зимі високою баранячою шапкою. Останніми

Київські гори.

Вид на низький беріг Дніпра під Київом.

Український хутір.

часами на жаль дуже вже розповсюдились погані московські картузи.

Жіноцтво ходить у довгих, прегарно вишиваних сорочках, ріжновзорих запасках і плахтах або частіще в новітних купованих спідницях, корсетках й хустинах. Гарні намиста й черевики доповняють строю. Дівчата ходять гарно заквітчані.

Хати Наддніпрянців тільки на межах лісової країни деревляні. Всюди инде вони ліплені з глини, криті соломою, чистенько вимазані й вибілені. Хати Наддніпрянців заквіт-

Вид Київа. Поділ.

чані цвітниками, замаєні садками; обійстя просторі, чисті, обставлені господарськими будинками. Села скрізь великі, многолюдні. Осторонь від них, під гаями багато хуторів і пасік.

Населення Київщини головно займається хліборобством, скотарством, садівництвом. Багато управляють тут цукрових буряків і тютюну. Домашній промисл тут знач-

ний — гончарство, деревляні вироби, килими. Дуже багато йдуть тут люде до роботи на фабрики, що тут часто трапляються навіть по містечках та селах.

Серед міст Київщини є багато старезних городів із часів давньої київської держави. Багато теж давних міст, що вславилися у старих козацьких часах України. Вони разом із давніми городищами, валами й могилами нагадують на кожному кроці велику, славну минувшину України.

Над величнім Дніпром, там, де в його вливається Десна, розсівся на останніх горбах правобічної височини величній город Київ. Це наша природна столиця, положена на однім із найгарніших місць України. Колись був Київ »матіррю руських городів«, столицею українських великих князів: Святослага, Володимира, Ярослава. Із цих великих часів остало в Київі багато памяток: Печерська Лавра, Софійський собор, Десятинна церква, Золоті Ворота і т. и. Багато памяток зіставив тут по собі теж славний гетьман Іван Мазепа.

Що рік спішать сотні тисячів народа з усієї України на прощу до київських святих місць. Не дивно тому, що Київ задля його церков, монастирів і безлічи паломників звуть українським Єрусалимом.

Наслідком татарського лихоліття Київ був дуже підупав. Та вже за козацьких часів він почав скоро підноситись і тепер виріс на великий город, у якому буде до міліона мешканців. Причина скорого зросту і многолюдности Київа, це його дуже вигідне положення для торговлі й лучби. Тут Дніпро, прийнявши Припять і Десну, стає величньою рікою, що лучить у собі водяні шляхи з заходу, півночи і сходу. Тут переходять Дніпро, залізниці й биті шляхи, тож не диво, що торговля Київа вже тепер дуже велика і з року на рік більшає. Вона впрочім майже ціла в руках жидівських і московських купців. Торговий осередок Київа є на Подолі і недалекій пристані, де при-

чалюють до берега пароплави, ріжні судна і плоти. Київ торгує головно деревом, збіжжям, худобою і цукром.

В останніх десятиліттях витворився в Київі також великий і дуже ріжнородний фабричний промисл. Київ, це

Вигляд Київа з Дніпра.

давній осередок українського культурного життя. Тут є українська академія наук, університет, техніка, духовна академія, багато ріжних инших шкіл та курсів.

Недалеко Київа лежить багато місцевостей, що багаті історичними споминами, між ними **Видубицький** і **Межигірський** монастирі. **Васильків** над Стугною був вже за старих князівських часів. Так само старі є **Вишгород**, **Білгород**, **Хвастів** і **Трипілля**. Тепер все те нужденні містечка, що ведуть невеличку торговлю.

Загалом міста й містечка цілої західньої України правобіч Дніпра супроти тамошніх українських сіл дуже

погані. Їх вулиці, хоч доволі широкі та лихо мощені, повні то болота то пилу, брудні і негарні. Осередок міста займають звичайно Жиди, українські міщане живуть переважно по передмістях.

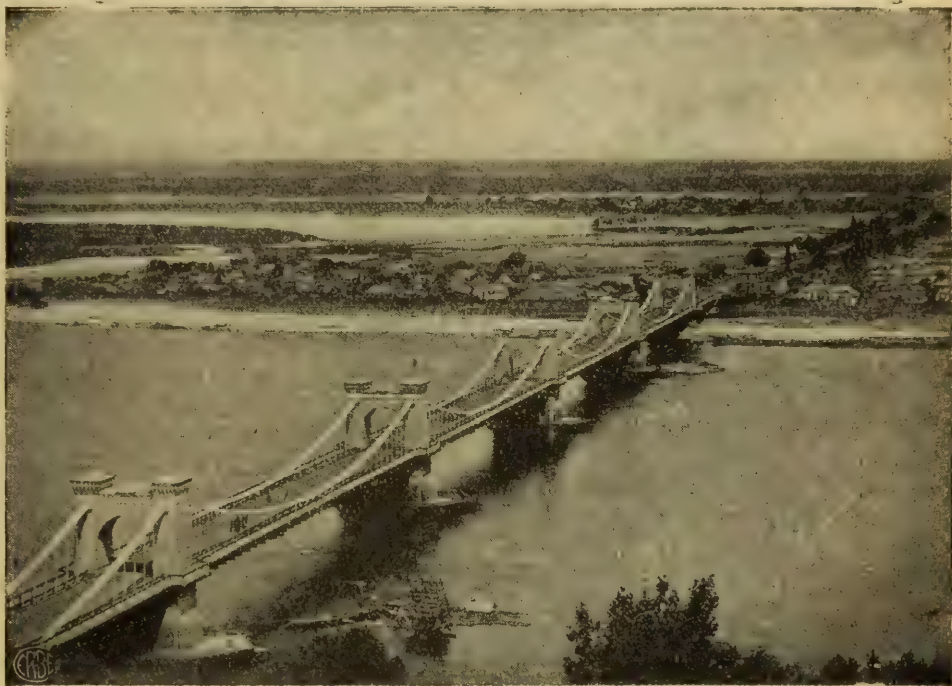

Вулиця в Київі.

При границі Київщини, Волині і Поділля лежить доволі велике місто Бердичів, заселене в трьох четвертинах Жидами; воно має великий промисл і дуже значну торговлю. В сточищі Росі лежить місто Сквира з невеличким промислом і старе козацьке місто Біла Церква з великою торговлею і промислом. Тут Хмельницький другий раз мирився з Поляками. В Таращі виробляють славні тарантаси.

Під Корсунем побідив гетьман Хмельницький обох польських гетьманів в 1648. р. Недалеко є села Кирилівка і Моринці, де родився й ріс Тарас Шевченко. Його могила стоїть на живописних наддніпрянських горах

коло старого княжого, потім козацького города Канівa. Тутже лежить маленьке містечко Трехтемирів, колись гетьманська столиця. Старе козацьке місто Черкаси має тепер велику пристань на Дніпрі і значну торговлю. Канів,

Міст на Дніпрі під Києвом.

Черкаси, Трехтемирів тим славні, що тут найперше зросло і згуртувалося славне наше козацьке лицарство.

Приблизно в самій середині великої нашої України, так само далекій від північних як і південних, від західніх і від східніх меж України лежить убоге містечко Чигирин. Тут була столиця великого гетьмана Хмельницького. Недалечко й його родинне село Суботів. Тут була Хмельницького домовина, та скоро потім її знищили Поляки. Над Дніпром недалеко є тут пристані Крилів і Верхнодніпровськ, на верхівях Інгулця місто Олександрія, вже у херсонській ґубернії.

Підденна смуга правобічної височини лежить уже в сточищі Бога і належить переважно до подільської ґубернії. Козацьке місто Умань памятне з гайдамацьких часів, тепер веде велику збіжеву торговлю. Коло Звенигородки в Катеринополі копають бурий вуголь. Липовець, Гайсин у Подільській, Новомиргород у Херсонській ґубернії мають незначну торгівлю збіжжям і худобою. На верхівях Інгула лежить великий і доволі гарний город Єлисавет з великою торговлею на збіжжя й вовну і значним промислом.

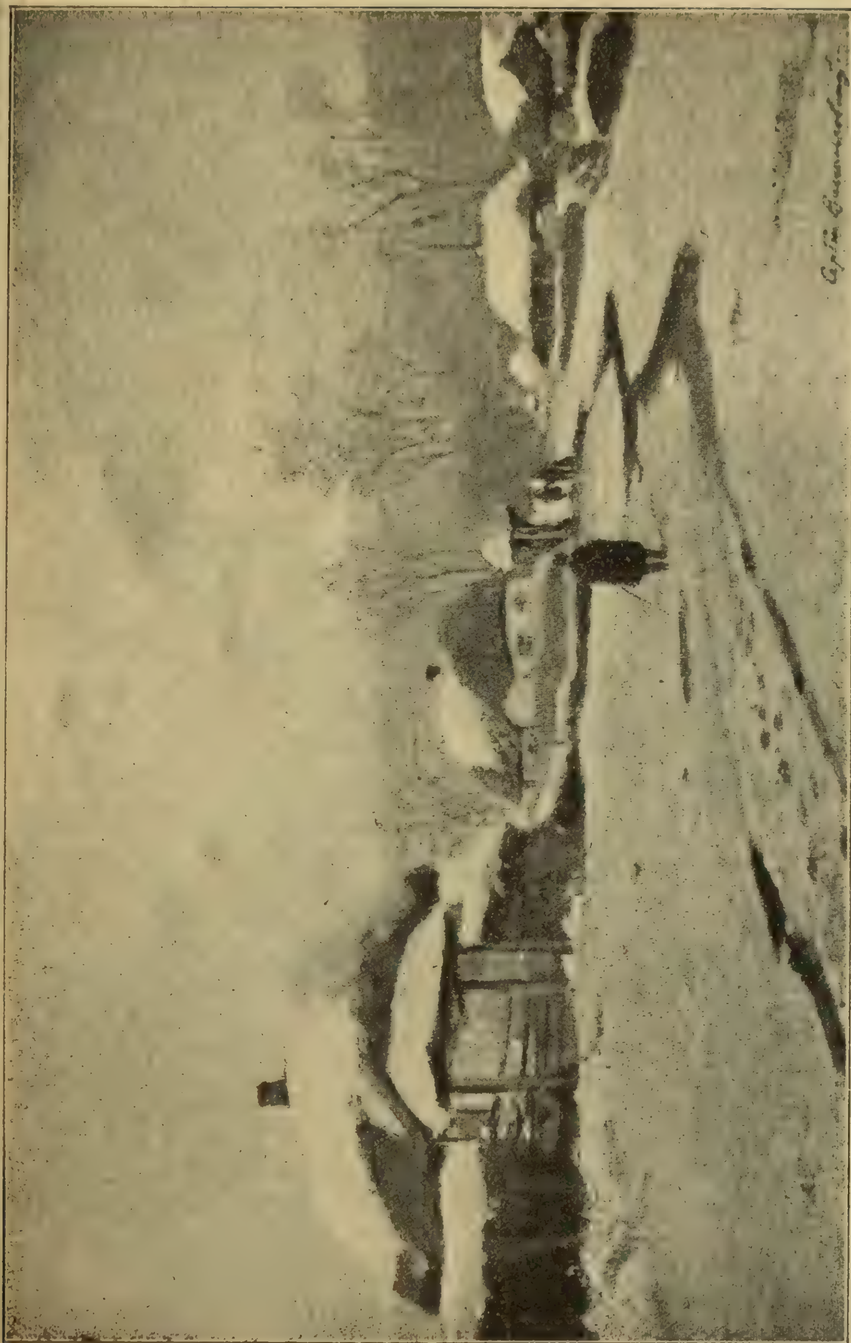
Гетьманщина.

Гетьманщина це стара назва на лівобічне низове Подніпря. Воно обнімає нинішні ґубернії: Чернигівську і Полтавську, та деякі сусідні окраїни.

Лівобічний наддніпрянський низ тільки над самим Дніпром рівний, то піщаний, то підмоклий. Чим далі від Дніпра, низина поволеньки підноситься щораз вище. У північній своїй части наддніпрянська низина має багато лісів і доволі болот, наче Полісся. Південна частина стає спершу лугом а потому поволі переходить у степ. Долини лівобічних допливів Дніпра мають всюди праві береги високі, розриті водами, ліві береги пологі, піщасті або болотяні. Підсоння дещо гостріще як на правобічній височині.

І на лівобічному низу багато старих валів, городищ і могил, свідків славної бувальщини. Населення Лівобіччя — це справжні Наддніпрянці. Їх будинки, ноша такіж як у Київщині, їх мова і пісня стали завітні для цілого українського народа.

Колись тут сиділо старовинне українське племя Сіверяи, потім тут дуже лютувало татарське лихоліття. Коли по Хмельниччині прийшла сумна руїна, переселилися на Лівобіччя великі громади українського народа, що втікали від польського панування. Тільки на Лівобіччу вдержалося

Українське село в Чернигівщині.

країнське козацтво з його гетьманщиною аж до ї упадку, півтора століття тому. До нинішніх часів

доховалося на Лівобіччу багато народа, що до нині зветься гордо козаками.

Населення лівобічної низини займається головно хліборобством і скотарством та залюбки домашніми промислом, що розвився тут дуже гарно. На півночі в лісовій части гетьманщини є значні лісові промисли.

Міста на Гетьманщині мають уже багато з вигляду московських міст: широкі, будинки ріжноманітні, безладно порозкидані.

Головне місто північної гетьманщини це старовинний город Чернигів, може й ровесник Київу, з богатьома історичними памятками. На самих північних межах гетьманщини лежить велике місто Гомель, дуже торговельне. Старі городи: Мглин, Стародуб, Новозибків, Новгород Сіверський, Глухів мають тепер тільки невелике значіння. Натомість в їх околицях є багато примисловиx місточек і сіл, прим. Клинці, з ріжнородним промислом і Шостка, з великими фабриками муніції.

Кролевець звісний своїми великими ярмарками. Конотіп, славний побідою гетьмана Виговського над Москвинами, тепер значною торговлею. Батурин був колись гетьманською столицею, та за часів гетьмана Мазепи зруйнували його цілого Москвини так, що він до тепер не може підійнятись. Недалеко Бахмач, важний залізничий вузол. Міста: Борзна, Березна, Городня, Сосниця (колись гетьмана Дорошенка), це невеличкі торговельні містечка. Ніжин, старовинне місто, колись славне ярмарками, до тепер має велику торговлю і науковий інститут.

Над Трубайлом зустрічаємо старовинний Переяслав, що його оснував ще Володимир Великий перед 900 роками. Тут гетьман Тарас Трясило тяжко побив Поляків, тут чверть століття по тім, в 1654. р., склав гетьман Хмельницький що нещасну угоду з Московщиною, що піддала Укра-

їну під тяжку кормигу московських царів. Тепер так само Переяслав як і недалека Золотоноша незначні міста.

В сточищі Сули находимо торговельне містечко Ромен, над Удаєм Прилуку, що має найбільшу торговлю тютюном і старовинні козацькі городи Пирятин і Лубні.

В сточищі Псла лежать над Хоролем старі козацькі міста: Миргород і Хорол. Недалеко залізничний узол Ромодан. В Гадячі годився гетьман Виговський з Поляками. Недалеко містечка: Зіньків, Рашівка, Сорочинці. Повище устя Псла в Дніпро лежить велике

Дніпро коло Кремінчука.

місто торговельне і промислове Кремінчук з великою пристанню на Дніпрі.

Над Ворсклою розложилося велике місто Полтава, славна сумною битвою 1709. р. де Москвини побили гетьмана Мазепу, щоб закріпостити Україну. Коло Констянтинограду і Кобеляків виробляють дещо сукна.

Правобічне й лівобічне Подніпря творять осередню частину всієї України. Тут споконвіку була найбільша сила українського народу. Та Наддніпрянщина творить тільки

дрібну частину України. Багато великих земель ще вона має, що розкинені далеко, далеко від берегів Словутиці-

Полтава.

Дніпра. Будемо. їх тепер по черзі описувати, спершу ці землі, що війшли в склад української держави й перше були під московською владою, а потім вже ці землі України, що оставали під владою австрійсько-угорської держави.

Холмщина.

Холмщина, це найдальше на захід висунена гранична земля української держави. Вона у південній своїй частині височинна. Тамтуди переходить горбувата, лісами вкрита височина Росгоччя. Його долини доволі широкі й глибокі, місцями забагнені. Північна частина Холмщини низинна, та має невеличкі лісисті узгіррря. Земля тут смугами то родюча, то піскувата. Від заходу судохідний Буг. Підсоння Холмщими мягкіще та вохкіще як на наддніпрянській Україні.

Холмщина, це споконвічна українська земля. Старше українське племя Бужан сиділо тут і сягало в давні часи аж недалеко по саму Вислу. Їх головне місто буть Червень — тепер село Чермно. Галицько-українські князі володіли Холмщиною й обороновали її від набігів сусідних Поляків.

Та коли стара українська держава впала, Польща заволоділа Холмщиною і дуже багато Поляків стало поселюватися на українській землі і відпирати Українців далі на схід. Та мимо усього Холмщина зісталась до нині українською землею. Холмчаки тримаються дуже крінко свого народу й віри. Бувши свого часу уніятами, вони перетерпіли страшні муки від московського правління. Поляки тутешні, це тільки нечисленні кольоністи на споконвічній українській землі.

Українські Холмчаки середнього росту, коренасті, більше біляві як Наддніпрянці. Чоловіки ходять у білих полотнянках або свитах, жінки в крамських спідницях, катанках і хустках. Хати деревляні, виліплені глиною й білені, соломою криті. Села звичайно великі, широко розкинені, з багатьома присілками й дворищами. Міста й містечка негарні, заселені переважно Жидами.

Холмщина обіймає південну частину холмської ґубернії і взяла свою назву від міста Холму, що його заложив собі на столицю давній український король Галичини Данило. Тепер Холм невелике місто, що торгує хлібом і худобою. Крім Холму бачимо на Холмщині тільки невеликі містечка: Щебрешин, Красностав, Тарногород, Білгорай, Томашів, Грубешів і невеличке місто Замостє, що його колись облягав гетьман Хмельницький.

Холмщина, це наче погранична твердиня України від заходу. Вона важна й дорога повинна бути всім нам, як Україна довга й широка!

Холм.

Підляшша.

Підляшша, це невеличка низова країна, що обіймає північну частину холмської й південну городнянської губернії.

Низина Підляшшя дуже рівна, тільки місцями трохи хвиляста, простягається над Бугом і верхівями Нарви. Її ґрунт піскуватий, місцями гливкий, ріки розлиті широко з болотяними берегами. На Підляшшу є доволі озер і ставів, підмоклих лук, лугів і ліса. В самім північно-західнім куті підляської землі вдержався до нині славний біловежський праліс-пуща, повний зубрів, лосів та всякого иншого звіря.

Народ підляської землі цей сам, що на Холмщині, тільки що життя-буття його більше звязане з лісом. Тут вже починаються Поліщуки, що живуть по малих сілцях і самітних дворищах серед лісів.

Найважнійше місто Підляшшя це Берестє, одно з найстарших міст України, дуже торговельне, заразом велика фортеця. Тут заключила українська церква 1596 р. унію з Римом, тут заключила Україна 1918 р. мир з Австрією й Німеччиною, Туреччиною і Булгарією. Дуже старі є теж инші міста й містечка Підляшшя: Камянець литовський, Кобрин, Володава й Дорогичин, де князь Данило коронувався на короля. Новіщі місточка Біла й Більськ мають деяку торговлю.

Полісся.

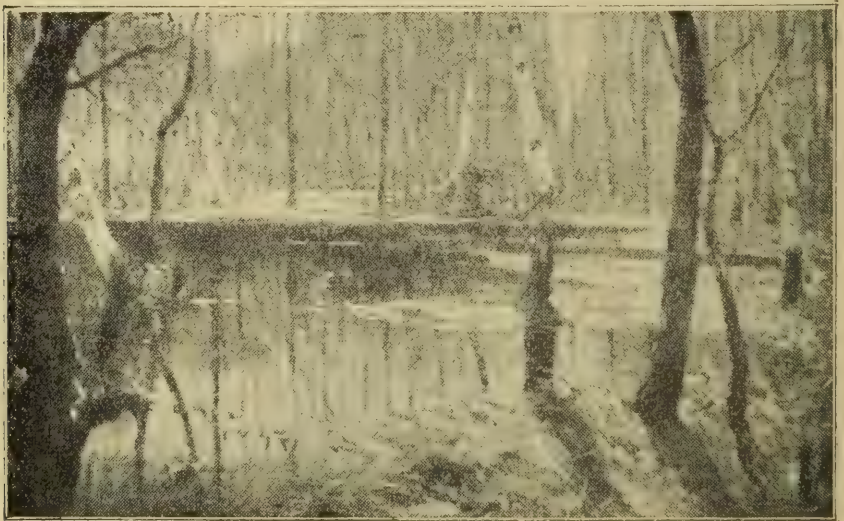
Полісся, це північна гранична земля України від Білої Руси. Воно лежить на схід від Підляшшя, на північ від Волини й тягнеться на схід аж по Дніпро. Полісся обіймає південні повіти минської ґубернії й північну смугу волинської.

Полісся дуже цікава країна. Це низина, вгнута наче велитенська плоска ночва. Її дно дуже рівне, підмокле, тільки там і сям дещо вище, піскувате. Ціле Полісся вкрите

величезними болотами, підмоклими лісами, моховими рудавинами. Воно перерізане безліччю рік, річок, рукавів, засіяне озерцями й калюжами.

З весною, коли снігові води підуть Припяттю й її доплива́ми, або в літку, коли випаде довга слота, тоді всі ріки Полісся виступають з берегів і заливають широко всю землю. Тоді бачиш тільки небо, воду й ліс. Тільки денеде стоїть поліське сільце на пісчаній кучугурі.

Дороги на Поліссю й у суху пору нікуди не годяться, в часі повіні можна проїхати з села до села хиба човном. Так возять і пошту. Є й такі села на Поліссю, що до них можна дістатись сухопуттю тільки в найтвердшу зиму, коли річки й багна замерзнуть.

Ліс на Поліссю

У своїх неприступних болотах і лісах задержали поліські Українці — їх називають Поліщуками або Пинчуками — багато старовини в мові й звичаях. Хліборобство тут дуже бідне, вже більше хісна дає худоба, бо лук і пасовищ багато. До того кожний Поліщук влучний стрілець і справний рибалка. Поліщуки теж найліпші керма-

ничі на сплавах і инших суднах, що плавають по Припяти й Дніпрові.

Поліщуки дородний народ, звичайно середнього росту, кремезні, круглолиці, чоривві. Це нічого їм не вадить, що живуть у нездорових багнах. Вбрання чоловіків, це чорна або бура свитка, коротка »куртка«, червоний пояс, чоботи або личаки. Жіноцтво ходить у вишиваних довгих сорочках, спідницях та куртах — синіх або червоних. Хати Пинчуків деревляні, великі, обістя порядні. Села звичайно невеликі, багато присілків і відосібнених дворищ.

Серед городів Полісся найбільший Пинськ, велика пристань над судохідною Припятю. Він важний своїм промислом й торговлею. В Давидгородку роблять річні судна. Прадавні княжі городи над Припятю: Турів і Мозир тепер малі містечка. Багато більший торговельний Чорнобиль, що лежить на південних межах Полісся вже в київській губернії.

Волинь.

На південь від Полісся простяглася широко Волинь На заході межує вона з Холмщиною (ріка Буг) на сході з Київщиною (ріка Тетерев), на півдні з Поділлям.

Волинь, це плоска височина, розділена широкими, багнистими долинами рік Стира, Ікви, Горині, Случі на кілька частин. Найвище підноситься волинська височина над Іквою коло Кремянця і в горбовині коло Дубна.

За старих княжих часів творила Волинь разом з Холмщиною, Підляшшам і частинами Галичини й Полісся володимирське князівство. Нинішнє населення Волині походить від давніх українських племен Волинян і Деревлян, що жили колись у тутешніх великих лісах.

І нині лісів на Волині ще доволі, та Волиняне мало вже займаються лісом, полюванням і рибальством, а взялися до ріллі. Села тут всюди більші, як на Поліссю, розкинені

живописно по долинах і горбах. Хати великі, деревляні або ліплені, окружені садами й городами, господарські будинки порядні. Одежа з поліської переходить поволі в наддніпрянську: в чоловіків широкі штани в чоботях, сіряк, свита чи опанча; у жінок крім спідниць носять теж запаски й плахти. По містах і містечках задержалися ще декуди прегарні міщанські строї.

Волинь багато густіще заселена, як Полісся. Села розсипані густо, містечок багато, зате мало міст і вони негарні.

На західніх межах Волині лежить давня княжа столиця Володимир, тепер невелике місто. Таксамо давній Турійськ. Натомість нове місто Ковель значно виросло завдяки вузлові залізниць.

Над Стиром зустрічаємо сумної слави містечко Берестечко, де 1651 р. завдяки татарській зраді, польський король побив козаків. Фортеця Луцьк була колись княжа столиця, тепер тут значна торговля. Дубно й Рівне теж фортеці, славні торговлею й ярмарками. Кремянець був дуже сильною твердинею за княжих часів.

Над Горинню і Случею зустрічаємо кілька родинних гнізд вельможних старо-українських родів. Заслав був осідком князів Заславських, Корець — князів Корецьких, Острог і Староконстянтинів — князів Острожських. У Острозі заложив триста літ тому князь Острожський академію — вищу школу, з котрої ішла освіта на всю Україну.

Всі ті міста, також Звягель, Полонне, Радомишль, тепер негарні, заселені головно Жидами, торгують хлібом, худобою тощо. Старинний Овруч тепер зівсім підупав. Зате Житомір, столиця Ґуберції, виріс на велике місто завдяки великому й ріжнородному промислові й торговлі.

Поділля.

Поділля, велика й багата земля України, простягається довгою смугою через східню часть Галичини й крізь цілу подільську ґубернію. Від півночи граничить Поділля з Волинню, від півдня обливає його ріка Дністер.

Поділля, це плоска височина — високорівня. Вона верхом переважно рівна наче стіл, тільки в кількох околицях, головно на своїх межах Поділля, перемінюється на живописну горбовину. Річки й ріки Поділля поврізувалися дуже глибоко в височину. Їх долини — яри дуже крутобокі. Скельні кручі, косогори, стрімкі стінки сторчать обобіч їх, вузьким дном пливе ріка й над нею рядами тягнуться великі подільські села. Найвеличніщий між усіма яр Дністра. Горбів є найбільше на північних і західніх межах Поділля. Тут вони високі, лісами криті. Оден ряд скелястих горбів — Товтра звуться — переходить Поділля впоперек від Збаража до Камянця.

Український народ Поділля носить назву Подолян. Колись, перед тисячу роками, сиділо тут старе українське племя Тиверців. Подоляне високі ростом, чорняві, між жіноцтвом багато красунь. Вбрання чоловіків: широкі штани, пояс, опанча з »бородицею«, сірак, кожух. шапка »на завісах« або капелюх; у жінок: димкові або крамські спідниці, запаски й катанки, гарно вишиті сорочки, намиста, на головах перемітки.

Хати на Поділлю всюди ліплені з глини, криті соломою, колись бували курні, тепер всюди з димарями. Села звичайно лежать у ярах для захисту від вітрів і сніговиць, бо вони на Поділлю дуже прикрі. В таких селах багато садів. Села, що положені на височині, звичайно тісно будовані, сливе без садів, бо деревина серед степу не хоче добре рости. Всі подільські села великі, одно далеко від другого. Зате всюди багато хуторів, пасік, гаїв.

Головне заняття Подолян, це хліборобство. Ціла поверхня Поділля, це оден велитенський лан усякого збіжжя. Не дивно кажуть: На Поділлю хліб на кіллю, ковбасами пліт городять. Домашній промисл невеликий (гончарство, ткацтво), фабричний малий (горальні, цукроварні).

Камянец

Міст на Поділлю небагато, всі вони невеликі й торгують збіжжям, худобою, овочами. Столиця ґуберніі Камянець, дуже гарно положене над Смотричем, старовинне місто, колись сильна фортеця, тепер має університет та значну торговлю. Недалеко Жванець, де гетьман Хмельницький воював з польським королем. У ярі Дністра, серед садів і огородів, лежить торговельний Могилів, міста Ушиця й Ямпіль.

В сточищі Бога зустрічаємо Проскурів, недалеко лежать Пилявці, де гетьман Хмельницький розгромив 1648 р. величезне польське військо. Винниця, колись козацький полковий город, має значну торговлю, Балта

великі ярмарки. Старовинні, славні в нашій історії: Летичів, Хмільник, Бар, Брацлав і новий Ольгопіль тепер малі міста.

Бесарабія.

Бесарабія лежить між Дністром, Прутом і Чорним морем. Вона таксамо плоска височина, як Поділля, таксамо високо положена, таксамо обнижується поволі до півдня і сходу й переходить там у чорноморський низ. Тільки що в Бесарабії річні долини не такі глибокі й крутоярі, як на Поділлю. Вони овшім широкі й болотяні. Підсоння мягке, літо дуже гаряче.

Бесарабія споконвіку була заселена Українцями. И дотепер Українці заселюють всю північно-західню Бесарабію й бесарабське побережжа над морем. Та підчас татарського лихоліття почали перед 500 роками поселюватись у середущій Бесарабії Молдаване і нині вони творять половину населення цілого краю.

Українці на півночі Бесарабії одягаються й живуть так, як галицькі й буковинські Покутяне. Українці південної Бесарабії, що прийшли сюди з ріжних земель України, одягаються ріжно. Села тут скрізь великі як на Поділлю, хати теж подібні як тамошні. Люде роблять коло ріллі, що тут дає гарні жнива, садять багато кукурудзи, плекають сади, виноград, держать дуже багато рогатої худоби й овець.

З міст української Бесарабії важний Хотин над Дністром, де гетьман Сагайдачний, помогаючи Полякам, дуже побивав Турків (1621 р.), Бендери, фортеця й торговельне місто, Акерман, пристань над лиманом Дністра, Ізмаїл, Килія й Вилків, пристані й рибалчі міста над гирлами Дунаю.

Чорноморський і запоровький низ.

Чорноморський степовий низ простягається широкою смугою здовж чорноморського побережжа від устя Дунаю

до устя Дону. Від півночі обмежують його височини Бесарабії, Поділля, Подніпря й Донеччини. Це безкрая, легко хвиляста степова рівнина. Її прорізують, перед самим своїм устям у море великі ріки України: Дністер, Бог, Дніпро, Дін та багато менших, усі зі своїми плавнями та лиманами. Багато глибоких балок прорізує рівнісінький степ, засіяний високими могилами.

Перед півтора сотнею літ були чорноморські степи майже безлюдні, кочували по них тільки Татари. Та коли їх прогнано, рушив український народ такими великими громадами в родючі степи, що хоч московський уряд поселив тут багато Болгарів, Сербів, Молдаван, Німців, Москвинів, то таки ці степи стали знов українською землею.

Ріжні тут будинки й одежа серед українського народу. Правдивих українських сіл і містечок найдемо тільки на північних окраїнах степу. По всіх селитьбах видко, що повстали вони недавно, там де була вода, важний шлях, копальні-шахти тощо. Ще деиеде є давні землянки очеретом криті, зате багато хат будованих і критих на німецький спосіб.

Населення чорноморського низу живе не тільки з хліборобства і скотарства, але також і з гірництва, промислу, торговлі, плавби по морю й ріках. Томуто виросло на чорноморському низу — найбільше-ж на морському побережжу — багато новітніх міст, що дуже швидко ростуть і розвиваються.

Запорозьким низом називається здавна ця часть чорноморського низу обабіч Дніпра, між Богом і Калміюсом та Озівським морем, де були давні землі запорозької Січі й її паланок.

Чорноморський низ обіймає південну частину Бесарабії, цілу Херсонщину й майже цілу Катеринославщину, Таврію без Криму й частини донської козачої землі. Ми вже описали низову Бесарабію.

На Херсонщині лівобіч Дністра лежать торговельні міста й пристані Дубосари і Тираспіль. Недалеко дністрового лиману лежить найбільша морська пристань Одеса. Вона має великий, ріжносторонній промисл і величезну торговлю. Її населення, зложене з найріжніщих народів, доходить до міліона. Тисячі кораблів із усіх сторін світа прибувають щорік до одеської пристані, вони вивозять український хліб, привозять багато заморського добра. Околиця вся українська. Тут є славні цілющі лимани.

При устю Богу в лимані є друга велика пристань України — Миколаїв, що вивозить дуже багато хліба й має великі фабрики. Горі Богом річна пристань Вознесенськ, на захід, у нутрі краю Ананіїв.

Там, де Дніпро вливається в свій лиман, зустрічаємо третю велику морську пристань України — Херсон, столицю ґуберні, зі значним фабричним промислом. Гирла дніпрового лиману боронять дві морські твердині: Очаків і Кінбурн.

Головний город запорозького низу, це Катеринослав, положений над Дніпром при початку його порогів. Він має величезний залізний промисл, дуже значну торговлю і близько четвертину міліона мешканців. Скоро росте теж Олександрівськ, положений при кінці дніпрових порогів.

Самарчик і Павлоград мають значну торговлю, Кривий Ріг над Ягулцем найбагатіші на всю Україну поклади заліза, Никопіль марганця. Берислав і Кахівка, це пристані над Дніпром, доступні й для менчих морських кораблів. В Олешках гарно розвите городництво.

Мелітопіль над Молочною має значну торговлю й промисл. Бердянськ, пристань над Озівським морем, колись був дуже важний для чумацтва. Багато ліпша при-

стань є у фабричнім місті Марію поді, вона вивозить багато хліба, вугля, заліза.

Чорноморський низ над устями Дону тільки недавно залюднився Українцями. Тутешня сторона має вигідне положення для торговлі, мореплавства, рибальства. Томуто виросло тут кілька важних міст. Таганріг має велику пристань і вивозить багато хліба. Ростів на Дону має великий промисл і торговлю хлібом; до його пристані заходять у Дін морські кораблі. Нахичевань це наче велике передмістя Ростова.

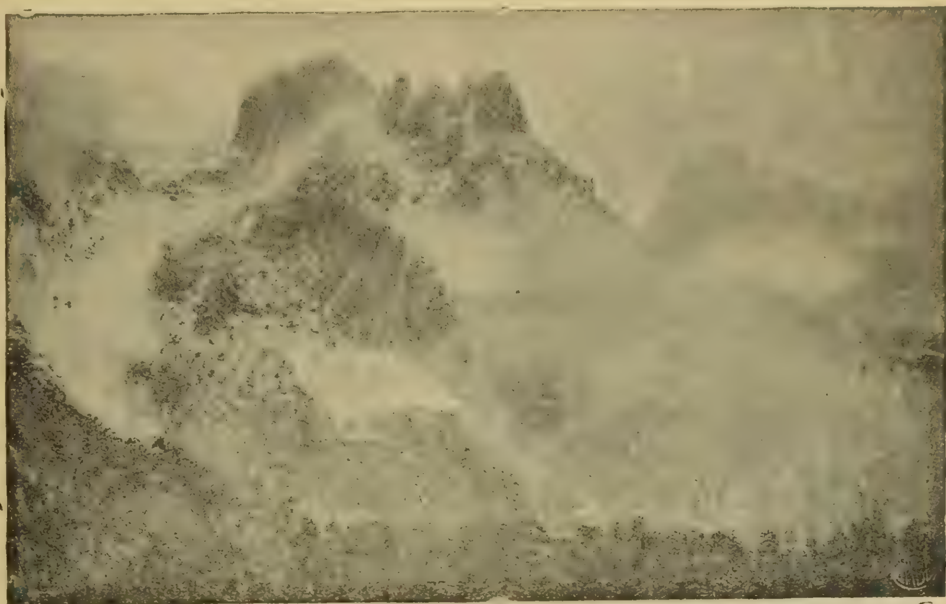
Крим.

Крим був колись осідком найлютіщих ворогів України — кримських Татарів. Та від півтора століття відносини цілком змінились. Багато Татар переселилося в Туреччину, ці що остали перемінилися у мирних хліборобів, скотарів, садівників. На місце Татарів прибуло багацько українських селян-хліборобів і поселилося тут великими селами й хуторами. Томуто можна стрінути на Криму побіч татарських містечок з їх мечетами, побіч змосковщених міст, правдиву Україну з її народом, селами й хуторами.

Північну частину кримського півострова вкриває степ, рівний наче стіл, з численними могилами й солончаками. До півдня степ підноситься поволі узгіррями й над самим берегом моря простяглися невеличкі до 1500 метрів високі кримські гори, зложені з вапняка, вкриті долом лісами, верхом пасовисками. Ці гори (по татарському Яйла) спадають до моря стрімкими кручами й творять чудові краєвиди. Підсоння тут мягке, багато недужих людей приїзжає тут що рік лічитися, рістня задля мягкого підсоння дуже розкішна, можна плекати всякі південні ростини і виноград, персики і т. и.

Крим належить до таврійської ґубернії. Її столиця велике місто Симферопіль лежить недалеко давньої сто-

лиці кримських володарів-ханів Бахчисараю. Над гарною сагою лежить велика военна пристань Севастопіль.

Гори Яйла на Криму.

Коло Евпаторії (давніщого Козлова) добувають багато соли з лиманів і озер.

Найбільша торговельна пристань Криму це Феодозія (колись Кафа). Над керченською протокою лежить пристань Керч, коло неї значні копальні заліза. На південному берегові Криму найзначніще купелеве місто це Ялта.

Слобожанщина.

Слобожанщина або Слобідська Україна простягається довжезною смугою на сході й північному сході від Гетьманщини.

Слобожанщина це перша з пограничних земель України від Московщини. Вона теж споконвіку українська земля, та підчас татарського лихоліття вона геть-то запустіла. Наново вона заселилася Українцями по Хмель-

ниччині, за руїни. Тоді народ утікав з Правобіччя на Лівобережжа й тоді й заселив слободами великий шмат землі, що від того назвався слобідською Україною. Тут на погра-

Ялта.

ничче примішалося до Українців теж трохи московських поселенців, що живуть звичайно в своїх окремих селах.

Слобожанщина це плоска височина, невисока, що поволеньки підноситься до сходу. Краєвиди такі самі як на Гетьманщині, тільки річні долини трошки глибші, праві їх береги вищі. Підсоння тут холодніще, зими найгостріщі по всій Україні. Ліса тільки в північній Слобожанщині є по троху, всюди инде переважає степ. Земля дуже родюча, хліборобство, городництво й садівництво гарно розвинені, домашній промисл дуже значний. Українське населення Слобожанщини вбранням, будинками, мовою таке саме сливе як Наддніпрянці.

Менчі городи й містечка Слобожанщини мають вигляд великих сіл, тільки ближче середини міста є дещо більші будинки та гарніщі вулиці

Слобожанщина обіймає цілу Харківську ґубернію, південні повіти Курської й Воронізької та сусідні части земель донського війська.

На Слобожанщині.

У самому західньому кутку Слобідської України лежить старовинний княжий город Путивль. Білопіль і Суджа торгують хлібом, медом і садовиною. В Мирополі виробляють багато чоботів і черевиків. Суми, значне місто, мають фабрики цукру й великі ярмарки, Лебедин значну торговлю хлібом. В Охтирці й Богодухові гарно розвинене садівництво, в Охтирці також значний промисл.

Найбільший город Слобожанщини це Харків. З невеличкого козацького хутора в часах Хмельниччини він виріс на великий город з четвертиною міліона населення. Виріс Харків головно завдяки своїй великій торговлі — він лежить при вузлі важних залізничих і инших шляхів і має що рік чотирі великі ярмарки на хліб, худобу, вовну і т. и. В Харкові є багато ріжних фабрик і ремісничих верстатів.

Є тут теж університет, важне огнище українського культурного життя.

Недалекі від Харкова Білгород і Короча мають немалий промисл і значну торговлю, Чугуїв і Вовчанськ багато менчу. Оскол і Валуйки звісні своїм домашнім промислом. Уразова вивозить багато хліба. В Купянську сходяться важні залізничі шляхи. В Бирючі й Олексіївці бють багато олїй. Острогожськ веде значну торговлю хлібом, худобою, рибою. У Старобільську є значні ярмарки. Коротояк і Богучар мають теж деяку торговлю. Лівобіч Дону, на межах України зустрічаємо велику, більшу як багато міст, слободу Бутурлинівку, де є значні ярмарки, цегельні, гарбарні, кушнірство й шевство.

Донеччина.

Дальна гранична земля України від Московщини це Донеччина. Невеличка вона собі, та дуже важна.

Донеччина це полога, легко хвиляста височина, окружена низами, що простягається правобіч Донця аж по його коліно й переходить на півдні незамітно у чорноморський степовий низ. Ніхтоб нині не пізнав, що тут колись, перед міліонами років, були доволі високі гори. Та за міліони літ кожна скеля звітріє на порох, вітер і вода його рознесе по всім усюдам. Тепер з давніх донецьких гір осталася тільки невисока гряда, засіяна невеличкими горбами та безліччю могил. З верху тут звичайний пустий степ, за те у нутрі землі лежать тут величезні кладні вугля, залїза, міді, ртути й инших хосенних мінералів.

Добування цих підземних скарбів почалося тільки недавно, у минулому століттю. Тоді теж заселилася Донеччина густіще українським народом головно із Гетьманщини й Слобожанщини. Сіл тут не багато, місточка й міста виростають дуже швидко коло шахтів-копалень і фабрик.

Донеччина обіймає південну смугу Харківської губернії, східні повіти Катеринославської й південно-західню смугу землі донського війська.

Ріка Донець.

Місто Ізюм над Донцем має значне гончарство. Недалеко над Донцем славний святогірський монастир. У Славянську добувають багато соли й є цілющі солоні купальні. Каменське має значну торговлю, Луганьвеликі гути й гамарні заліза. Колю Бахмута добувають багато соли і ртути. Найбільше копалень камянного вугля є колю Юзівки, антраціту колю Грушівки.

Кавказ і Підкавказзя.

Найдальші на схід висунені землі України лежать на Кавказі й на Підкавказзю, по всьому широкому помостові між Чорним і Каспійським морем. Кавказькі землі України обіймають чорноморську губернію, Кубанщину, Ставропільщину, части Астраханщини й Терщини,

На північному Підкавказзю простягається над Ку-

банню і Кумою степовий низ. Він місцями дуже рівний, місцями горбистий. Над Кубанню це роскішний степ із

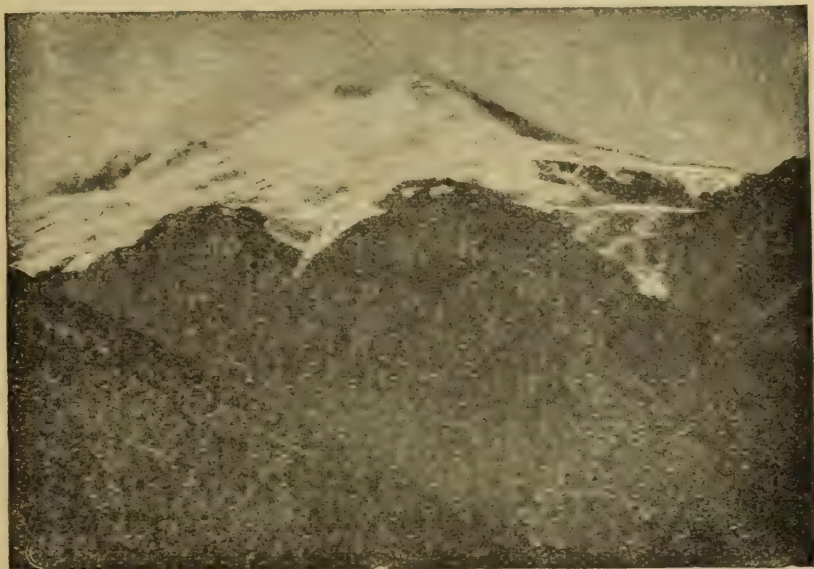
Річка Кубань.

гаями й надрічними плавнями, блище Каспійского озера степ стає пустий, пісчаний, солончакуватий, пустинний. Підсоння бач вохкіще недалеко Чорного моря, дуже сухе воно над Каспієм.

Чим далі на південь, тим край стає вищий. Приходимо спершу на підкавказьку горбовину, що ціла вкрита лугами а далі й лісом, прорізана бистрими річками, що пливуть з Кавказу.

Вже з низового степу видко далеко на овиді велитенський хребет Кавказу. Немов величезна пила рисується він на овиді Підкавказзя. Кавказ це найвища верховина Европи й одна з найвищих на землі. Довжезними пасмами йдуть за горами гори, хмарами повиті. Обноги їх вкривають буйні дрімучі праліси, захист для всякої звірні. Вище їх простягаються роскішні верховинські луки-полонини. Найвищі верхи Кавказу вкриті вічними снігами. Сніг

днем розтавае, вночі замерзає й перемінюється в лід. Цей лід збивається в грубезні шари й пливе поволеньки долі. Такі гірські льодища зовуться лідняки. Ними вкрита найвища гора Кавказу Ельбрус. Ця гора колись викидала

Гора Ельбрус на Кавказі.

із себе вогонь, дим і розплавнену наче тісто, розжарену скелю-ляву. Такі гори зовуться вульканн. Їх є й тепер доволі по цілому світу.

Підкавказзя теж споконвічня українська земля. Вже перед девятьсот роками сиділи тут давні Українці, було тут тьмутороканське князівство. Та потому під час татарського лихоліття Підкавказзя запустіло й здичіло зівсім. У цю дику безвість загнав московський уряд останки запорожців і зробив з їх чорноморське (Кубанське) козаче військо.

Та не пропала на чужині козацька сила. З дикої пустари, серед безнастанних набігів Черкесів і инших кавказьких хижих народів, зробили наші козаки-чорноморці правдиву українську землю з її містами, селами, хуторами. Суто українську одежу, хату, пісню, обичай всюди зустрі-

Козак Чорноморець.

неш на Підкавказзю. Це так, немовби хто шмат Київщнни чи Полтавщини переніс під Кавказ.

До козаків на Підкавказзя прибуло згодом багато нових українських переселенців. Їх щораз більше прибуває... Український народ поволі щораз дальше заливає кавказькі низи, горби й сягає у саму верховину, промишляючи хліборобством і скотарством, над морями рибальством.

Найбільший город кавказької України це Катеринодар над Кубанню. Його головна пристань це Новоросийськ, над гарною сагою. Він вивозить багато хліба й вовни. Менчі пристані це Ейськ, Темрюк і Ґеленджик (Зеленчук). На підкавказькій горбовині зустрічаємо значні торговельні міста: Майкоп, Лабинськ, Ставропіль. Коло Пятигорська є славні цілющі джерела, коло Прасковеї плекають багато винної лози, коло Грозного є великі копальні нафти.

Карпатська верховина.

Хоч і як величавий своїми піднебесними, блискучими від вічного снігу шпилями Кавказ, хоч як живописно здіймаються із синього моря кримські гори, та Карпати, хоч не так живописні, українському серцю таки найдорощі. Бо Карпати це одинока верховина, в якій український народ живе споконвіку. Цілу третину великої дуги Карпатів займає український народ від найдавніщих часів.

Карпатська верховина обіймає цілу угорську Україну і південну смугу країв Галичини й Буковини.

Найдальше на захід сонця з усіх українських земель положена Лемківщина. Її цілу виповнює Лемківський або Низький Бескид від річки Попраду по річку Ославу. Він невисокий (до 1100 метрів), верхи його круглі, долини широкі, багато провалів веде крізь гори. Ліси винищені, земля камяниста, родить ледви трошки вівса й бульби.

Тож бідні наші Лемки, найбідніщі між українськими племенами. Вони живуть невеличкими селами по бідних де-

ревляних хатах, зодягаються в грубе сукно й коніпне полотно. Живуть бідно з хліборобства, зі своїх коров й овечат а найбільше ходять по заробітках по широкому світу. Та все вертають на рідну землю й кріпко держаться рідної мови. Міст на Лемківщині немає, хиба по ґалицькім боці Сянік, по угорськім Ужгород. За те є на Лемківщині декілька мінеральних джерел.

На схід від Лемківщини простяглася Бойківщина. Її виповнює верховина Бойківського або Високого Бескиду, що сягає від Ослави по Лімницю і пасмо Ґорґанів, що сягає аж по Прут і Тису. Бойківські гори багато вищі й гарніщі як лемківські. Вони тягнуться довгими хребтами, на них здіймаються стрімкі щовбп й стоги. Глибокими долинами проривуються бистрі гірські річки на доли. Дрімучі ліси вкривають обноги гір, вище простягаються гарні роскішні полонини. Що літа роїться там від худоби й овець. Шпилі високого Бескида здіймаються до 1500 метрів висоти. Багато в Бескиді живописних скель.

Ґорґани ще вищі як Бескид, доходять до 1900 метрів висоти. Їх хребти стрімкі, верхи скелясті, засипані камінюками й грузом, ліси величезні, повні ведмедів, вовків, рисів, оленів. Провалів небагато.

По угорськім боці тягнеться рівнобіжно до Бескида пасмо Вигорлят. Це ряд давніх вульканів, тепер вигаслих.

Бойки й їх сусіди Тухольці, хоч живуть у горах, та переважно хлібороби. Їх хати деревляні з різьбленими підсіннями та криті звичайно соломою. Земля камяниста, підсоння суворе тож, жниво невелике. Більший хосен є з худоби. Одежа Бойків доволі безцвітна — сіре, буре або біле грубе сукно, білі кожухи й кожушки, шкіряні постоли; у жіноцтва білі, ріжно крашені спідниці.

Бойківські села ростягнені довгим рядом здовж долини й потока. Міст на Бойківщині мало. По угорськім боці є

Скели в Бескиді.

старий княжий город Мункачево і місто Густе, по галицькім боці міста Турка й Сколє.

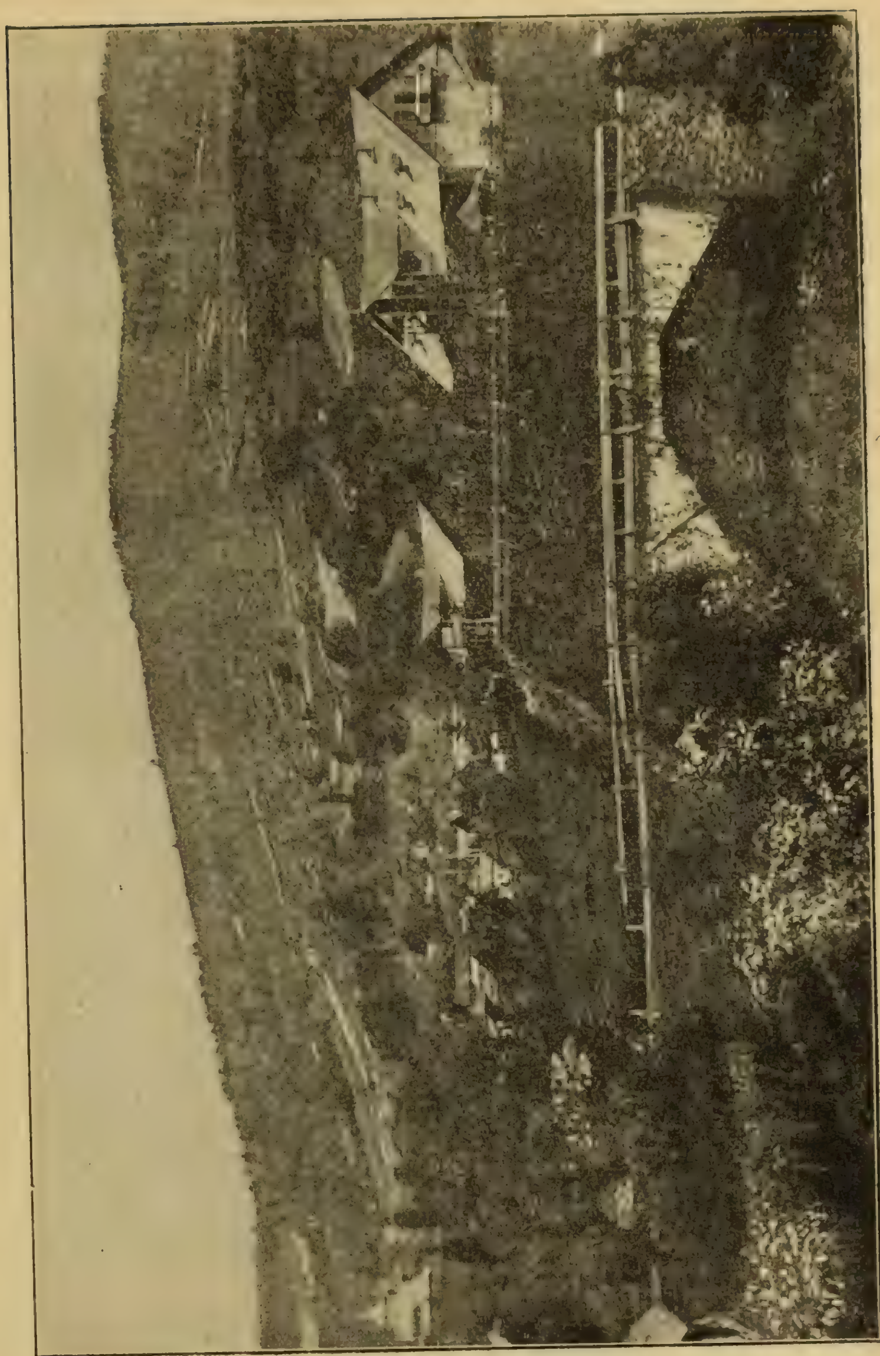
Найгарніща між українськими верховинськими землями Гуцульщина. Її займають кінчини Ґорґанів і ціле величнє пасмо Чорногір від Прута по буковинську Золоту Бистрицю.

Чорногори це найкраще й найвище пасмо українських Карпат. Долом вкривають його гарні листкові ліси, вище чатинні бори темеї, понад лісами одна розкішна полонина мережана гущавинами джерепу, лелича, альпейських рожевих кущів, глибокими долинами, що вкриті цвітистими луками-царинками, поспішають долі хрустальні гуцульські потоки й річки. Під чорногірськими верхами блестять у глибоких улогах верховинські озерця й біліють ціле літо плати снігу. Найвищий шпиль Чорногір це вповита хмарами Говерля (вища 2000 метрів). На південь від її лежить громада диких, скелястих гір Мармарошу.

Яка гарна земля, такий гарний народ. Неначе хтось ріжнобарвні квіти розсипав по зеленій верховині. В червоних або синіх штанах, вишиваній сорочці, »писанім« ріжними вишивками короткім кожушку — »киптарі«, в широкому шкіряному поясі, в »крисані« пообтиканій павами, з топірцем у руках красується гуцульський парубок — леґінь. Ще більше цвітисто одягається жіноцтво в багато вишиваних сорочках, ріжновзорих опинках і запасках, намистах і сапянцях. Весь люд дуже високий ростом, з лиця гарний, чорнявий, умом здібний.

Гуцульські хати кладені з дерева, криті дошками-драницями з різьбленими присінками, виглядають немов гарні коробочки, порозкидані по зеленій верховині. Вся утвар, вся одежина прикрашені по мистецьки.

Гуцульські села цілком инакші як усі инші українські. Вони порозкидувані поодинокими дворищами по узбіччях долин, по хребтах і верхах. Гуцули хліборобством займа-

Гуцульське село.

ються мало, хиба на краю верховини, Їх головне зайняття це скотарство по верховині. Що рік з весною виходять Гуцули з усею худобою на полонину й живуть там привільно по колибах, роблять бриндзю (овечий сир) і в

Чорногора.

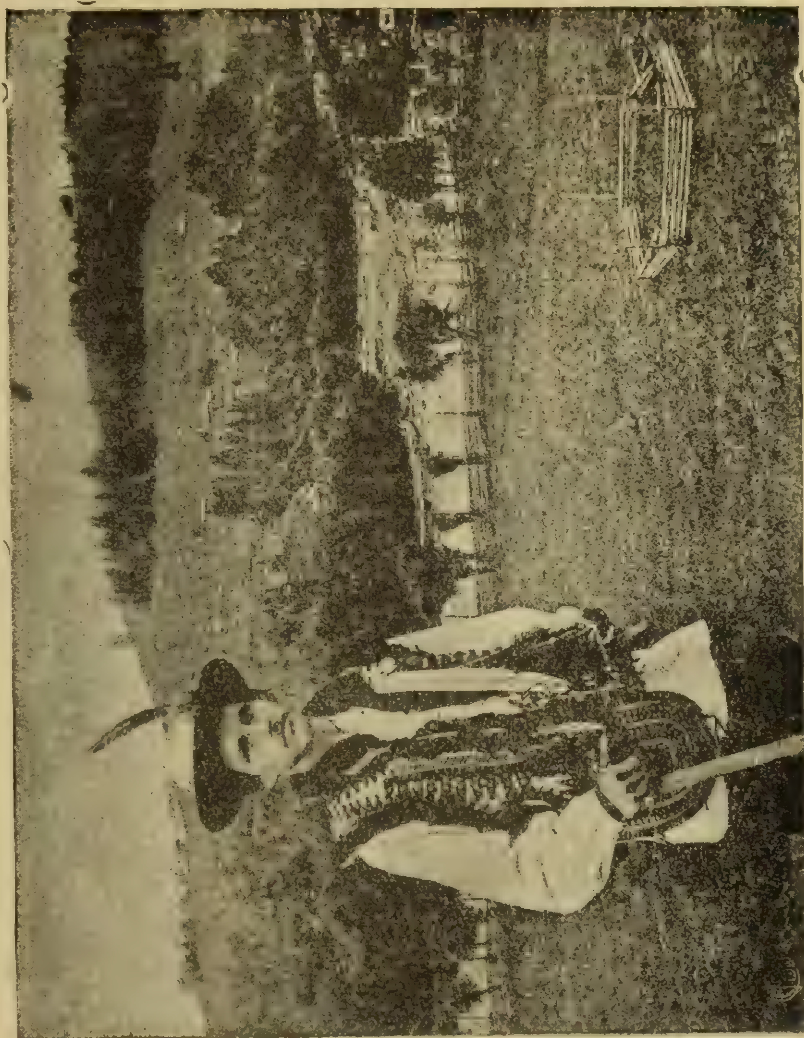
осени вертають домів. Багато теж роблять при сплаві дерева як очайдушні керманичі, при вирубуванню лісів. Гуцули мають чудовий, прямо мистецький домашній промисл: деревляний, мосяжний, ткацький, гончарський.

Міст на Гуцульщині мало. На угорській Гуцульщині є торговельне місто Сигіт, по галицькім боці міста: Делятин і Надвірна з трачками й сільними банями, Косів, Кути, Вижниця з домашнім промислом і невеличкою торговлею. Серце Гуцульщини це велике село Жабє.

Підкарпаття.

Здовж цілої північної обноги Карпатів Галичини й Буковини простяглося довгою смугою Підгірря або Підкар-

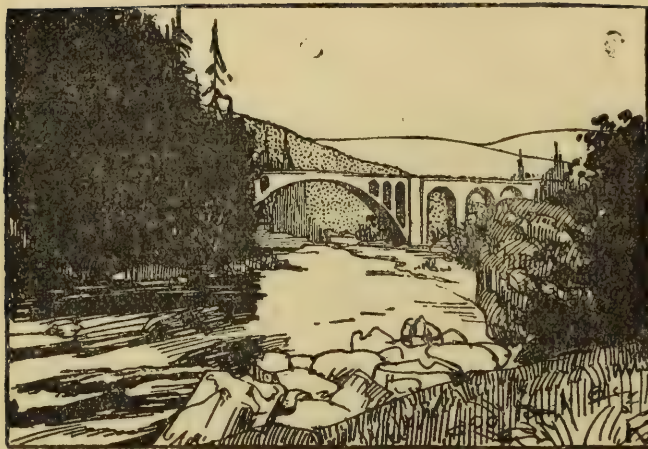
паття. Це пояс горбовини — дещо далі від гір є навіть рівнини — прорізаний широкими долинами карпарських рі-

Ріка Черемош на Гуцульщині.

чок, з їх рінищами і підмоклими лугами. Під землею доволі нафти й соли, трохи бурого вугля, верхній ґрунт доволі родючий, хоч над Дністром багато болот, над Сяном пісків. Підсоння всюди доволі мягке, тож для хліборобства й садівництва всюди гарні умови.

Підгіряне середні ростом, більше біляві як Гуцули. Носяться ріжно, під самою Верховиною так як сусідні

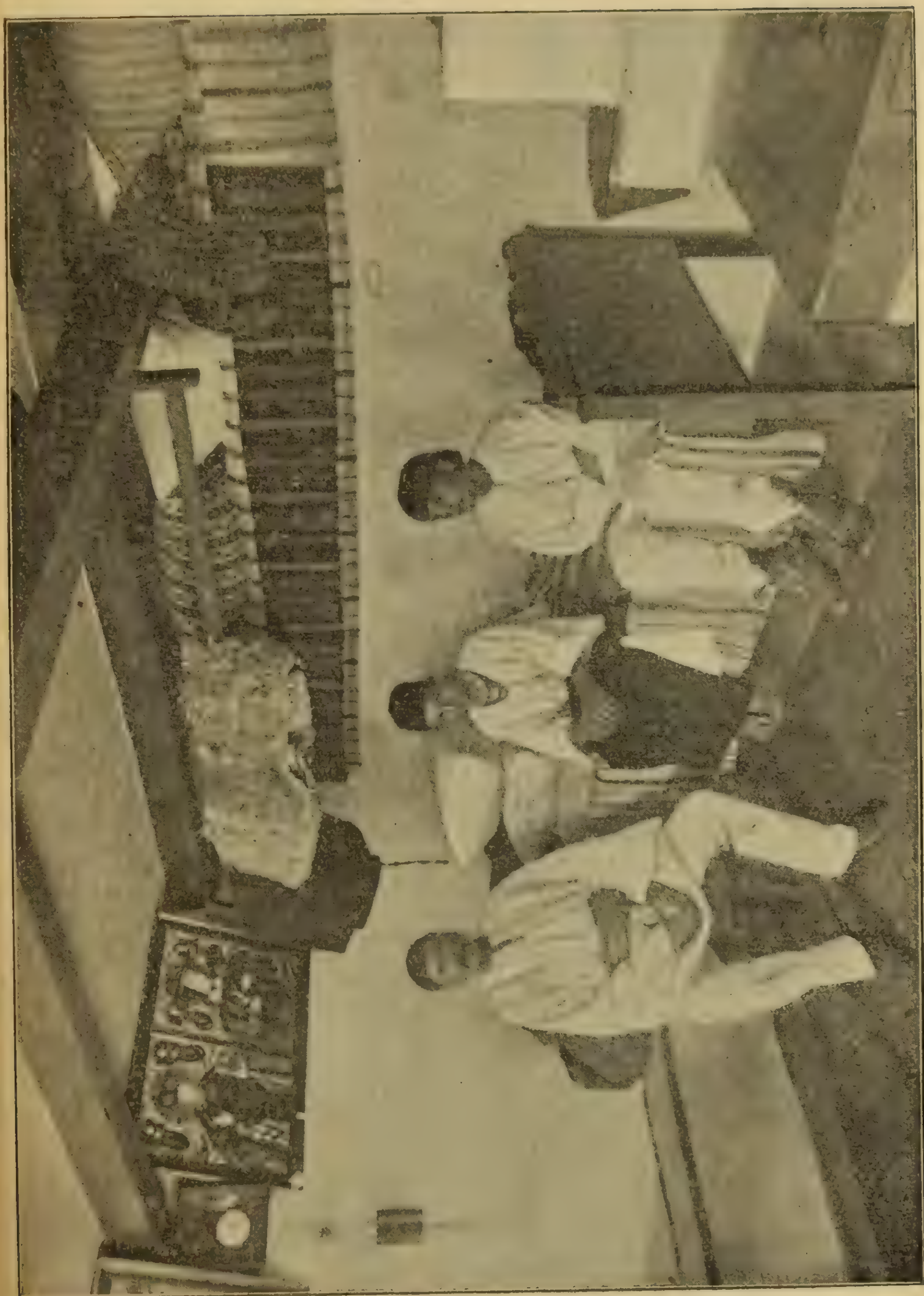
Міст на Пруті.

Верховинці, оподалік від гір починають носити довгі сіряки, свити й полотнянки, жіноцтво замість опинок і запасок крамські спідниці. Підгірські хати звичайно деревляні, виліплені глиною й чистенько вибілені. Села переважно не-

Говерля.

великі, розтягнені по долинах або й згорнені в громаду. Зайняття Підгіриян головно хліборобство, скотарство і домашній промисл. Багато йде на роботу коло нафти й соли.

Хата Підгірян.

Міст і містечок на Підгіррю багато. На самій межі України лежить над Сяном **Я р о с л а в**, заснований Київсь-

ким великим князем Ярославом Мудрим. Тут вчився в школах гетьман Хмельницький. Вище над Сяном зустрічаємо значне місто Перемишль, одно з найстарших міст України, колись княжа столиця, тепер славна твердиня й торговельне місто.

Над Дністром лежить Самбір. З під Самбора походив славний гетьман України Петро Конашевич Сагайдачний. Великі копальні нафти є коло Борислава, прочищують її в рафінеріях у Дрогобичі,

Над Стриєм лежить Стрий, осередок українського молочарства в Галичині. В Калуші й околиці добувають багато соли.

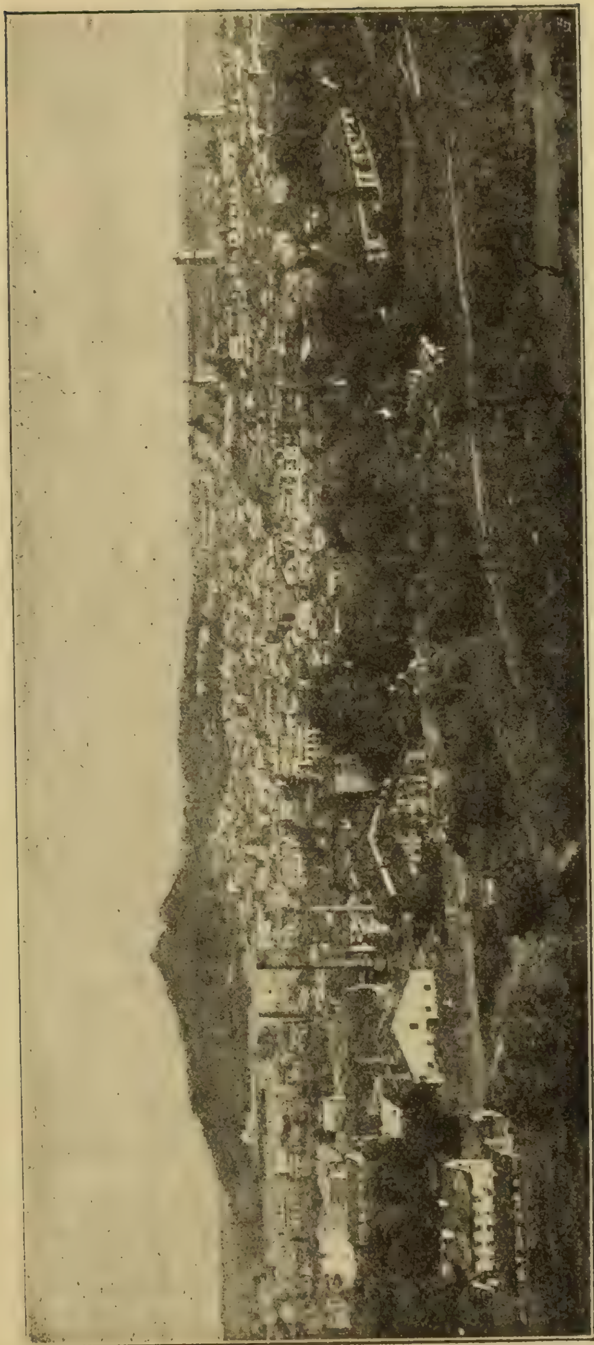
На самих межах Підкарпаття лежить над Дністром місто Галич. Воно нині нужденне, а колись за часів давньої української-галицької держави було більше й багатше як тодішні столиці країв західньої Европи. Нині все те минулося, остала тільки назва цілої великої землі від Галича — Галичина.

Недалеко від Галича велике нове місто Станиславів, торговельне й промислове. Дальше значне місто старе це Коломия, що має значну торговлю, гончарський і нафтовий промисл. Недалеко копають нафту, сіль і вугілля.

На Підгіррю лежить теж столиця Буковини — Чернівці, що виросли протягом одного століття з невеличкого села на велике місто, значне промислом і торговлею. На буковинськім Підгіррю лежать теж міста Серет, Радівці й старинна Сучава, де колись поляг Тиміш Хмельницький.

Галицьке Розточча й Поділля.

На півночи від горбовин і рівнин Підкарпаття, поза Сяном і Дністром, відразу підноситься галицька земля і стає височиною. В українській Галичині є дві височини: Розточче й західний конець Поділля. Обидві ці височини пі-

Львів.

знали ми вже при описі державної України. Підсоння на галицькім Розточчу таксаме як на Холмщині, на галицькім

Поділлю таксамо гостре й вітряне як на цілім Поділлю. Й населення по цей і той бік кордону однакове: на Розтіччу Бужане, на Поділлю тіж самі Подоляне.

На південному кінці Розточча розсівся в гарнім положенню старовинний город Львів, столиця української Галичини, колись столиця галицько-володимирського короля Данила й його сина Льва. За польського панування він був підупав, за австрійського двигнувся. Тут сходиться девять залізничих і багато битих шляхів, тут цвіте великий промисл і торговля. Тут є осередок життя австрійської України, під час заборони українського слова в давній Росії воно найшло собі у Львові деякий захист.

Недалеко Львова лежать давні українські княжі городи: Звенигород — тепер село, Буськ і Белз — тепер брудні містечка. Инші міста Розточча це Яворів, Жовква, Камінка, Рава, Сокаль.

На галицькім Поділлю міст небагато, більше містечок, Вони як і всі міста Галичини заселені переважно Жидами. Найважніщі між ними це: Городок над Верешицею, де Хмельницький розбив Поляків, старовинні Бережани, Рогатин, Бучач, Підгайці, Чортків. У Збаражі облягав Хмельницький польське військо, під Зборовом побив польського короля й помирився з ним 1649 р.

Над Серетом лежить найбільше місто ґалицького Поділля Тернопіль, недалеко стара княжа столиця Теребовля. При північному березі Поділля бачимо Золочів і торговельне пограничне місто Броди.

На південному Поділлю лежать над Дністром Заліщики, славні садами й виноградом, по другім боці Дністра, по височині, що зоветься Покуття, міста Городенка, Снятин і Кіцмань.

Европа.

Ґеоґрафія України це для кожного Українця найважніша частина землезнання. Та для освіченої людини виходить теж велика потреба пізнати також і всі инші землі світа, яка в них природа й як у них люде живуть. Роздивлюючи чужі краї, ми пізнаємо, що в них є вартне, добре й гарне і забажаємо завести таке і в нас на Україні. Пізнаємо також, що в тих краях лихе й некорисне й старатися будемо, щоб його на Вкраїні не було.

Частина світа, в якій находиться наша рідна Україна, зоветься Европа.

Европа лежить ціла на північній півкулі землі. Від сходу вона межує з Азією, від полудня обливає її Чорне й Середземне Романське море, від заходу Атлянтійський океан, від півночі Льодове море.

Европа має на загал вигляд великого трикутника. Вона зі всіх частей світа найбільше розчленована морськими затоками й протоками, вона має найбільше півостровів і островів.

На півдні Европи бачимо Чорне й Озівське море й півострів Крим. З Чорного моря ведуть протоки: Босфор і Дарданелі з Марморовим морем до великого Середземного Романського моря. Тут бачимо в перше: Еґейське море повне островів, між ними найбільша Крета, далі Йонійське й Адрійське море. Між тими морями лежить Балканський півострів. Другий великий півострів зоветься Італійський з островами: Сардінія, Корсіка, Сіцілія, облитими Тирренським морем. Далі на заході є великий Піренейський півострів. Попри його веде Ґібральтарська протока до Атлянтійського океану, від півночі є велика Біскайська затока.

На Атлянтійському океані лежить велика громада Бритийських остовів — найбільші з них Велика Бри-

танія й Ірляндія, відділені від европейської суші каналом Ля Манш і протокою Кале. Цими островами відділене від океана прибережне Німецьке море. Це море й протоки Скаґерак, Катеґат, Белт і Сунд обливають Данський півостров і ведуть у середземне Балтійське море. Иого затоки: Ботнійська і Фінська обливають Фінський півостров. Між Балтійським морем і океаном простягається Скандинавський півостров з багатьома острівцями. Серед океану великий остров Ісляндія.

Від півночи обливає Европу Льодове море з відногою, що зоветься Біле море. Е тут півостров Коля й острови Нова Земля, Шпіцберґ і Франца Йосифа.

Европу залягають переважно низи й плоскі височини. Найвища верховина Европи це вічними снігами вкриті Альпи. Найвищий шпиль їх Мон Блян (4800 метрів). Инші важніщі гори Европи тягнуться або пасмами, як Піренеї, Апеніни, Карпати, Балкани, Ураль, Яйла, Кавказ або згуртовані громадами як Чеські, Німецькі, Французські, Британські й Скандинавські гори.

Височини в Европі є крім українських: Надволжанська, Московська, Білоруська, Польська, Чеська, Німецька, Французька, Еспанська.

Низини Европи крім українських є: Каспійська, Донська, Надволжанська, північна Московська, Прибалтійська, Польська, Угорська, Волоська, Льомбардська, Німецька, Французька й Анґлійська.

Ріки Европи пливуть: Печора й Двина до Льодового моря, Нева, Західня Двіна, Німан, Висла з Бугом, Одра до Балтійського моря, Лаба, Везер і Райн до Німецького моря, Сена, Люара, Ґаронна, Тахо до Океану, Ебро, Рона, По, Маріца до Середземного моря. До Чорного моря пливуть українські ріки, крім них Дунай з Тисою, Дравою, Савою

й Моравою. До Каспійського озера пливе Волга з Окою й Камою і Ураль.

Озер у Европі найбільше довкола Балтійського моря (Ладоґа, Онеґа, Ільмень, Чудине, Сайма, Венер, Веттер, Меляр) і в Альпах (Боденське, Женевське).

Підсоння Европи всюди уміреие, тільки північна її смуга має підсоння холодне, південна гарне й тепле. Тому й рістня всюди подібна до української, тільки на півночи багато біднїца, на півдні багато розкішніца. Звірня Европи всюди цілком подібна до української.

Населення Европи сливе ціле осіле й культурне, належить до білої раси крім Турків, Мадярів і фінських народів. Хліборобство, промисл, торговля, наука й мистецтво стоять у Европі найвище на землі. Длятого й европейські народи й держави панують над цілим світом.

Европа 10 раз більша як Україна й має в десятеро більше населення.

Східня Европа.

У східній Европі находяться крім України ще такі краї: Московщина, Біла Русь, Прибалтійські краї, Кавказькі краї.

Московщина більш як тричі більша від України. Її обливає від півночі Льодове море, від заходу вона межує з Фінляндією й иншими прибалтійськими землями й Білою Русею, від півдня з Україною й Каспійським озером. Від сходу ділить її Ураль від Сибіру.

Московщина переважно низова й височинна, її краєвид дуже одноманітний, ріки великі, багато болот. Більші підземні багацтва має Московщина тільки в горах Уралу (золото, залізо, мідь, дороге каміння).

Підсоння Московщини суворе. Зими довгі, темні й морозисті, над Льодовим морем трівають до девяти місяців. Літо тепле та коротке, весна й осінь холодні й слітні.

Рістня Московщини бідніща як України. На півночи Московщини простягаються великі порослі тундри, болотом укриті й мохом. Далі на південь є великі ліси, що займають майже половину Московщини, на самому півдні й сході простягаються степи.

Земля Московщини тільки в південній її смузі чорноземна, родюча. По всій останній Московщині земля малородюча — подзол. Хліборобство все таки може розвиватись, та Москвин лихий хлібороб. Садовина росте тільки в південній Московщині. Всякої домашньої звірні на Московщині багато. На півночі ще є доволі зьвірів, що дають гарні футра.

Москвин пє чай.

Вулиця московського міста

Населення Московщини у півтора рази більше як населення України, та значно рідше. Головний народ Москвини це словянський народ, змішаний з фінськими народами, що обрусіли. Москвини середнього росту, кремезні, біляві, часто руді. Вони менше здатні до хліборобства як Українці, за те вони добрі промисловці й меткі купці. Споконвіку вони дуже шанують державну власть. Московський цар мав до недавна необмежену владу. Москвини православні, та між ними багато дивних розколів.

Крім Москвинів живуть на Московщині ще й инші народи, а то: Татари над Волгою, Башкіри в Уралі, Кімлики й Кирґізи над Каспієм, Фінські племена над Волгою і на північи (Самоєди, Лопарі); по містах небагато Жидів і Німців кольоністів.

Типи Москвинів.

Найбільші городи Московшини це: Петербурґ над устям Неви і давня столиця Москва, обидва дуже багаті, торговельні й промислові городи з населенням звиш міліоновим. Нижній Новгород, що має великі ярмарки, Казань, Саратоф, Самара, Астрахань положені поздовж Волги.

До Московської держави належать великі краї в Азії: Сибір і Туран.

Прибалтійські краї східньої Европи це Естонія, Ліфляндія, Курляндія й Литва. Вони простягаються рядом на побережжу Балтійського моря. Це низові землі з пісчаним й глинястим ґрунтом, дещо горбуваті з багатьома, річками й озерами. Підсоння дещо холодніще як на західній Україні, лісів доволі, хліборобство, городництво й садівництво дуже гарно розвиті.

В Естонії живуть Ести, малий народ фінської породи й мови, та просвічений. Головне місто Ревель.

В Лівонії й Курляндії живуть Лотиші, на Литві Жмудини. Все те малі народи споріднені Словянам, хліборобські, доволі освічені. По містах живе багато Німців. Головні міста Рига, Мітава, Ковно, пристань Лібава. Давня столиця Литви Вильна лежить вже на білоруській землі.

Біла Русь обіймає височинний і низинний простір між Двіною, середнім Німаном, Поліссям і горішнім Дніпром. Вона простором і населенням у четверо менча од України. Природа подібна як у нас на північій Волині й Підляшу. Білорусини багато близші нам як Москвини, мовою й звичаями. Вони православної, по части католицької віри, займаються лісовим хазяйством, хліборобством і скотарством. Народ дуже бідує, освіта мала. Найважніщі міста Городно, Минськ, Могилів, Витебськ, Смоленськ. По містах багато Жидів, по країні розсипані Москвини й Поляки.

Про Кавказькі землі України ми вже вище говорили. Поза межами України живе на Кавказі багато верховинських малих народів: Черкесів, Абхазів, Грузинів, Осетинів, Кабардинців, Чеченців і инших. Там, де Кавказ кінчається над Каспійським озером, є коло міста Баку великі копальні нафти.

Закавказькі краї належать уже до Азії.

Північна Европа.

До північної Европи зачислимо Фінляндію, Скандинавію й Данію.

Фінляндія займає фінський півострів і сягає на північ поза його. Увесь край низинний, місцями дещо височинний, з камяним ґрунтом. У Фінляндії безліч озер, річок і водоспадів. Підсоння холодне, лісів дуже багато, на півночі тундра. Населення походить з фінського кодла. Хоч земля вбога, та народ невсипучо працює коло неї. Освіта висока, тож і гаразду не хибне. Столиця Гельсінґфорс.

Скандинавія на заході занята громадами гір, снігом критих — до сходу вона обнижується, стає височиною, потім низом. Дуже багато тут гірських річок і озер. Підсоння холодне, та на західньому морському березі, що його займає Норвеґія, воно мягке. На сході, в Швеції підсоння гостріще. Лісу всюди дуже багато, хліборобство дуже гарно розвинене, рибальство і плавба на морі кормить сливе цілу Норвеґію. Норвежці й Шведи дуже освічені народи ґерманського племени й живуть у гаразді. Їх державя, хоч обидві разом мають менче населення як одна Галичина, мають пошану в світі. Столиця Швеції Штокгольм, Норвеґії Християнія.

Данія займає данський півострів і острови, що коло його. Вона менча як наше Поділля й має багато менче населення. Данія піскувата й глиняста низина з гарними лісами й пасовищами, підсоння мягке. Хліборобство й скотарство стоять дуже високо, молочарство перше у світі. Данці малий народ ґерманського кодла, дуже освічені (селянські університети). Столиця: гарне місто Кйобенгафн.

Середня Европа.

Середня Европа тільки небагато більша від самої одної України. Займають її Німеччина, Німецька Австрія,

Угорщина, Чехо-Словаччина, Югославія, Польща, стара республіка Швайцарія.

Німеччина займає північну частину середньої Европи. Вона лежить над Балтійським і Німецьким морем, а хоч її береги недогідні, то Німці так їх наладили, що їх мореплавство одно з найбільших на світі.

Німеччина межує з Литвою, Польщею, Чехією, Німецькою-Австрією, Швайцарією, Францією, Бельґією, Голяндією й Данією.

Південну частину Німеччини займають Альпи й Німецькі гори та німецька височина. Північна Німеччина низова так як наше Підляшше. Всюди ґрунт не дуже родючий.

Німецькі ріки невеликі собою, та всі так поглиблені й поправлені рукою чоловіка, що плавба по них дуже велика й вони гонять всілякі фабрики. Підсоння подібне до українського, тільки трохи мягче.

Ростню й звірню плекають Німці в своїм краю всім на чудо. Лісів доволі — їх уміло плекають, в них повно звірини.

Німеччина ціла заселена Німцями. Північні Німці вищі ростом, біляві, південні нищі, чорняві. Народня освіта дуже висока, неграмотних Німців немає. У Німців є велике почуття порядку й послух державним властям.

Німеччина це найгарніще загосподарений край у світі. Німецький хлібороб добуває тричі стільки жнива з такого самого клаптя землі як Українець. Худоба всюди що найгарніших пород. Фабричний промисл, гірництво, торговля всюди дуже високо розвинені. Добробут серед населення скрізь великий. Німецькі села виглядають куди краще як наші міста. Вулиці мощені, є водопроводи, електричне світло і т. и. Міст у Німеччині дуже багато й дуже гарних, чистеньких. Залізниць, ріжних шляхів, каналів тьма тьменна.

Німеччина від недавна република. Вона зложена з 26

згуртованих разом автономних держав. Між ними найбільша Прусія, менчі Баварія, Віртемберґ, Саксонія.

Головний город-столиця Берлін (4 міліони населення), головна пристань Гамбурґ (1 міліон). Вище ½ міліона населення мають: Мінхен, Ляйпціґ, Дрезден, Кельн, Бреслав. Всюди величезний промисл (найбільший по містах над Райном) і торговля. Німеччина має значні заморські землі-кольонії

Польща лежить між Німеччиною й Україною. Крім цього обмежують її від півдня Чехо-Словаччина, від північного сходу Біла Русь і Литва. Простір заселений польським народом обіймає ціле сточище Висли (без Надбужа) й східню часть сточища Одри, від Карпатів по Балтійське море. Польща чотирі рази менча від України та має більше як половину стільки населення як Україна.

Польська земля переважно низава. На південь підносяться Карпати з найвищим пасмом Татерських гір. По середині є Польська височина з високими горбами. В її нутрі багато вугля й заліза. На північ аж по море простягається низ, багатий озерами. Підсоння мягкіще як на північній Україні. Ґрунт не дуже родючий, тож хліборобство багато гірше поставлене як на Україні. За те промисл і торговля сильно розвинені.

Поляки це словянський нарід, що мав колись велику державу й володів частиною України. Память про велику минувшину зробила усіх Поляків такими гарячими патріотами (ц. є. такі, що кохають свою батьківщину), що ми Українці повинні від них теж такого вчитись. Поляки звичайно середнього росту, біляві. Їх села невеликі, доволі бідні, народня одежа менче гарна як наша. Міста так само як у нас заселені переважно жидами.

Найбільші міста Польщі це Варшава (до 1 міл.), фабричний город Лодзь, Люблин. В польських землях бувшої Австрії (західня Галичина) лежить давня столиця

Краків, в польських землях Познанщини Познань і пристань Ґданськ.

Німецька Австрія — заселена Німцями. Просвіта, торговля, промисл, хліборобство високо розвинені. Столиця Віденьнад Дунаєм, величезне, пишномуроване місто (над 2 міл. мешканців). Инші більші міста: Лінц, Грац, Інсбрук. Всіх мешканців до 10 міліонів.

Угорщина — є республіка (понад 9 міл. мешканців). Межує з Україною, Чехо-Словаччиною, Німецькою-Австрією, Югославією і Румунією. Заселюють Мадяри (Угри), народ монґоло-фінського племени. Хліборобство стоїть не краще, иноді й гірше як у нас. Промисл більше розвинений як у нас. Всяких шляхів теж більше як на Україні. Найбільше місто Будапешт над Дунаєм, столиця Угорщини.

Чехо-словацька республіка заселена Чехами й Словаками. Населення виносить понад 10 міліонів.

Чехо-Словаччина межує на південному сході з Українцями, а дальше з Мадярами, Поляками й на значному просторі з Німцями. Безупинна боротьба з Німцями зробила їх витривалими, енерґічними й одностайними. Чехи — найкультурніщі зпоміж усіх Словян. Столиця Чехів — Прага.

Південна Словянщина — це держава, зложена з Сербо-Хорватів і Словенців. Найкультурніщий елємент творять ці останні. Важніщі міста Бельґрад, Загреб, Любляна і пристань Фюме.

Швайцарія. У найвищій частині Альп і на альпейському Підгіррю лежить республіка Швайцарія. Вона займає стількиж простору й населення, що українське Поділля та числиться кріпкою державою.

Земля як звичайно у горах неродюча, підземних скарбів теж немає. Та високо культурні Швайцарці знають заходити коло своєї чудово-гарної, хоч убогої бать-

ківщини. На підгірррю вони розвили дуже гарно хліборобство й городництво, у горах на великий розмір скотарство, молочарство, сироварство. Нема вугля—то фабрики гонять водою і Швайцарія зробилася одним з найбільше промислових країв Европи. Що рік дуже багато чужинців їде оглядати чудові гори Швайцарії й вона на них багато заробляє. Швайцарці переважно німецької народности. Та є між ними теж Французи й Італійці.

Головні міста: Берн, Ціріх і Женева.

Західня Европа.

Вона обіймає дві великі країни: Великобританію і Францію й дві малі: Голяндію й Бельґію.

Голяндія (або Нідерлянди) лежить над Німецьким морем при устях Райну. Вона вся низинна, значна її частина лежить нижче як рівень моря, та її хоронять надморські греблі від заливу. Хліборобство, ще більше скотарство дуже гарні. Торговля і плавба по морю дуже великі. Голяндія має великі заморські кольонії.

Голяндці народ ґерманського кодла, дуже освічений і роботящий. Головні міста Гаґ, Амстердам і Роттердам.

Бельґія лежить на південь від Голяндії на надморській низині й на багатій вуглем і залізом, горбистій, височині, населення на півночі Флями з німецького кодла, на півдні французькі Вальони. Всюди дуже гарне хліборобство й найгарніще на світі городництво, великий промисл і торговля. Головні міста: Бріссель і пристань Антверпен.

Голяндія й Бельґія рядом узяті менчі як наша Волинь, та населення їх тільки тричі менче як цілої України. Обидві констітуційні монархії.

Франція така як пів України, населення-ж має трохи менче як ціла Україна.

Францію обливає океан і Середземне море, плавба по них значна. На межах Франції лежать Піренеї й Альпи, у нутрі Французькі гори з багатьома погаслими вульканами. Поміж горами дуже родючі низи. Підсоння лагідне, на півдні тепле. Всіляке збіжжя, овочі, вино всюди дуже гарно вдаються. Франція так само добре загосподарена як Німеччина.

Французи це народ романського кодла, лицарський, роботящий і ощадний. Науки й мистецтво стоять високо. Промисл дуже ріжнородний і великий, торговля теж, багацтво на гріш може найбільше в Европі. Франція є републікою.

Столиця Париж має близько 3 міліони населення й є найгарніщим городом світа. Найбільші міста Франції це Ліон і пристань Марсей.

Франція має за морем великі кольонії.

Великобританія обіймає всю британську громаду островів і ділиться на три краї. Анґлія і Скотія лежать на острові Британії, Ірляндія творить окремий острів. Береги цих усіх островів повирізувані в безчисленні затоки й саги, дуже пригідні для кораблів. Тож Анґлійці перші моряки на світі, їх фльота панує по всіх океанах і морях.

Гори Анґлії й Скотії не високі та дуже багаті вуглем, залізом і иншими хосенними мінералами. Низи не дуже родючі. Ріки короткі, та дуже багаті водою, сплавні для великих кораблів. Підсоння мяке та дуже хмарне, мрачне, вохке.

Хліборобством і скотарством Британці займаються теж, та більше поживи привозять ізза моря. За те промисл і торговля найбільші в світі. Все, що забажаєш, виробляє анґлійський промисл, усього доставить ан-

ґлійська торговля до всіх усюдів світа. Дими з фабрик затемнюють цілі околиці, залізнича сітка дуже густа, тисячі кораблів стоять по пристанях, инші тимчасом плавають по всіх морях світа.

Анґлійці й Шкоти це мішанці Кельтів з Ґерманами, Ірляндці чисті Кельти. Їхні королівства злучені в унію, в якій верх ведуть Анґлійці. Вони найбільш енерґійний народ світа, найсправніщі купці й моряки. Освіта стоїть високо.

Столиця Анґлії Лондон над рікою Тамізою, що доступна найбільшим морським кораблям, є найбільше місто й найбільша пристань світа. Лондон має до $7^1/_2$ міліона населення, сливе стільки, що все Поділля й Херсонщина разом. Друга велика пристань це Ліверпуль, осередок ткацького промислу є Менчестер, металевого Бермінґем. В Скотії є міста Єдінбор і Ґласґо, в Ірляндії Деблін.

Великобританія має заморські кольонії простором тричі як ціла Европа, населенням їй сливе рівні.

Південна Европа.

Південна Европа обіймає три великі південні півострови: Піренейський, Апенінський і Балканський.

Піренейський півострів має береги слабко розчленені. На півночі є гори Піренеї, на півдні Сієрра Невада, між ними широкі височини з громадами гір. Над ріками Тайо, Ґвадальквівір, Ебро є низи. Підсоння мягке, на побережжах і низах тепле. Дощі падають тільки тоді, як у нас є зима, цілий останній час року панує гаряче, сухе літо. Тому то треба поля, городи, сади штучно наводнювати. Ростуть тут вічно зелені дерева й ріжні південні овочі.

Населення романського кодла, невеликого росту, чорняве. Культурно воно стоїть невисоко. Західній беріг заселений Портуґальцями і творить републіку Портуґалії

зі столицею Лізбона. Цілий останній півострів займають Еспанці. Столиця королівства Еспанії є Мадрід, найбільша пристань Барцельона.

Еспанці й Портуґальці були колись визначні моряцькі народи й мали великі заморські кольонії. Тепер тільки Портуґалія має їх дещо.

Апенінський півострів, відмежений від середньої Европи Альпами. Його цілого проходять здовж гори Апеніни, дещо вищі від Карпат. Тільки на півночі над рікою По є низина — всюди инде горбовина. Ріки невеликі, в літі дуже бідні водою. Підсоння тепле, зими нема, замість неї дощова пора. Землю треба штучно наводнювати, та вона родить риж, помаранчі, цитрони, вино і т. и.

Цілий півострів і острови Сіцілію, Сардінію й Корсику (що належить до Франції) замешкують Італійці. Це народ романського кодла, невисокий ростом, чорнявий, меткий, дуже здатний до всякого мистецтва, найпаче до музики. Італія констітуційне королівство.

Головне місто: Рим, столиця короля, також папи римського, патріярха всіх католиків світа, і Неаполь, чудово положений на обнозі вулькану Везувія, що дотепер щораз вибухає. В цілій Італії дуже багато памяток старовини по давніх Римлянах, предках Італійців.

Балканський півострів теж цілий гористий. На заході бачимо гори Динарські або Крас, що сягають аж до південного кінця півостровчика Пельопонезу, дикі й неприступні. На сході гори Балканські й Родопські. Тільки над нижнім Дунаєм є Волоський низ. Ріки невеликі й маловодні. Підсоння в нутрі таке як у нас; по берегах тепле як в Італії. Такаж і рістня.

Населення дуже ріжноманітне. Західню частину замешкують Сербохорвати, народ словянський, високий, чорнявий, тілом і мовою нам Українцям між всіма Словянами найближший та таксамо як ми мало освічений.

Східню частину півострова займають Болгари, теж південно-словянський, середній ростом, чорнявий, дуже тугий народ. Іхнє королівство має столицю Софію.

Туреччина колись володіла цілим півостровом, тепер має вона тут тільки свою столицю Стамбул (Цар-город, Константинопіль, понад 1 міліон населення), дуже гарно положену над Босфором, з клаптем землі довкола.

На півночі від Болгарії лежить південна Румунія. Румуни (Молдаване, Волохи) це романський народ, дуже перемішаний із Словянами, хліборобський, дуже малої освіти. Іх столиця Букарешт.

Над адрійським і йонським морем лежить Альбанія, де живе малокультурний народ Альбанців.

Південну, дуже розчленену часть Півострова займає Греція. Теперішні Греки малий народець, не дуже освічений. Зате старинні Греки з перед двох тисяч літ є прабатьками нашої культури. Нинішні Греки добрі моряки й купці. Столицею грецького королівства є Атени. В цілій Греції дуже багато чудових памяток старовини.

Азія.

Европа це неначе півострів Азії, найбільшої части світа. Вона $4^1/_3$ раза більша від Европи й має двічи стільки населення.

Азія лежить на північній півкулі. Від заходу її обливає Середземне й Чорне море і відмежовує Кавказ, Каспійське озеро й Урал від Европи. Від півночі обливає Азію Льодове море, від сходу Великий, від півдня Індійський океан.

Азія менче розчленена як Европа. На її півночі бачимо: Обську затоку, півострів Таймир, Новосибірські острови.

На сході: півострів Чукотський і Камчатку, острів Сахалін, Охотське море. Далі: Японське

море, Японські острови, півострів Корею, Східньокитайське море, Південнокитайське море, Австраль-азійські моря з островами Філіпінами й Сундами.

На півдні Азії бачимо: Півострови Задньої й Передньої Індії, Бенґальську затоку з островом Сейльон, Арабське море, Перську затоку й Червоне море; між ними Арабський і Синайський півострів. Тут лучиться Азія з Африкою шийкою Суес, що тепер перекопана каналом для морської плавби.

На заході: півострів Малої Азії й острів Кипр.

Азія переважно верховинна. Тільки на північному заході є великі низи Турану й Сибіру, по берегах декуди менчі низи. В середині Азії положена височина Ти́бет, найвища на землі. Від півдня окружають її гори Гімаляя, найвищі на землі (гора Іверест 8800 м.), від заходу верховина Пали́р, від півночі Квенлюн. На півночі від Тибету лежать низші височини: Туркестан і Монґолія, за ними-ж гори Тєн Шан, Алтай, Яблонні. Східній Сибір, Камчатка, Японія, Корея, південний Китай, (Хіни), задня Індія теж верховинні.

В західній Азії бачимо верховину Іран з горами Гіндукуш, Вірменію з горою Арарет і височину Малої Азії. Передня Індія й Арабія зайняті плоскими височинами й невисокими громадними горами.

Азія має багато велитенських рік. Об з Іртишем, Єнісей з Анґарою, Лена вливаються до Льодового моря, Амур, Гван-го, Ян-тсе-кян і Меконґ у китайські моря, Брамапутра і Ґанґ до Бенґальської, Євфрат і Тигр до Перської затоки, Інд до Арабського моря. Багато є в Азії середземних рік, що вливаються у безвідпливні озера: Иордан у Мертве Море, Амур і Сирдарія в Аральське озеро. Річне озеро Байкал

найглибше, безвідпливне озеро Каспійське найбільше на землі.

Підсоння Азії дуже ріжноманітне Нутро має сухе, люте підсоння, лісу немає, всюди степ і пустиня. Тут вітчина верховинського бика, як й двогорбного верблюда. На півночі панує сибірське дуже холодне підсоння, тут степ переходить у тайґу — великі ліси. Ще далі на північ є тундра. В тайзі й тундрах живуть пушні звірі й рен.

В Ірані й Арабії підсоння сухе й гаряче, тут вітчина дактильної пальми, льва й одногорбного верблюда. Усі полуденніщі набережні краї Азії мають підсоння тепле, навіть гаряче, без зим, великі дощі падуть тоді, коли в нас літо. В Китаю й Японії є батьківщина чаю й рижу.

В обох Індіях і на їх островах є велитенські ліси гарячого підсоння, в них ростуть велитенські дерева, між ними ріжні пальми, повязані гнучкими ліянами й оброслі непрохідною гущавиною. В них живуть: слон, носоріг, тигр, великі малпи.

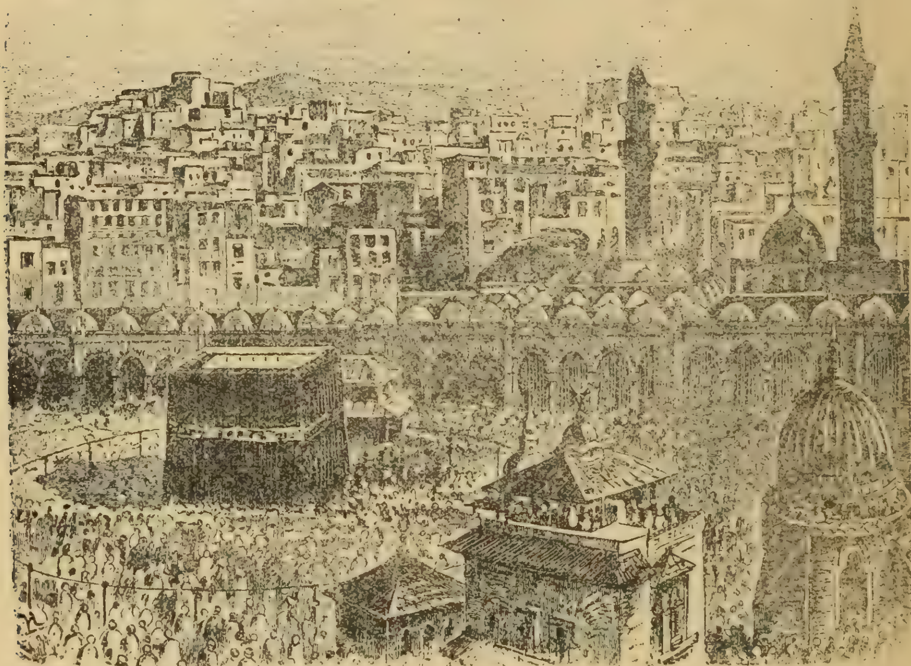
Населення Азії в нутрі дуже рідке (кочівники жовтої раси), на півночі теж (сибірські народи природи, українські й московські кольоністи), за те по набережних краях людність дуже густа. Вона на сході жовтої раси (Китайці, Японці), на півдні бурої раси (Маляйці), в передній Індії й на заході білої раси (Інди, Іранці, Араби і т. и.). Тільки в набережних краях Азії розвилася стара, висока культура.

Арабія, в нутрі пустиня, тільки на берегах більше залюднена. Тут лежить Мекка, святе місто Могамеданців і Еден, анґлійська пристань.

Азійська Туреччина обіймає: височинну, суху підсонням Палестину зі святим містом християн і жидів Єрусалимом, гористу Сирію з м. Дамаском, Мезопотамію з м. Багдадом, верховинську Вірменію

і височинну, горами окружену Малу Азію з пристанею Смирна.

Закавказзя заселене Грузинами й Вірменами. Найбільший город Тіфліс.

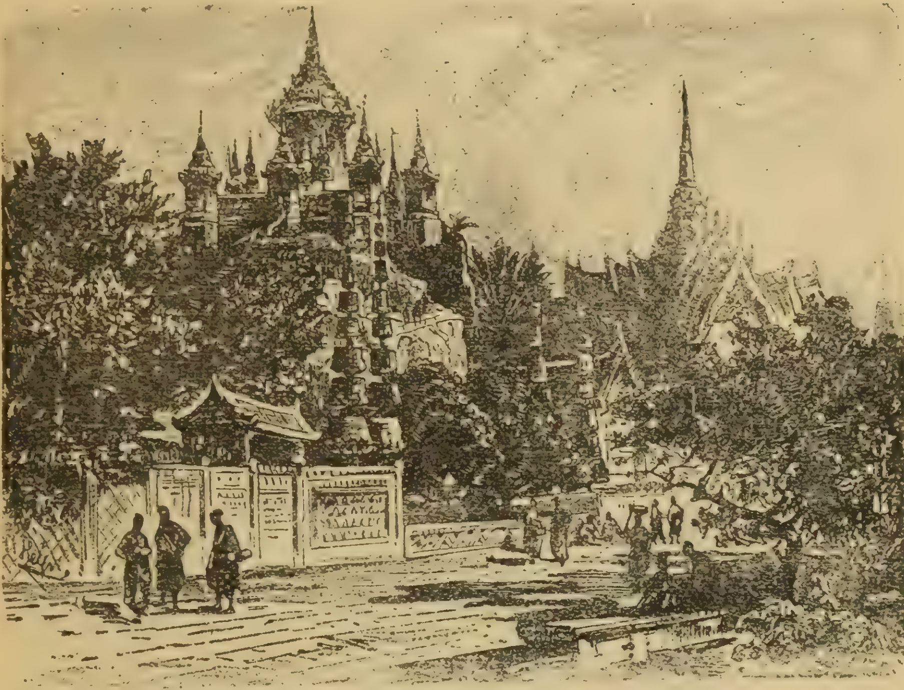
Храм кааби в Медині.

Іран обіймає держави: Перзію з містом Тегеран, далі Афґаністан і Белюджістан.

Передня Індія, великий край з дуже старою культурою, належить тепер до Анґлійців. Вони збільшили й розвили там управу рижу, бавовни, чаю й инших хосенних ростин. Багацтво Анґлії йде головно з Індії. Міста: Каль Ката і Бомбе́ (оба зі звиш 1 міл. нас.)

Задня Індія, гориста, лісиста, теж дуже плодюча, головний край на землі, що вивозить риж, належить на заході й півдні до Анґлійців (пристань Сінґапур), на сході до Французів. По середині є королівство Сіям з м. Банґкок.

Австраль-азійські острови, що розложились під самим рівником, є гористі (багато діяльних вульканів) і дуже родючі. Тут є вітчина всілякого коріння: мушкату, гвоздиків і т. п.

Вулиця Банкока в Сіямі.

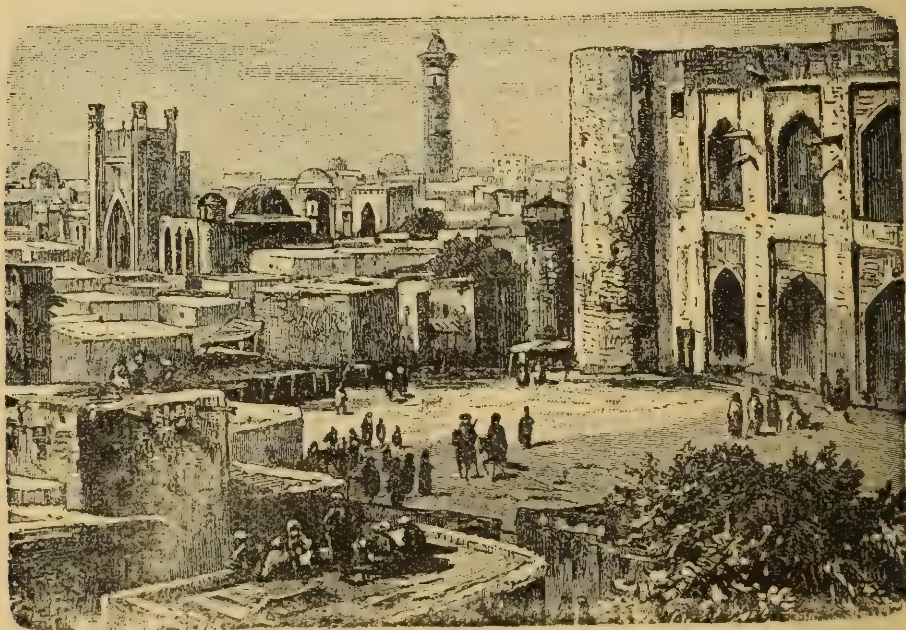
До Голяндців належать малі й великі Сунди: Суматра, Борнео, Селебес, Ява з пристанею Батавія, що вивозить багато рижу й кави. До Американців належать острови Філіпіни.

Китай (або Хіни) має простору стільки-ж, що Европа, населення тільки четвертину менче. Китайці (Хінці) це найбільший і найбільш роботящий нарід на землі. Мабуть теж і найстарший своєю культурою. Селянський стан там споконвіку в найбільшій пошані. Китай видає риж, чай і шовк. Промисл великий і прегарний, торговля значна. Багато є міліонових міст, столиця зветься Пекін.

До Китаю належить теж родюча Манджурія, пустинно степові краї Монґолія й східній Туркестан, тільки по берегах заселені, й Тибет, заселений теж дуже рідко.

Японія значно менча як Україна, зате багато більша її людність. Вона обіймає японські острови й Корею. Населення дуже густе, роботяще. Плавба по морю дуже значна. Головне місто Токіо (1 міл. н.)

Цілий Туран пустинний, тільки над ріками, що з них наводнюють поля, замешканий, належить до Московщини. Є тут міста Хіва, Бохара, Ташкент, Самарканд. В Турані поселилося багато українців-кольоністів, ще більше їх на Кірґізьких степах, що тягнуться на межах Турану й Сибірі.

Хіва.

Сибір більший від цілої Европи, та населення має мало що більше як Київщина з Полтавщиною. Він цілий належить до Московщини,

Західній Сибір височинний, місцями гористий, опирається

о гори Алтай, Саян, Яблонні й Станові. Ріки Сибіру дуже великі, багаті водою й рибою. Підсоння на півдні ще умірено холодне, на півночі дуже зимне й люте. Рістня на півдні доволі буйна, земля родюча. По лісах багато всілякого звіря.

Первісні, природні народи Сибіру живуть з полювання й рибальства й поволі вимирають. Якути й Буряти перейшли до скотарства й хліборобства. Московські кольоністи живуть переважно тільки на півдні Сибіру й понад ріками та по містах. Українців хліборобів поселилося в південнім Сибіру дуже багато — найбільше на Зеленім Клині над Амуром і над морем коло Владивостока. Найбільші міста Сибіру це: Томськ, Іркутськ, Владивосток.

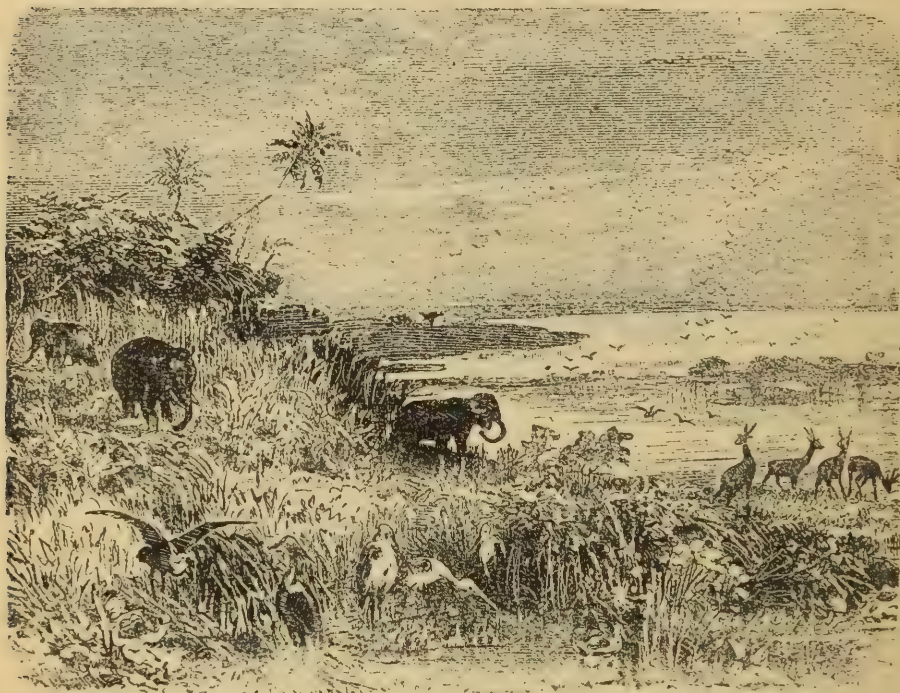
Африка.

Африка лежить по обох сторонах рівника, близько по половині на північній і південній півкулі. Обливають її від півночі Середземне Романське море з затоками Сиртами і Ґібральтарською протокою, від заходу Атлянтійський Океан з Червоним морем. Береги Африки нерозчленені, трудно доступні кораблям. Довкола Африки є доволі малих острівців з вульканами й великий острів Мадаґаскар.

Майже ціла Африка це плоска височина, по краях височин є окраїні гори, в їх нутрі глибокі западини наче велитенські рови, над ними стоять погаслі вулькани, між ними найвища гора Африки Кіліма Нджаро (6000 м.) На півночі є гори Атляс, на заході верховина Абессинії, на півдні Зміеві гори.

Ріки й озера Африки дуже великі. Та по ріках багато водопадів спинює плавбу. Ніль уходить дельтою до Середземною моря, Ніґер і Конґо до заливу Ґінейського, Замбезі до Індійського Океану. Танґаніка, Нясса, Вікторія найбільші між озерами Африки.

Підсоння Африки на півночі і півдні тепле й сухе, по середині гаряче і під рівником доволі вохке.

Краєвид в Центральної Африки.

Рістня Африки дуже ріжноманітна. На північному і південному березі рістня подібна як у південній Европі, тільки розкішніща (пальми). Далі до нутра простягаються дві пустині: одна велика Сагара на півночі, друга менча Калягарі на півдні Африки. Середину Африки займають то луги (савани) з громадками грубезних, величних дерев баобабів, то буйні підрівникові праліси. Дактильна (финикова) пальма це головне хосенне дерево північної Африки, оливна пальма, що дає оливу й вино, росте в середній Африці.

На скраю пустинь і по саванах живуть льви, парди, слони й носороги, жирафи й антильопи, струсі, по пралісах великі малпи ґорилї й шімпанзи, по водах кроко-

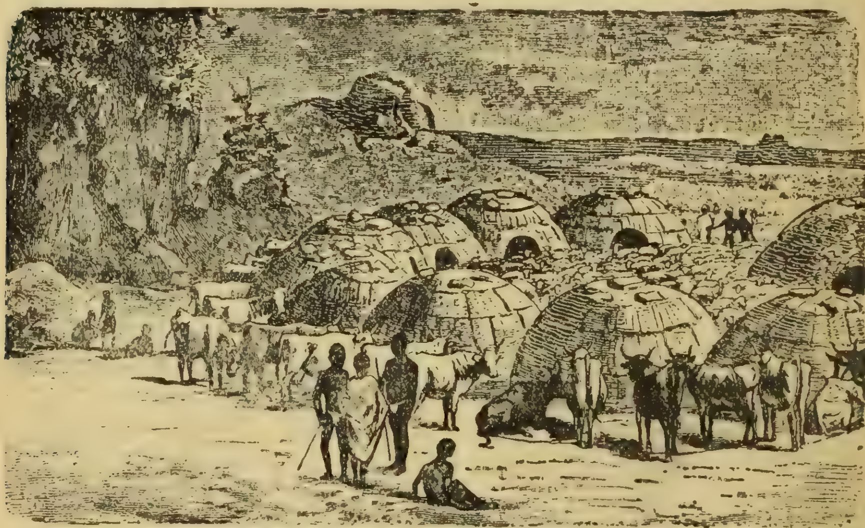

Самум в Сагарі.

дилі й бегемоти. Необхідний по пустинях Африки **є одногорбний верблюд.**

Населення Африки дуже ріжнородне. **На півночі** живуть народи нашої раси: Семіти (Араби) і **Ха-**

міти (Єгиптяне, Лібійці, Берберійці), на півдні жовтобурі Готентоти й Бушмани. Всю останню Африку займають чорношкірі з вовнистим волоссям, Мурини або Неґри. Европейці поселюються тільки на південних і північних кінчинах Африки, де підсоння тільки тепле, в середній Африці ні, бо там підсоння для нашої раси за гаряче й дуже нездорове (пропасниці).

Готентотське село.

Землі Африки переважно розділені як кольонії між европейські держави.

В північній Африці належать Марокко, Альжір і Туніс до Франції, Лібія до Італії, Єгипет до Анґлії. Єгипет це долина і дельта Нілю. Ніль що літа виступає з берегів і полишає на землі дуже родючий намул, що дає стократні жнива. Єгипет від 7000 років є культурним краєм. Міста: Каіро й Александрія.

На південь від цих країв простягається Сагара, пісчана пустиня з високими кучутурами, місцями каняниста. Вона залюднена тільки по оазах, себто місцях, де є джерела й ростуть пальми, збіжжя й трава.

На півдні від Сагари ляг довгою смугою плоско-височинний, савановий Судан, заселений могамеданськими Неґрами, що мали тут колись свої держави, тепер підвладні Французам, Німцям і Анґлійцям. На східнім кінці Судану християнська держава Абессинії на високій верховині.

На південь від Судану лежить область ріки Конґо, повна пралісів з багатьома хосенними ростинами. Вона належить до Бельґії. На схід від неї саванова, Східня Африка: анґлійська й німецька, що вивозить багато слоневої кости. Місто Занзібар.

Над ґінейською затокою є набережний край Ґінея, звідки вивозять ґуму, пальмову оливу, какао, слонову кість.

Південна Африка височинна, переважно степова, належить до Німців, Анґлійців і Портуґальців. Копають тут багато золота й діямантів. Місто: Кептаун.

Мадаґаскар, багатий рістнею, належить до Французів.

Північна Америка.

Північна Америка лежить уся на північній півкулі. Аж недалеко рівника лучиться вона шийкою Панама з Південною Америкою. Тепер ця шийка перекопана мореплавним каналом.

На півночі обливає північну Америку Льодове море з безліччю заток і проток, кригою вкритих і островів — між ними найбільша Ґренляндія, вкрита вся велитенським льодищем.

На сході є Атлянтійський океан зі затоками Гедсена, Мехіканською й Нарібським морем, півострови: Лебредор, Флоріде й Юкатан і острови Антилі. На заході: Тихий Океан зі затокою Каліфорнійською й морем та протокою Берінґа, півострови: Каліфорнія й Аляска.

На заході над Тихим океаном тягнуться двома головними пасмами високі гори Кордільєри й Скельні гори.

Найвищий шпиль Меккінле (6200 м.). Між горами є височини, найвища між ними Мехіканська, обрамлена вульканами. Здовж Атлянтійського океану тягнеться верховина Єліґені. Серединою Північної Америки тягнуться низи і плоскі височини. Ріки дуже великі й многоводні. Міссісіппі з притокою Міссурі найдовша ріка на землі. Крім неї є великі ріки Кольорадо, Мекензі й ріка св. Лаврентія, що бере воду з пятьох великих Канадійських озер і має велитенський водопад Наяґара.

Підсоння на півночі дуже зимне, тож всюди там є пуста тундра. Живуть тут білі медведі, рени, на морю тюлені й моржі.

Далі на південь підсоння таке як у Московщині чи Сибіру — тому багато лісу з пушними звірями (медведі, бобри).

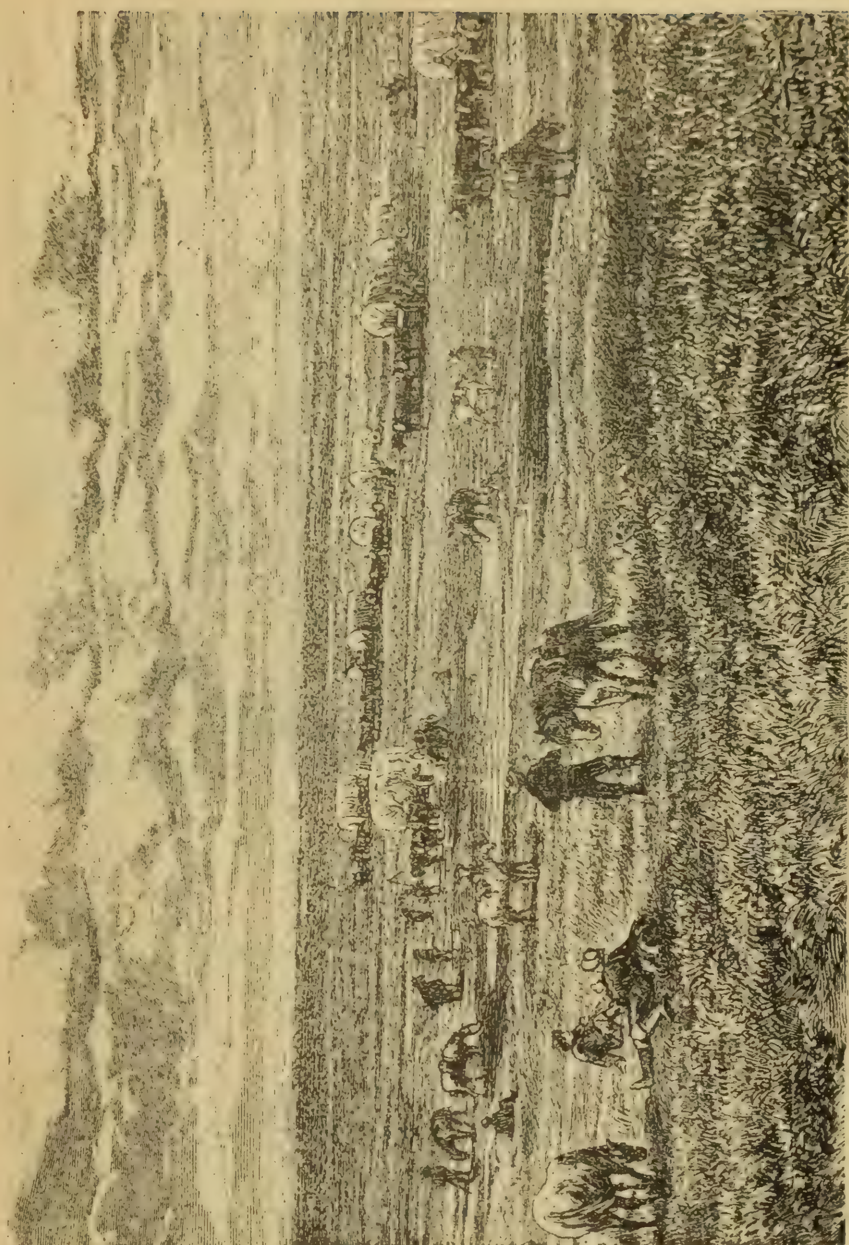
Середня частина північної Америки має підсоння таке зразу як на Україні, тільки що ліси є на сході, степи на заході під горами.

Південна частина має клімат теплий, навіть гарячий з підрівниковими лісами.

Височини на заході мають дуже сухе підсоння з цікавими ростинами на подобу стовпів і свічників (кактуси).

Населення творили колись Індійці, раса бурої краски з чорним, грубим волоссям. Ці з них, що жили переважно з полювання й рибальства, поволі майже всі вимерли. В Мехіку вони булі осілі й мали держави, тож осталися до нині, тільки перемішалися з білими людьми. Білі люде всі кольоністи з Европи: на півдні Японці, на півночі головно Анґлійці, але також Французи, Німці, багато теж Українців і инших, й до тепер переселюється дуже багато Европейців до Америки, бо земля багата на всі руки й підсоння здорове.

Північна Америка двічі з половиною більша від Европи, а її людність більш як три рази менча.

Північно-американські прерії.

Ґренляндія й сусідні острови замешкані по берегах Ескімосами, цікавим народцем півночі, що живе з полювання й рибальства. Належить до Данії.

Британська Північна Америка або Канада, при-

родою подібна до Сибіру, та куди лучче загосподарена. Густіще заселена тільки на півдні, де живе багато українських кольоністів — хліборобів. Місто Монтріол.

Торгова стація в Ґренляндії.

Унія або Злучені Держави Америки сливе такі великі як ціла Европа й мають більше як 100 міліонів населення, що говорить переважно по анґлійському. Дуже багато українських кольоністів. Хліборобство (пшениця, кукурудза) ведеться машинами на великий розмір, таксамо скотарство — тому величезний вивіз поживи до Европи. На півдні управа бавовни найбільша у світі. Підземні скарби величезні: золото (в Каліфорнії), срібло, мідь, залізо, вугіль, нафта. Тому промисл величезний, — також торговля. Освіта всюди доволі висока. Сіл сливе нема, або окремі хутори або містечка й міста з височенними камяницями (хмародерами). Залізниць тут найбільше з цілої землі.

Столиця Уошінітен, найбільші міста: Нюйорк (5 міл.), Шікаіо (2 міл.), Філядельфія (1½ міл.), пристані: Ню Орлінс, Сан Франсіско.

міст через Ест-Рівер межи Ню-Йорком та Брукліном.

Унія це звязкова (федеративна) республіка з президентом на чолі.

Республіка Мехіко заселена осілими Індійцями, мішанцями й білими, що говорять по еспанському. Багато копалень срібла. Столиця Мехіко.

Републіки Середньої Америки: Іватемаля, Сальвадор, Гондурас, Нікараіва, Костаріка, Панама, усі малі, видають ріжні мінерали й підрівникові овочі. Західніми Індіями звуть Великі й Малі Антильські острови. Найбільша Куба родить багато цукрової тростини й тютюну (місто Авана), таксамо Порторіко й Малі Антилі. Тут є кольонії ріжних держав Европи.

Південна Америка.

Південна Америка лежить переважно на південній півкулі. Від півночі обливає її Карібське море, від сходу Атлянтійський, від заходу Тихий океан. На півдні острови Файрленд з протокою Маґеляна.

На заході тягнуться довгими пасмами Корділєри Південні або Анди. Багато в них межигірських височин (Перу, Болівія) і діяльних, страшних вульканів. Верхи хоч під рівником, та вкриті лідняками. Найвищий шпиль Аконкаґва (7000 м.). На сході бачимо невисокі верховини: Ґваяни і Бразилії. Серединою Південної Америки тягнуться низи. На півночі: лугові Ляноc, пралісом вкриті Сельвас і степові Помпас.

Ріки Південної Америки величезні: Оріноко, Амазона, найбільша ріка на землі й Парана або Ля Плята.

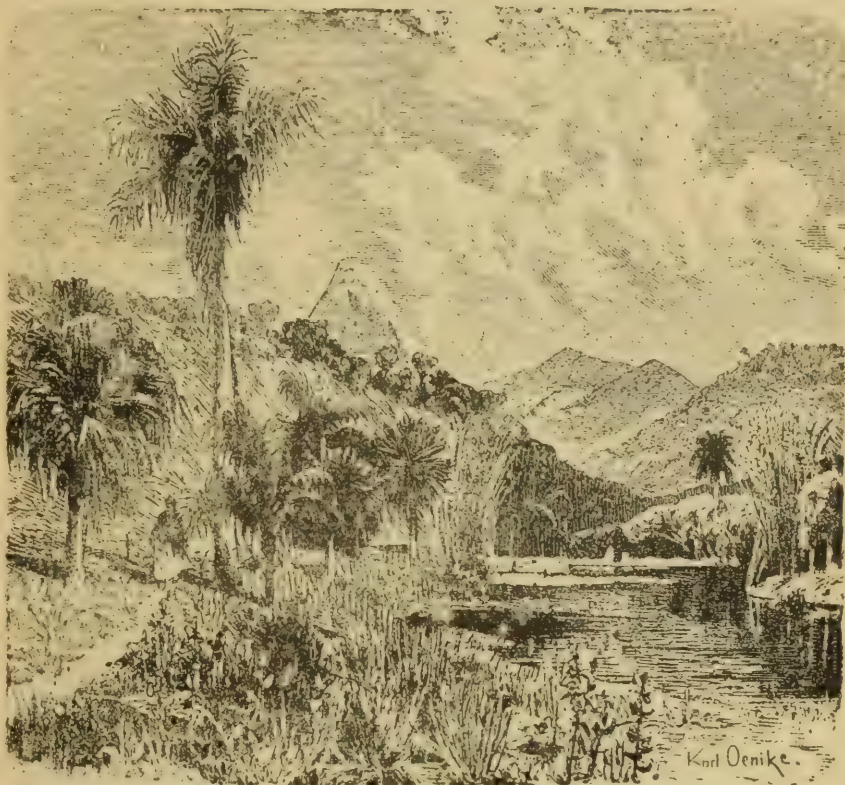
Підсоння південної Америки умірене тільки на південному кінці й на височинах, де рістня небогата й живуть лями і найбільші між птахами кондори. Всюди инде підсоння тепле, ба й гаряче. Рістня по величезних підрівникових пралісах дуже буйна. Там живуть хвостаті малпи, папугаї, великі мотилі, по ріках ящури-крокодилі. Худобу, коні й вівці привезли до Америки Европейці, коли її відкрили (1492 р.).

Населення творять Індіяни. Вони тільки на західніх височинах (Перу) були осілі й мали свої держави. Потім заснували тут свої кольонії Портуґальці (в Бразилії) й Еспанці (у всіх останніх землях). Вони привезли сюди багато невільників Неґрів до роботи при землі.

Бразилія република мало що менче як Европа, та населення має половину цього, що Україна. Управляє й вивозить багато кави й инших південних плодів. У південній Бразилії над рікою Парана багато українських хліборобів — кольоністів. Столиця: Ріо де Жанеро.

Ґвіяна багата в південні плоди, поділена між Анґлійців, Французів і Голяндців.

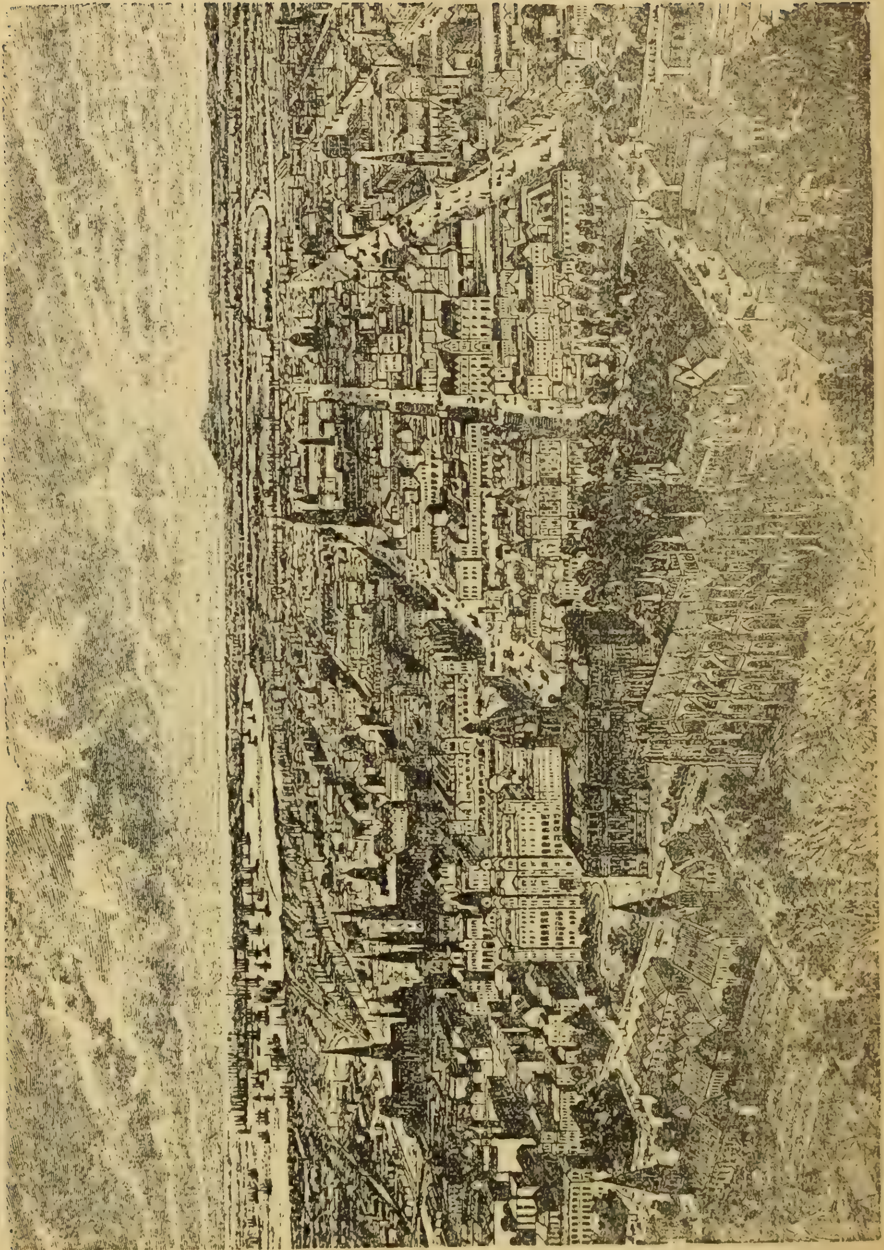
Останню Південну Америку займають еспанські републіки (давні еспанські кольонії): **Венесуеля**, **Кольомбія**, **Еквадор**, **Перу**, **Болівія**, **Параґвай**, **Уруґвай**, **Чіле** з містом **Сантяґо**, й **Арґентина** з містом **Буенос Аірес** ($1^1/_2$ міл. нас.) і кольоніями Українців.

Надбережна рістня в Бразилії.

Австралія й Океанія.

Австралія лежить ціла на південній півкулі. Вона це неначе великий острів, облитий від сходу Тихим, з усіх инших сторін **Індійським океаном**, що має заливи:

Мельбурн.

Карпентарія й Австралійський. Австралія має подобу круглаву, береги мало розчленені.

Здовж західнього берега тягнуться **Австралійські Альпи**, дещо вищі від наших Чорногорів. На

захід від їх є низи й плоскі височини з безвідпливними солоними озерами. Рік мало й вони маловодні, в суху пору висихають. Найбільша: Мерре Дарлінг. Підсоння на півдні тепле, в останній Австралії гаряче, дуже сухе, бездощове. Ліси, дуже рідко порослі дивними деревами, є тільки на сході, поза ними всюди степи й пустині. Звірня прецікава: торбуни що носять своїх дітей у мішках на череві (пр кенгури).

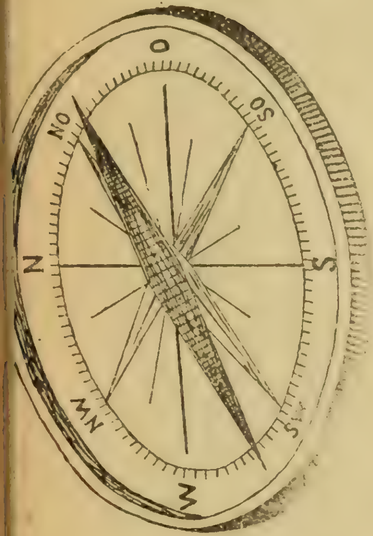
Населення Австралії рідке. Вона тільки трохи менча від Европи, населення-ж має тільки, що Полтавщина й Чернигівщина разом. Первісні мешканці, чорні австралійські Мурини це правдивий народ природи, навіть без домівок, що живе з полювання в пустинях і степах нутра Австралії. Всі ліпші землі зайняли Анґлійці, що до них належить вся Австралія. Вони розвили гарно хліборобство й скотарство (найбільше у світі вівчарство). Головні міста Сідней й Мелбера (Мельбурн).

Острови, більші й менчі, що розсіяні по Тихому Океані, звуться Океанія. Є тут більші острови: Нова Зеляндія, Тасманія й Нова Ґінея і багато — багато менчих, вулканічних або збудованих маленькими живинами коралевими. Ці острови, заселені жовтобурими острівцями, належать до ріжних европейських держав і американської Унії. На них росте кокосова пальма з великими горіхами, що дають добрий олій.

Антарктида.

Антарктида це сьома часть світа. Вона лежить довкола південною бігуна, обливають її всі три океани. Антарктида півтора раза більша від Европи, та там ні один чоловік не живе. Антарктида гориста, має гори на кілька тисяч метрів високі і височини. Все те вкрите грубезним льодищем, що стрімкою стіною всюди підноситься з моря. Час від часу з громовим гуком відриваються від льодища

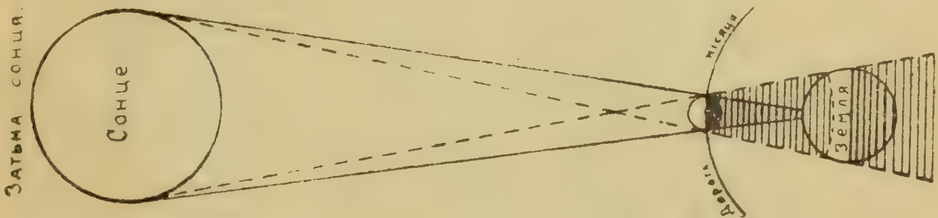
велитенські скиби леду й пливуть потім на тепліщі моря, як ледові гори. Підсоння люте зі страшними морозами й вихрами. Ростні нема ніякої, по берегах багато безкрилих птахів — пінґвінів, що живуть рибою.

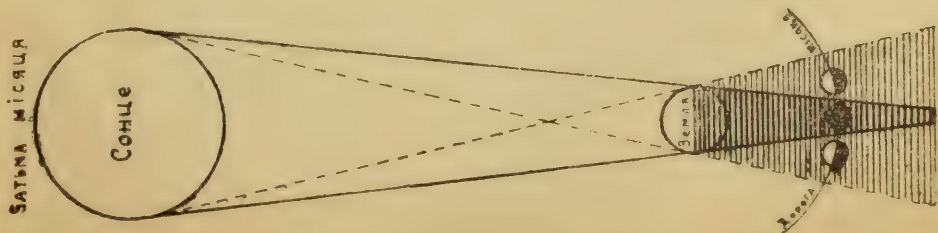

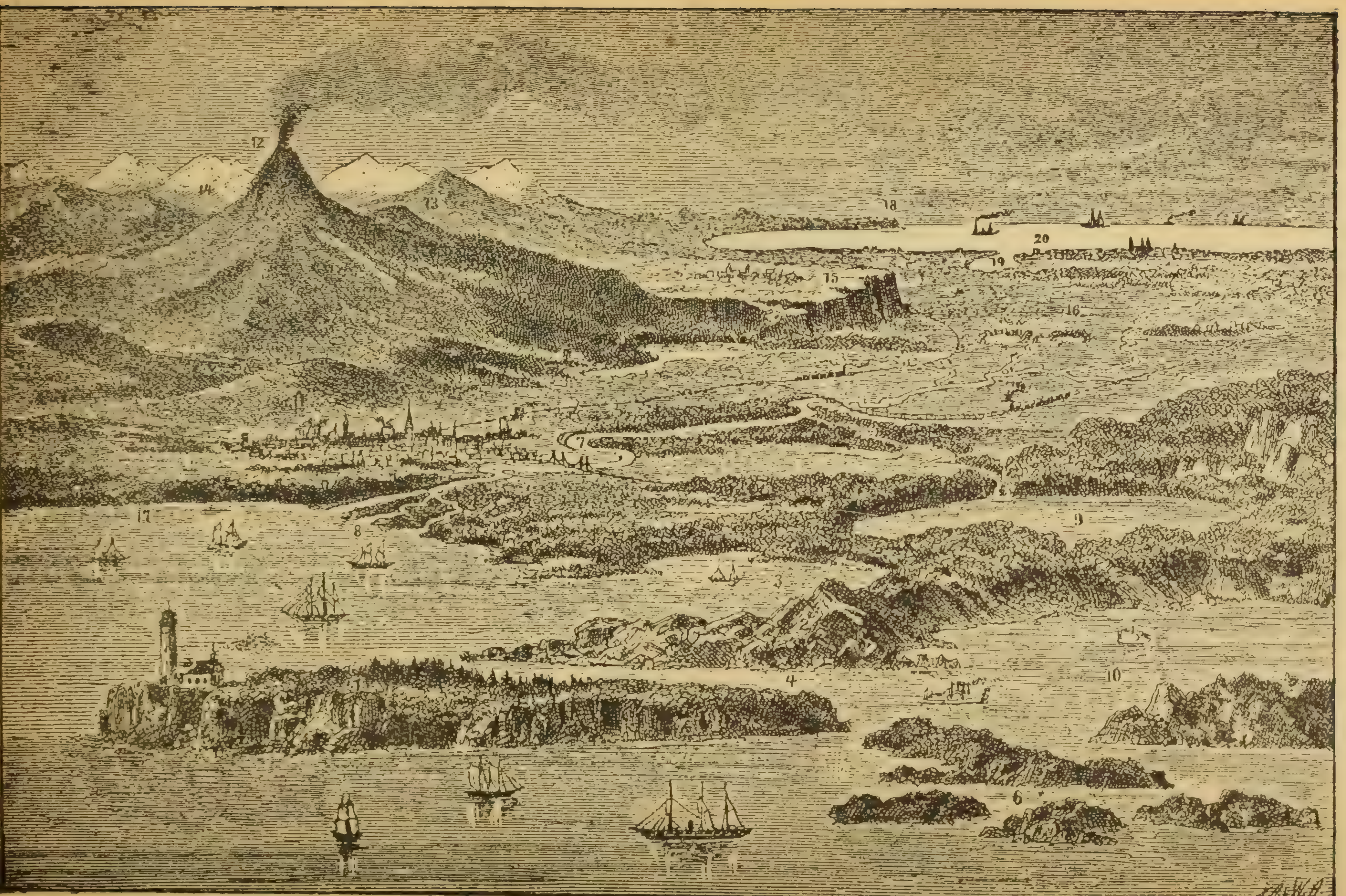
Компас. (бусоля).

Вододіл Висли і Дністра.

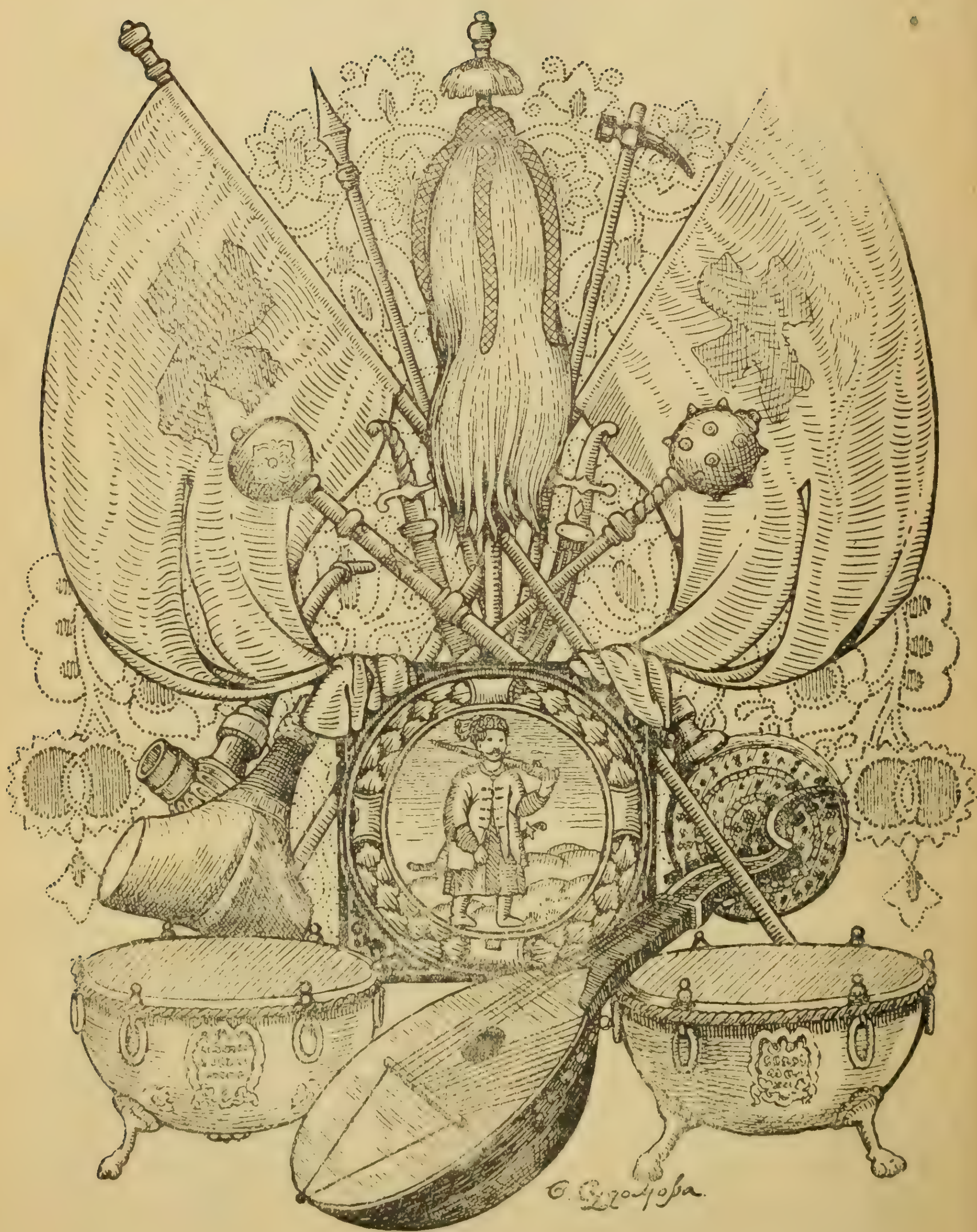

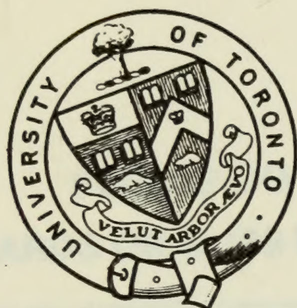

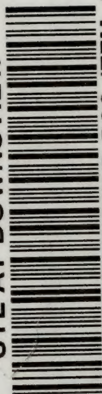
1) Острів. 2) Півострів. 3 і 19) Сага. 4) Протока. 5) Шийка. 6) Архіпеляг. 7) Ріка. 8) Дельта. 9) Озеро. 10) Затока. 11) Сугорб. 12) Вулькан. 13) Гора. 14. Ланцюх гір. 15) Високорівень. 16) Низина. 17) Беріг моря. 18) Ріг. 20) Море.

Зміст.

From the Collection
of the late

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 12 10 07 001 1

